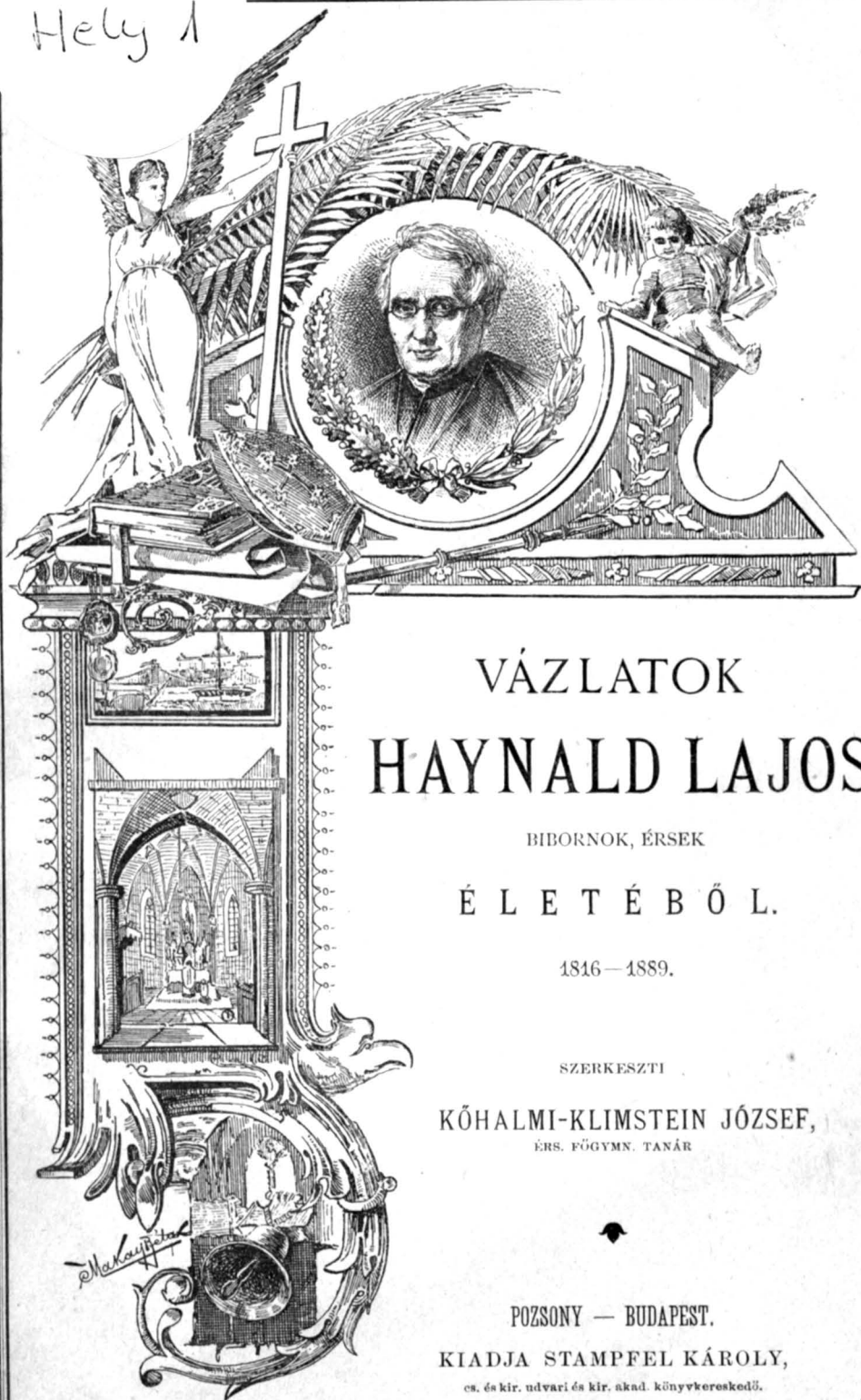

37775
Hely 1

VÁZLATOK
HAYNALD LAJOS

BIBORNOK, ÉRSEK

É L E T É B Ő L.

1816—1889.

SZERKESZTI

KÓHALMI-KLIMSTEIN JÓZSEF,
ÉRS. FÖGYMN. TANÁR

POZSONY — BUDAPEST.

KIADJA STAMPFEL KÁROLY,

cs. és kir. udvari és kir. akad. könyvkereskedő.

1889.

Minden jog fentartva.

VÁZLATOK

HAYNALD LAJOS

BIBORNOK, ÉRSEK

É L E T É B Ő L.

1816 — 1889.

VÁZLATOK
HAYNALD LAJOS

BIBORNOK, ÉRSEK

É L E T É B Ő L.

1816—1889.

SZERKESZTI

KÓHALMI-KLIMSTEIN JÓZSEF,

ÉRS. FÖGYMN. TANÁR.

POZSONY. — BUDAPEST.

KIADJA STAMPFEL KÁROLY,

cs. és kir. udvari és kir. akad. könyvkereskedő.

Viszontagságokban és dicsőségben, erőfeszítésben és sikerekben gazdag papi pályának félszázados emlékünnepe teli ma **Haynald Lajos** bibornok, kalocsai érsek.

És kegyeletesen ünnepli vele az egész ország.

Ezen félszázados pálya jubiláló ünneplésének alkalmából jelenik meg e könyv, mely bár csak vázlatosan, Magyarország egyik nagy fiának gazdag tanulságot nyújtó fényes működéséről, ötven éves közpálya ragyogó tevékenységéről, nagy alkotásairól szól, írásban és képen.*)

Az ifjú áldozár, ki ötven esztendő előtt első ízben mutatta be az Úr oltáránál az örök szeretet engesztelő áldozatát: azóta nemcsak az egyházi méltóságok lépcsőin érte el a legmagasabb fokozatot; egyszersmind egyháza és hazája történetének kimagasló alakjai között foglalt el helyet.

*) „A Magyar Sion Őrei“ cz. munkának I. kötete megjelenvén (tartalom: Simor János, Ipolyi Arnold, Rónay Jácint életrajzaik), akkor kiadott Prospectusunkban a legközelebb kiadandó II. kötetül ígértük Haynald Lajos bibornok-érsek életrajzát. Sok technikai akadályok miatt, de Ő Eminenciája arany miséjének alkalmát, mint fél százados papi pálya emlékünnepe bevárni óhajtván, késünk eddig a II. kötet kiadásával.

Ezen félszázados életpálya kivételes sokoldalúságával, jelentékeny eredményeivel és meglepő fordulataival egyaránt megragadja a figyelmet.

Még első évtizede sem vala betöltve, mikor Haynald Lajos már is az esztergomi érsekség egyházmegyei hivatalának igazgatója, az 1849. ápril 14-iki függetlenségi nyilatkozat kihirdetésének megakadályozása miatt, a magyar kormány által hivatalától elmozdítottván, az anyai házban kényszerült menedéket keresni. És alig két évvel utóbb, Uralkodójának kegye az ifjú egyházi férfiút Erdély püspöki székére emeli.

Ismét egy újabb évtized mulik el, és beköszönt az alkotmányos élet hajnala. Ekkor a Haza Bölcsének zászlaja alatt, a jogfolytonosság bajnokai között keres helyet Haynald. A nemzet elismerésének, a népszerűség kedvezéseinek jutalma pazar mértékben jut neki osztályrészül. De viszont a bécsi kormány üldözését vonja magára. Püspökségéről le kell mondania, és másodízben az anyai hajlékba, majd az örök városba vonul.

Száműzetése ezen alkalommal sem tart soká. Alig több mint két esztendő multával, az alkotmányos küzdelmek áldozata, a végleges diadal előnyeiben is részesül. Az ország második főpapi javadalmát nyeri adományul királyától.

Egyházi tevékenységének körében sem hiányoznak a fény és árny váltakozásai. A dicső emlékü IX. Pius pápa kegyeltjeihez tartozott évek hosszú során át, általa a rokonszenv és bizalom kitüntető nyilatkozataival halmoztatott el. De a vatikáni zsinaton magatartásával a szent-atyá neheztelését és megrovását idézi föl, és már-már érseki méltóságáról lemondását jelenti be.

Egyébiránt a zsinati ellenzék harcaiban ép úgy híve maradt a pápának és a szent-székeknek, amint az 1861—1863-iki politikai küzdelmek közepett nem csökkent ragaszkodása az Uralkodó személyéhez és hazához. Méltatlankodva utasította el az ó-katholikus mozgalom vezetőinek, Michaelis tanár által hozzá intézett felhívását, hogy élükre álljon. És mikor (1864.) olaszországi útjában, az olasz egység létesítésén működő társulatok egyikének küldöttsége, őt

az, osztrák dynasztia ellensége gyanánt üdvözölte, nem habozott azt ezen jellemző válaszzal kiábrándítani „Önök — úgy mond — tévednek. A Habsburg-ház ellenségét ünneplik bennem; pedig legőszintébb híveihez tartozom. A kormány politikájával szemben épen azért tanúsítottam ellenséges magatartást, mert az meggyőződésem szerint a dynasztia érdekeivel is ellentétben áll; míg jól tudom, hogy nemzetem jogosult áspiratióinak kielégítése a dynasztia hatalmának megszilárdulását és gyarapodását eredményezné!”

Életének minden körülménye közepett, híven teljesíté kötelességét; tekintet nélkül a pillanatnyi előnyökre, melyek kecsegtették, a veszélyekre, melyek fenyegették.

A kötelességérzet, mely vezéricsillaga vala a nagy elhatározások órájában, egyszersmind a mindennapi munkában a fáradhatatlanság varázserejét kölcsönzé neki. Magas állásaiban is, előhaladott koráig, megőrizte ifjú éveinek lázas munkásságát. Elhárítván magától a segílyt és könnyítést, melyet a rendelkezésére álló személyzetektől joggal igénybe vehetett, személyesen végezte folytonosan szaporodó teendőit, fontosakat és csekélyeket egyaránt; maga fogalmazta ügyiratait és leveleit, melyek mesés számokban indultak napról-napra a szélrózsa minden iránya felé. Emellett idejének nagy részét áldozatul hozta a társasági élet igényeinek, a melyek kielégítésében, az ő valóban páratlanul álló figyelmessége és előzékenysége a legfelsőbb határokig ment el.

Életének első szakaszában a lekipásztorkodás mezején, tanzséken és az egyházi kormányzatban működven, méltó módon készült elő a főpásztori hivatal háromirányú hatáskörének betöltésére. Mily módon és mily eredménnyel tette ezt, illetékes és jeles tollak írják meg a jelen munka hasábjain.

De egyházmegyéinek területén messze túlterjedett tevékenysége.

Ékesszólása, mely székesegyházainak szószékéről és főpásztori körútjai alkalmával elragadó hatással hirdette az evangélium igéit, általános föltűnést keltett a vatikáni zsinaton; amint már korábban is felszólalása az 1861-iki országgyűlésen parlamenti szónokaink első sorába emelte.

És Ő, ki ötízben vezethette a magyar országgyűlés delegációját a trón zsámolya elé, hogy a haza és a korona iránti hűség szózatát hangoztassa: három alkalommal részesült azon szerencsében, hogy a Rómába illetőleg Trientbe, a világ minden részéről egybegyűlt főpapok, tehát az egész kath. egyház püspökeinek, tolmácsa lehetett, a pápához intézett hódolati feliratok fogalmazásával bizatván meg.

És az utolsó két évtizedben, a legfontosabb egyházi és politikai közügyek tárgyalásánál, a munka és felelősség terhére mindig készséggel vette vállaira.

De a közélet érdekei nem töltötték be egészen az ő lelkét. Szüntelenül meleg érdeklődést tanúsított a tudomány iránt, melynek szeretete atyai örökségkép szállott rá.

Mint foglalkozott kora gyermekségétől kezdve a növénytan művelésével, mily buzgóságot és áldozatkészséget fejtett ki világhírű gyűjteményének létesítésében, melyet hazájának kívánt felajánlani, mily elismerést küzdött ki a szakférfiak körében: egyik tudós munkatársa adja elő ezen munka folyamán.

Emellett figyelmét, méltánylását és támogatását a tudomány többi ágaitól sem vonta meg.

Tanuskodik erről — a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Nemzeti Múzeum és az Erdélyi Múzeum javára tett alapítványok mellett. — a csillagászati és földdelejeességi observatorium, melyet Kalocsán nagy költséggel állított fel, és melynek közleményei Haynald névvel a magyar tudományosság jó hírét vilagszerte terjesztik.

Az ismeretlen földrészek titkainak földerítésére, a földrajzi ismeretek gyarapítására czélzó mozgalomban élénk részt vett. A II. Lipót belga király fővédnöksége alatt álló afrikai társulat költségeihez, jelentékeny összeggel járult.

A régiségtudományt figyelemreméltó eredményekkel gazdagították azon ásatások, melyeket Kalocsán és Bácsan, a középkori székesegyházak maradványainak felkutatására Henszelmann Imre hírneves régiségtudósunk által eszközöltetett, és azon kiadványok, melyek ezeket tudományosan megismertették.

A magyar egyháztörténelem római forrásainak megnyitásában, a „Vatikáni Magyar Okirattár“ létesítésében, nevének tekintélye és bőkezűségének példája, egyik főtényező vala. Neki köszöni megjelenését azon becses okirattár is, mely a magyarországi katolikus tanintézetek alapító leveleit tartalmazza.

A művészetek pártfogójának dicsőségét sem nélkülözi. Minden magasztos iránt fogékony szelleme amint nemes élvezetet talált a zenében, úgy ennek fejlesztésére is hatni kívánt. Koszorús barátját Liszt Ferenczet melegen támogatta törekvéseiben. A Zenekedvelők Egyesületének elnöki tisztét sok éven át viselte. Az egyházi zene művelésének előmozdítására alapítványt tett.

Hasonlag jelentékeny alapítvánnyal működik közre abban, hogy az egyházi festészet Magyarországon lendületet nyerjen.

De alapítványainak és adományainak túlnyomó részét, az egyházi jövedelmek rendeltetésének megfelelően, az egyházi élet, a vallásos irányú nevelés és a keresztény humanitás műveinek szentelte.

A kimutatások, melyeket az erdélyi és kalocsai főpásztori kormányzását ismertető munkálatokban találunk:

az erdélyi püspöki széken	394,897	frt
a kalocsai érseki széken 1867—1888 évig	4,209,730	frt

összeget tüntetnek föl.

Ehhez még 366,000 forint járúl, azon alapítványokban, melyekkel áldozársága félszázados ünnepének emlékezetét a legméltóbb módon megörökíteni kívánta. *)

*) Ezen alapítványok, a nagy nap szép emlékét minden szép szónál ékebben hirdetők, a következők:

a) A kalocsai érseki megye egyházi és iskolai céljaira szolgáló Haynald-alap javára	236,000	frt
b) Zomborban árvaház létesítésére	80,000	frt
c) A bácsi és bajai leányiskolák javára	20,000	frt
d) A Szécsényben felállított intézetek javára	15,000	frt
e) A kalocsai csillagászati observatoriumra	15,000	frt
tehát összesen félszázados papi jubileuma emlékének megünneplésére	366,000	frtot

tett le az emberiség javára.

VIII

És az áldás, mely ezen ünnepen százezerek ajkairól emelkedik az Éghez, századok folyamán viszhangzani fog azon intézetek falai között, melyekben — hála az Ő nagylelkűségének — a jövőkor serdülő nemzedékei, a szellem fejlesztésének és az erkölcsi nemesbülésnek föltételeit, a betegek szenvedéseik enyhülését, az aggok végső napjaik nyugalmát fogják megtalálni.

Memoria ejus erit in benedictione!

A PÁLYA KEZDETE.

1816—1852.

IRTA

Dr. OMPOLYI-M. ERNŐ.

Haynald bíbornok szülőháza Szécsényben.

I.

(Haynald születése. — Családja. — Atyja és anyja. — Első gyermekkora. — Tanulása Váczon, Pesten, Esztergomban. — Pályaválasztása.)

Haynald Lajos született 1816. október 3-án, Nógrádmegye Szécsény községében. Ugyanott a ferenczrendűek által adminisztrált plébánia templomban Márkus János piarista keresztelte meg és szülei után nyerte a Lajos mellé az István és Ferencz neveket.

Atyja István középmódu, régi magyar családból származott. Kurucz ősei hajdanán a hadi tettek mezején tündököltek. Közülök a történetben is szerepel Zsigmond, kit Beresényi Miklós Rákóczihoz, 1709-ben írott levelében, a Heiszter tábornok által agyonlövetett szabadsághősök sorában említ.*)

A szatmári békére következett nyugalmas korszakban ők is csendes polgári foglalkozásra tértek. Öregatyja, János a mult században Pest tekintélyes polgárai közt szerepel, mint háztulajdonos az öt pacsirta utcájában. Ennek fia, György a fővárosból Pásztóra, Hevesmegyébe származik el. Maga

*) Lásd a Thaly Kálmán által szerkesztett „Archivum Rákócziánium“-ban Beresényi levelét.

gazdaságot folytat, míg gyermekeit az értelmi kereset pályáira képezte: Istvánt, az idősbet a jogi, Jánost, a fiatalabbat az egyházra.

István a pozsonyi jogakadémián sikerrel végzi tanulmányait, jelesül ezenzurázik és Nógrádmegyéhez szegődik kancellistának. De ideálisabb hajlamai nem egyeznek a megyei szolgálat száraz ügykörével. Gróf Forgách József, cs. és kir. kamarás ajánlatára készségesen elvállalja a főúri család két fiatal sarjának: Istvánnak és Pálnak nevelését és Szécsénybe költözik, hol a tanítástól szabad idejét gondtalanul szentelheti a természet buvárlásának és kis gazdaságának.

Mikor Szécsénybe kerül (1802.) mintegy harmincz éves. Férfi kora java erejével fekszik neki új pályájának. És alapos készülsége, nevelői tapintata, kitartó szorgalma és művelt modora által nélkülözhetetlenné válik a főúri családra nézve. Küldetését István és Pál grófok körül sikerrel bevégezvén, Váczon telepszik le (1812.), de az öreg gróf rövid időn visszaédesgeti Szécsénybe, titkári minőségben alkalmazza (1814.) s utóbb két unokájának nevelését is reá bizza. Őszinte bizalma mellett előnyös anyagi javadalmazással méltányolja sokoldalú képzettségét, gondos rendszeretét és minden kicsiségre kiterjedő szigorú pontosságát: e kiváló tulajdonságait, melyekről hátrahagyott kézíratai mindmáig tanuskodnak. Az aprólékossáig pontos számadási könyvei java részükben magyarul írvák, elvétele latinul és németül és egyaránt kifogástalanul szabatosan mindhárom nyelven. Alapos gyakorlatnak és képzett elméletnek hagyta nyomait gazdasági és pomológiai „feljegyzései”-ben. A tapasztalás adatait praktikusan értékesíti, élesen figyeli meg és átfogó indukcióval vonja le azokból teoriáit. Kiváló physikai készülséggel vezeti meteorológiai észleleteit, a mint egyáltalán előszeretettel buvárkodik a természetben, mely hajlamát egykori tanárának Gyöngyösön, Nazler Lajosnak „ezen buzgó természetvizsgálónak” tud be érdemül.

De hátrahagyott nagyszámu iratai között legérdekesebbek s reánk nézve legtanúságosabbak családi feljegyzései. Mily közvetlen őszinteséggel nyilatkozik meg bennök a gyengéd hitves odaadó szeretete, a jó atyának megható gondossága! Mennyi meglepetést áraszt ez érző szív családi körének leírt eseményeire!

Első házassága (1809.) nem volt szerencsés. Gyermektelen maradt s nejét, Benke Francziskát családi életük második évében (1810.) kora halál ragadta ki karjai közül.

Annál boldogabb volt második frigye (1812.), melyet az ég kilencz gyermekkel: öt fiuval és négy leánynyal áldott meg. Neje Jüttner Francziska, Jüttner Ferencz váci polgár leánya szép nő volt és áldott jó lélek. Magas, karesű termetű, hosszúkás arcú, barna szemű leányka. Testre, lélekre egyaránt maga a női szépség. Önmegadó szelidsége és derült kedélye a legszebb összhangba olvadt férje szilárd férfiaságával, komolyságával. Az akkori idők szerény polgári igényei szerint, egyszerű nevelésben művelt természetes esze és világos értelme a bámulat egy nemével tölt el férje tudománya iránt és hálás szeretettel esüggött a férfin, a ki őt magához emelte. Józan belátása nem is vágyott ennek hatáskörébe elegyedni. Beérte a maga háziasszonyi teendőivel, ha lakását és konyháját, kertjét és eselédjeit jó rendben tarthatta,

Haynald bíbornok
szülő városa
Szécsényben.

serdülő leánykát maga körül sűrögni, forogni szoktathatta és a szegények sanyarát vigasztaló szóval és jólelkű adománynyal enyhíthette. Mert az alamiznaosztás volt az ő irgalmas lelkének legkedveltebb foglalkozása és imádságos könyve az ő mindennapi olvasmánya. Védő szentjének Francisca Romanának fenkölt példája lebegett előtte és annak magasztos erényei: a tevékeny hit és jótékony felebaráti szeretet. A hitvesi hűség és háziasság, áhitat és irgalom erényei által ékességére váltott az ő házának.*)

A családi élet örömeiben boldogan élt e derék pár, midőn házasságuk negyedik évében (1816.) harmadik gyermekük: Lajos született. Első fiók, István egy éves korában elhunyván, második gyermekök, Mária Amália leány levén, kétszeres örömmel fogadták a kissé vézna, de egészséges új jövevényt, mint a jóságos ég kárpótlását kora sirba szállott első reményükhöz. A kis Lajos lett a szülői büszkeség szemefénye, az anyai gondviselés kegyeltje, az alyai becsvágy terveinek tárgya. Kivált, midőn a fürge gyermek korán fejlődő értelmére már beváltani is ígérkezett a szülői számításnak hozzá fűzött reményeit!

A nevelői, titkári és gazdasági bokros teendőivel elfoglalt atya szórakozásának szabad perczeit neki áldozza fel, látva, hogy térdére vett kis fia szinte játszva sajátítja el tőle az olvasás első elemeit. Öt éves korában már beadja a szécsényi falusi iskolába, melyben egy év múlva (1822. szeptemberében) a nyilvános vizsgán kitűnő osztályzatot nyer. Majd maga vezeti be a latin nyelv alapismereteibe és 1824-ben, a gymnasium felsőbb osztályaira beiratkozó növendékeivel, Lajos és Ágost grófokkal Vácra költözvén be, zsenge fiát is magával viszi, hogy atyai őrszemei előtt kezdje meg középtanodai tanulmányait.

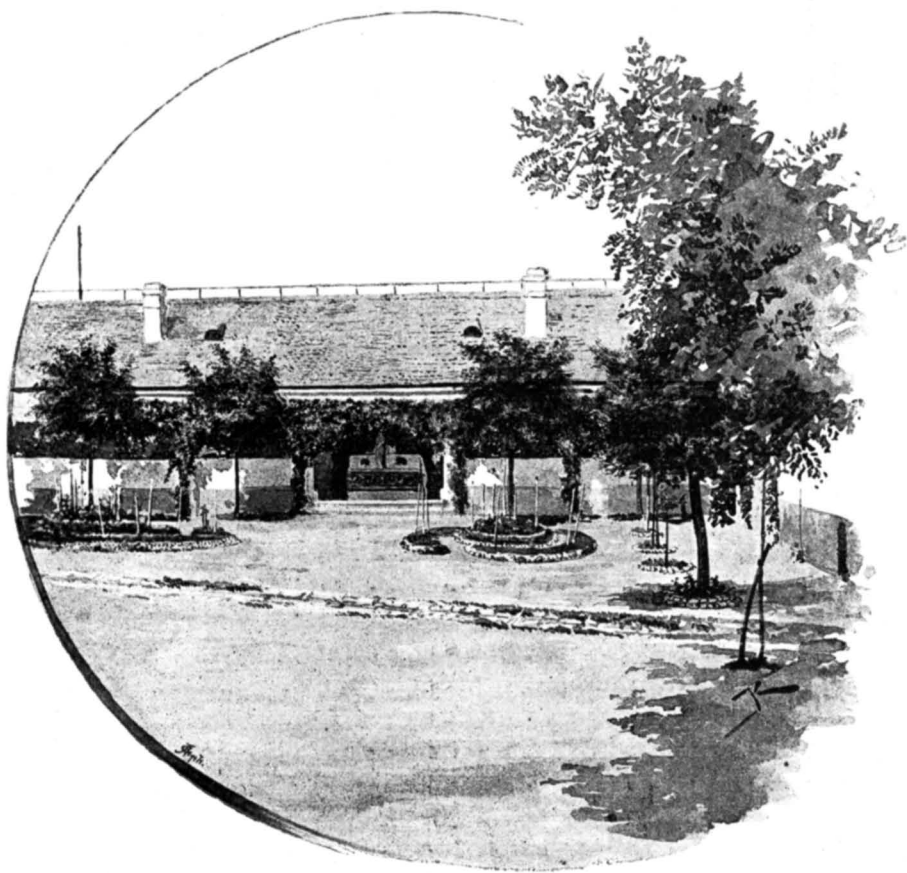
Az első osztály főnöke, Kucserik Sándor maga is még kegyesrendű növendék és az oktatás terén kezdő újoncz, pusztán külseje után ítélve meg a vézna gyermekét, gyengélli és csakis a tapasztalt és éles szemű igazgatónak, Strobl Györgynek határozott akaratára írja be osztálya növendékei közé. De a társai közt legfiatalabbik deák úgy Vácson az első és második osztályban (1824/25., 1825/26.), mint Pesten (1826/27., 1827/28.) és Esztergomban (1828/29., 1829/30.), hol gymnaziumi tanulmányait folytatta, következetesen kivívja a szécsényi iskolában elnyert első helyet. És társai közül nem csak tehetségei által válik ki és a grófi család körében elsajátított előkelő modorával, de bizonyos tekintélyre és népszerűsége vergődik jószívűségével, hogy fáradhatlanul javitgat gyengébb társai gyakorlatait és atyjától nyert zsebpénzét gyöngöden megosztja szegény sorsu pajtásaival. Nemcsak a hivatalos osztályzatban, de társai közszeretetésében is elsővé tud lenni és mindenki által elismert fölénye senkiben sem kelt irigy szemet. Szép esztét, ernyedetlen szorgalmát és szigorú fegyelmét tanulók és tanárok egyaránt dicsérték rajta.**)

Mint a serdülő Jugurtháról fejlegyzi Sallustius: „Quum omnes gloria anteiret, tamen omnibus carus esse.“

*) Élő tanuk, többi között a Vácson közelebből elhunyt özv. Sóder Antalné, szül. Buócz Annának, Haynald Lajos egykori dajkájának elbeszélése nyomán.

**) Egykori tanárainak, a ma is élő Kucserik Sándor és a pár év előtt Kolozsvárott elhunyt Raffay János kegyesrendi atyáknak, továbbá már elhunyt iskolatársainak Szuppan Zsigmond cz. püspök, esztergomi kanonoknak és Soós József váci apát-kanonoknak elbeszélései és az előttünk fekvő iskolai bizonyítványok nyomán.

Egy ízben, első éves gymnazista korában valamely pajkos csiny kivételesen érintkezésbe hozta osztályfőnöke nádpálcájával. Emlékezetessé váltott reá nézve ez eset, annyira, hogy még érsek korában sem feledi el és kalocsai palotájában vendégül látott egykori tanárát e szókkal mutatja be Jacobini pápai nuncziusnak: „Ecce meus professor, qui aliquando me vastavit!” („Ime tanárom, ki egykoron megnáspágolt!”) „Per amorem Dei, quare vastavit archiepiscopum?” („Isten szerelmére, mért verte meg az érseket?”) kérdi a

Haynald bíbornok által Szécsényben alapított árvaház udvara.

nuntius az öreg szerzetestől, ki pillanatnyi zavara után gyorsan feltalálva magát, nyomban és találóan megfelel: „Ut sit archiepiscopus!” („Hogy érsekké váljék!”) Erre aztán mindhárman kedélyesen nevettek a deákkori reminiscenzián. De a bíboros főpap által félszázad múltán tréfára vett dolgot az erkölcsi jó hírnevére féltékeny kis deák annyira lelkére vette volt, hogy különben oly szigorú atyjának vigasztaló szava is alig tudta sorsával kiengesztelni. A tanári nádpálca keserű utóíze sokáig fenmaradt érzékeny szívében, emlékeztetőül, mely tanulói pályáján mindvégig távoltartotta az iskolai fenyegető hatalomtól.

Atyja, a józan és tapasztalt nevelő egy életrevaló gyermek iskolai pályájától úgy szólván elmaradhatatlan deákesiny-számba vette a fontos „casus“-t.

Nemcsak hogy nem neheztelt meg fiára érte, de sőt ennek tulérzékenységében örömmel látta a gyengéd erkölcsi érzék és a nemes becsvágy jellemvonásait jelentkezni. Továbbat is a szülői ambíció elégtételével tartotta figyelemmel fia értelmi és erkölcsi tehetségeinek fejlődését és hogy állandó gonddal befolyásolhassa, a gymnasium négy alsó osztályán át nem is távozott a kis deák oldala mellől.

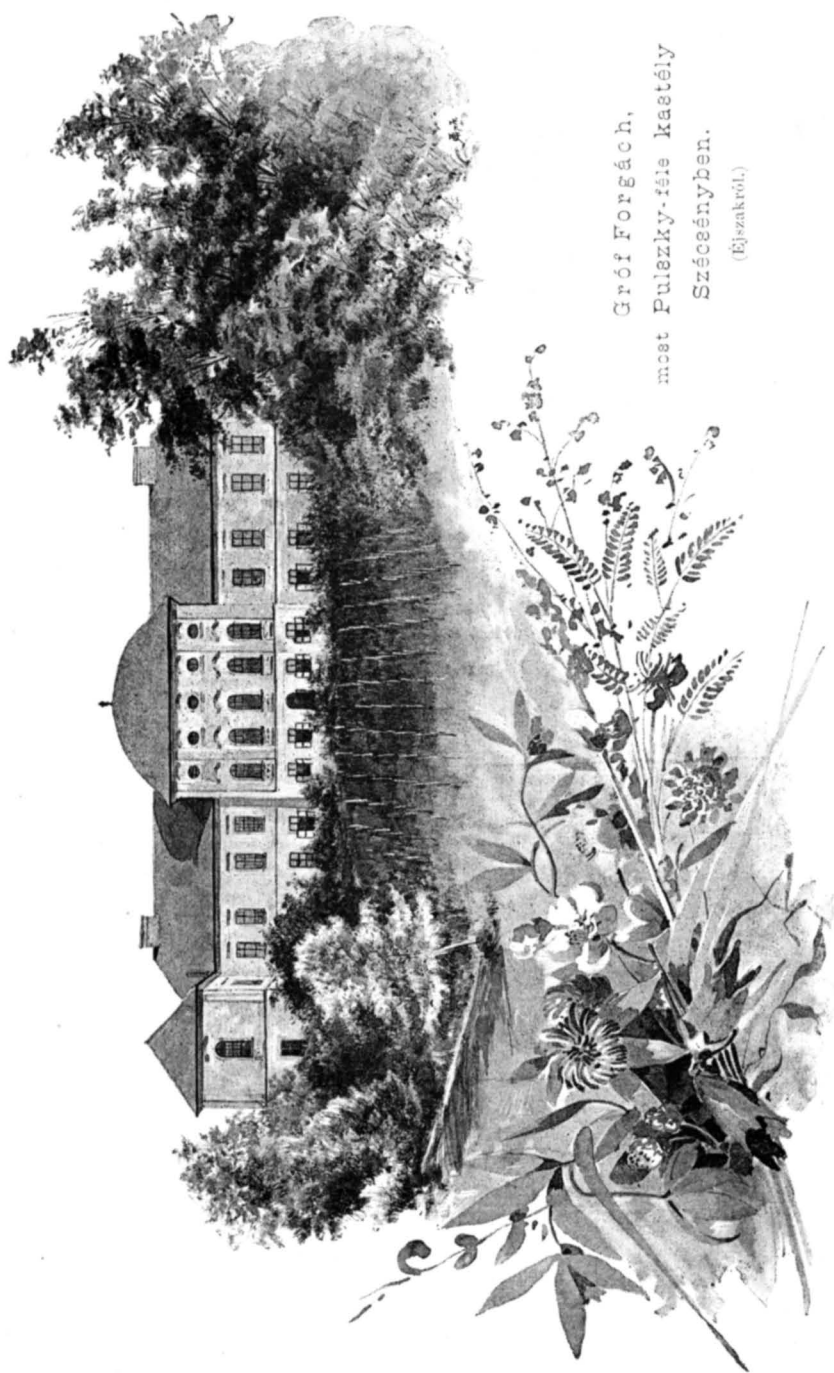
A tanárok előadásait saját magyarázataival egészítette ki; a magyar, latin és német nyelv szabatos elsajátításában a grammatikai száraz szabályok ismereteit eleven gyakorlattal toldotta meg. Aesthetikai érzékének fejlesztésére a zenére magántanítót fogadott mellé.

A nyilvános iskola nevelését és tanítását folytatva, rendszerének hiányait pótolva, im' így folyt be fia fejlődésére az értelmes atya, serdülő magzatában örömmel látva saját erkölcsét, saját tehetségeit ifjabb, pompásabb hajtásban megújhodni. Míg szelid tűzű szemében, szemérmes arczán, szende jóságán és a szegénységnek mindig irgalmasan feltáruuló szívében édes anyjának öröklött lelki tulajdonaira ismert reá.

A jó sors választotta gyermek ismeretszomjas értelme előtt úgy szólván a család tudományos hagyománya egyaránt feltárja az eszményi és való világ széles látókörét. Míg Antal nagybátyjának a görög és a római irodalomról írott munkája*) képzetét népesíti be a klasszikus világ ideáljaival: addig atyai mentora értelme előtt a természet nagy könyvét nyitja meg, kiolvasni tanítja belőle a teremtés örök törvényeit, megismerni az igaz vallásos érzést önkénytelenül fejlesztő s megedző fenséges titkait.

Évtizedek multán főúri násznak sokadalmától, vigságától zajos a híres betleri kastély. Az ország arisztokracziájának színe szemkápráztató pompában kíséri oltárhoz ősi nemzetségek két ifjú sarját s Kalocsa biboros főpapja ékes szónoklattal adja frigyükre az egyház áldását. Majd a boldog örömapa fényes termeibe vonul be a lakodalmas népség s bámulva szemléli a sok régiséget, ritkaságot és kincset, a mit ősi öröklés, anyagi vagyon, széles összeköttetés évtizedeken át gyűjtött együvé a választékos izléssel párosult műszenvedély szolgálatában. Százados fegyverek ősi dicsősége, világhírű mesterek képeinek szépsége, stylszerű ékszerek ragyogása között ki sem vetne ügyet az egyszerű üveges szekrények polczain szerénykedő botanikus gyűjteményre, ha a tudós főpap figyelmét nem irányozza reá a szakember érdeklődése. S a mint belémélyed vizsga tekintettel, e rég megsárgult papirok színehagyott növényei közül egy szingazdag kép, a gyermekkor verőfényétől ragyogó, támad fel képzetében: Szécsény regényes tája árnyas ligeteivel, erdős bérceivel, meredek sziklaival s a fáradhatlan jó atya, a mint órákon át elbolyong, derekán botanikus dobozával és oldalán gyermekével, átfürkészve hegyet, völgyet a vidék egy ritkábban található növényeért. Oh, mert e szabatos determináció megfakult írása amaz áldott, rég elhamvadt kéz vonása, mely annyi szerető gonddal kalauzolta egykoron az élet és tudomány első útjain. Gyűjteménye egyik fonnyadt szirmán most is üde harmat reng, a fiui meghatottság könnyének legtisztább harmata!

*) Anton Hainald: „Kurze Biografien aller bekannten griechischen und lateinischen Schriftsteller.“ Wien und Prag. 1800.

Gróf Forgách,
most Pulezky-féle kastély
Szécsényben.
(Éjszakról.)

Betlér figyelmes ura, Andrásy Manó gróf ajándékol adja családi barátjának e nagybecsű atyai emléket s a mint a bíboros főpap a tudós szenvedélyével és a jó fiu kegyeletével újból rendezgeti, büszkén mutatja a szinehagyott növényeket, szúrágta megsárgult papírjaikon botanikus collegájának: „Kapott-e pap ily értékös stólat egyházi ténykedésért valaha?!“

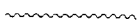
Emlékezete méltó hálával száll vissza a gondos és értelmes atyához: összhangzatos nevelése irányát és tehetségei gyors fejlődését első sorban neki köszönhetné. Hogy oly korban, midőn mások még egész gondtalanul engedik át magukat az ártatlan játéknak és a szórakozás örömeinek, már komolyan kezdett a pályaválasztás kérdésével foglalkozni.

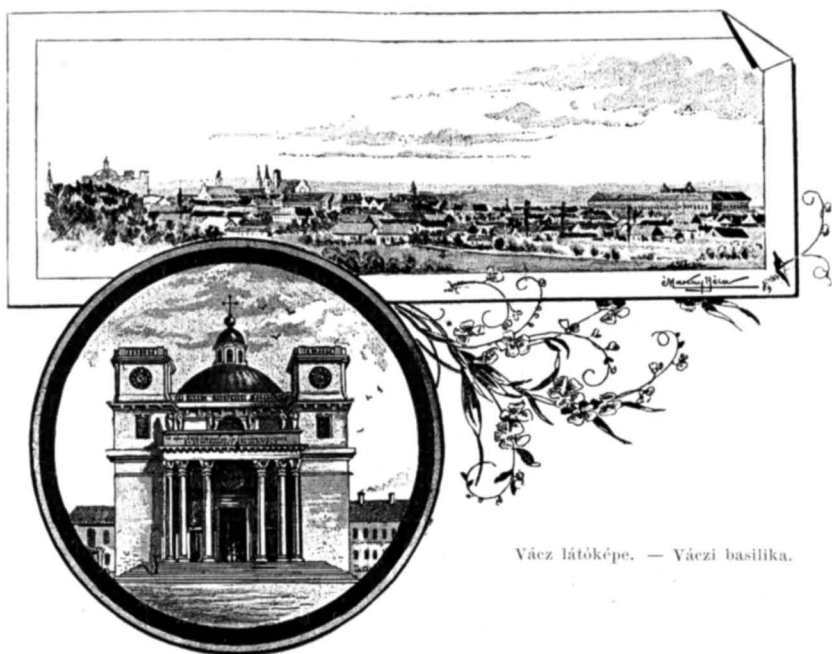
Tizennegyedik életévét még be sem töltötte volt, midőn Esztergomban a gymnasium hatodik osztályát elvégezvén, határozott jövődjé fölött. Jelentkezik az érseki főmegye czimére hirdetett concursuson és kimondhatlan öröme Rudnay Sándor, hercegreprimás felveszi papnövendékei közzé. Atyja ez eseményt nagy meglepéssel igtatja 1830. szeptember 3-iki kelettel „Családi Feljegyzései“-be. „Jelentem — írja — hogy fiam Esztergomban, a hol a humaniorákat nem csak kitűnően, de egyuttal dicsőségesen is bevégezte, 87 iskolatárs között nem csak az első helyet vivta ki, de egyszersmind a növendékpapságot is elnyerte, melyért augusztus 31-kén folyamodott.“

E lépésben a szülői gondviselés nézete szerencsésen találkozott a gyermek benső hivatásával, önkéntes elhatározásával. Ugyan, mi más pálya várt is volna a szelid kedélyű gyermekifjúra, a ki minden idejét a tudományok ápolása és az áhitat gyakorlatai között osztotta meg? A ki eltelve vallása tanainak igazával és egyszerű intézményeinek csodálatával, hajlamot és erőt érzett magában, tehetségeivel a vallás magasztos érdekeit szolgálni? Mi más pálya állott előtte, mint az egyházi, melyen már atyai és nagyatyai nagybátyjai: János, mint tanár és lelkész és Antal, a tábori pap és író becsületet szereztek a család nevének?

Hitbuzgó anyjának példája és a Forgáchok grófi házának szelleme csak megerősíthették elhatározásában. E főúri családban ugyanis nem csak a vallásos szellem volt hagyományos, de egyuttal az egyházi pályának cultusa is. Nemzetiségük régi fája nem egy kiváló főpapot adott a katolikus egyháznak. És a szécsényi kastélyban otthonos gyermek ott látta családi arczképek büszke csarnokában ama férfias alakot méltóságos tartásával, éles vonásaival és szilárd tekintetének merevsége mellett a nyugodt szenvtelenség kifejezésével. Erély és elszánt akarat mellett higgadtság és eszély ülnek ki e beszédes arczra, ama kiváló tulajdonok, a melyekkel gróf Forgách Ferencz bíboros, egyházát és hazáját a contrareformatio nehéz küzdelmeiben szolgálta s a historia szavai szerint: „Ilyésházy nádor praktikáját kijátszotta.“ Ki sejtette volna akkor, hogy a szerény grófi nevelő fia majdan e bíboros egyházfejedelem magas méltóságára emelkedik?

Bizonyára maga a tizennégy éves gyermekifjú legkevésbbé táplált jövőjéről ily merész reményeket. De már ekkor szilárdan megfogant benne az elhatározás, hogy ama nagy papnak pályájára lép és sikerrel vagy siker nélkül, de összes tehetségeit a magyar egyház szolgálatának fogja szentelni!

Vác látóképe. — Váci basilika.

II.

(Semináriumi évek Pozsonyban, Nagyszombatban, Bécsben. — Az Augustinaeum tagja lesz. — Pappá szenteltetése Esztergomban, első miséje Szécsényben. — Hittudorrá avatják. — Kopácsy érsek. — Káplánkodása Pesten és Budán. — Irodalmi munkássága. — Tanársága a presbyteriumban. — Érseki titkár lesz. — Cancellárkodása a forradalom alatt. — Seitovszky irodalgazgatója. — Erdélyi segédpüspök öröklési joggal. — Erdélyi püspök.)

Az intézet melyben a tizennégy éves Haynald papi neveltetésének alapjait megvetelte, a Lósy Imre primás által 1641-ben Pozsonyban alapított „Emericanum“ volt, mely intézet az időben úgyszólván a mai gyermeksemináriumoknak viselte képét. A mennyiben az esztergomi főmegyének a bölcsészeti osztályokra koruknál fogva fiatal növendékeinek mintegy előkészítő iskolául szolgált a papi életre, a mellett, hogy latin nyelven magokat a szónoklati és költészeti osztályok tárgyaiban gyakorolták. A növendékek csekély száma módot nyújtott az előjáráságnak, hogy minden egyessel többet és behatóbban foglalkozzék.

Midőn 1830-ban, október elsején Haynald, Rudnay hercegprimás rendelkezésére, tizenketted magával ez intézetbe lépett, igazgatói minőségben Döme Károly, pozsonyi kanonok állott annak élén, az egyházi kormányzat terén a szombathelyi és erdélyi püspökök oldalán képzett, a lekipásztorkodásban gyakorlott, széles egyházi és világi műveltségű férfi, a classica és nyugateurópai nyelvekben egyaránt jártas, egykoron Virágnak és Kazinczynak barátja, a kassai „Magyar Muzeum“ és a kolozsvári „Erdélyi Muzeum“ munkatársa, kinek nevét Metastasio és Bossuet fordításai után őrzi meg a magyar irodalom története.

Mily hatással lehetett a korán érett, fényes tehetségű növendékpapra, nemes becsvágyának fölköltésére első igazgatójának példája, kit a magyar irodalom és egyház fejedelmei: Kazinczy és Rudnay egyaránt szerettek, kit Virág „aranyos kobzára” méltatott, kit a klasszikai iskola úttörője Baróti Szabó Dávid avatott vala be a magyar irodalom szolgálatába és a ki a víg olasz műsát és az aranynyelvű francia egyházi szónokot első szólaltatá meg hazánk nyelvén?!

Nem kisebb befolyást gyakorolt reá az intézetnek szerény nevű, de jeles tehetségű aligazgatója Szabó Ferencz, később nagysallói plébános, kit Haynald ifjúkori feljegyzései „jeles és örök emlékezetre méltó” (*egregius et aeternae memoriae dignus vir*) férfiúnak mondanak.

De fontos reá nézve az Emericumban töltött tanév még azért is, mert itt vette fel 1830-ban, október 31-én először a papi öltönyt, majd ugyanazon évi december 15-én, Rudnay primás kezeiből a tonzurát és a kisebb rendeket.

Az előjáróihoz tiszteletteljes bizalommal, társaihoz testvéri vonzalommal ragaszkodó ifjú az intézet fegyelmét hamar megszokva, tanulmányait megszeretve, az egyházi szertartásokban örömét lelve, csakhamar bele találta magát a seminariumi új életbe.

Mikor növendékpapságának első éve eltelt és a fiatal clericus haza érkezett: egész ünnepe volt a családnak. Mennyire örvendtek néki mindannyian! A jó anya betelt reményeinek, a gondos atya magával hozott jó bizonyítványainak és férfiás komolyságának, a szerető testvérek a kék reverendának, mely oly jól állott a tetemesen megnyult ifjú karesú termetéhez.

Atyja újból előszeretettel folytatta véle nyelvtani gyakorlatait, a hol a tanév kezdete előtt abba hagyta és ismét használatba vette tíz hónapig pihentetett botanizáló dobozát. Az áhítat gyakorlatai, fűvészeti kirándulások és komoly studiumok közt megosztott szünidő gyorsan múlt és ismét gyorsan tért vissza egymásután, szinte észrevétlenül, a mint a bölcsészeti és theologiai cursusból egy-egy tanévet ismét befejezett.

A nagyszombati lyceumban végzett két éves philosophiai (1831/2—1832/3), úgy mint a bécsei egyetemen töltött (1833/34—1834/35, 1835/36—1836/37) hittani cursusról szóló bizonyítványaiiban csak a tantárgyak változtak, az osztályzat mindannyiban állandóan és összhangzóan kitűnő (E) maradt.

A Boldogságos Szűzről címzett papnevelőben úgy, mint a Pazmaneumban előjárói csaknem stereotíp kifejezéssel emelték ki „áhitának buzgalmát, szigorú fegyelemszeretetét, szelid jellemét, udvarias modorát és nagy szorgalommal párosult rendkívüli tehetségeit.”

Az ő rendkívüli tehetsége azonban a rendes vizsgák kötelességével és a hittani kar tudománykörével be nem éri. A mellett, hogy osztálytársaival rendszeren ő végzi az egyes studiumok gyakorlatait és a papnövelde tantermeiben másodéves korától fogva, hol viceductori, hol ductori állást tölt be: már harmadéves korában leteszi a szentírási tárgyakból a szigorlatot s egy év múlva a jogi karon Goedinger Magyarország köz- és magánjogi előadásait hallgatja és e tárgyakból 1837-ben április 20-kán kitűnő eredménnyel cenzurázik. Nyilván a Magyarország politikai közéletében a magyar klerust megillető szerephez tartotta kötelességének megszerezni a kellő tudományos előkészületet,

a mint később papi pályája humanitarius feladataira való tekintettel ugyanesak Bécsben félében át a süket-némák oktatását kitarító szorgalommal tanulmányozta.

E mellett Bécsben tartózkodása csaknem minden évében elsajátít egy-egy nyugateurópai nyelvet. Megvesz egy nyelvtant és egy szótárt és anyagukat nagy nyelvtelhesége játszva assimilálja, a kellő gyakorlatot alkalom adtán szereztén meg hozzá. Édes atyját kispap korában ép úgy meglepi gyors tanulmányával, mint erdélyi püspök korában a világ összes tájékairól 1862-ben Rómába gyűlt főpap társait, hogy úgyszólván, mindannyival a saját anyanyelvükön s a legtisztább kiejtéssel társalog.*)

Vác főtere.

S míg oly ernyedetlen, gyakran lázas szorgalommal rakja le későbbi fényes pályájának széles értelmi alapjait, ugyanesak a Pazmaneumban ismerkedik meg egy ifjúval, kivel évek során mind szorosabbra fűzött barátsága nem kevésbé döntővé válik mindkettőjük életének fordulataira nézve. A Pazmaneumba lépve már ott találja a nálánál korra három, osztályra két évvel idősebb Simor Jánost. Életkoruk és osztályaik különbözetét csakhamar áthidalja egymegyebeliségök solidaritása és társaik soraiból egyaránt kiváló tehetségeik találkozó kitünősége. S a „magyar biboros Cicero“ által alapított s máig nevét viselő intézet növendéke gyanánt lép először szorosabb viszonyba azon két férfi, a kik fényes pályájukon hol egymás mellett, hol egymást rangban váltakozva megelőzve, de mindig barátságosan elősegítve s még egyéniségük, tehetségeik és hajlamaik eltéréseiben is szerencsésen kiegészítve, meg nem állapodnak Magyarország első két főpapi székéig és a bibornoki

*) Lásd Lönhardt Ferencz: Olasz Uti Jegyzetek. 1862. Gyula-Fejérvár. 195 és 245 lapon.

méltóságig, egyaránt jelentős szerepet játszva mindvégig a magyarkatholika egyház legujabb történetében.

Bécsben tanulmányaik idején elválnak, hogy Magyarország fővárosában és az esztergomi főmegye székhelyén és kormányzatában nemsokára találkozzanak. Simort Pestre a Terézvárosba rendeli segédlelkészül egyházi főhatósága; Haynald megkezdett tanulmányait folytatja egyelőre a Pazmaneumban, 1837. októberétől kezdve pedig, mint a bécsi szent Ágostonról nevezett fensőbb papi intézet (sublime institutum) tagja, a továbbképzésére nyert ez újabb négy év alatt szokott erőfeszítéssel folytatja elméleti és gyakorlati tanulmányait. Az intézet tagjainak összejövetelein szent elmélkedéseket s egy nyomós tudományú előadást tart, szent Vazult védve a Plotinus-féle tanokkal való elvközösség vádja ellen; a mellett, hogy hátralévő szigorlatait az ágazatos hittanból, az egyháztörténetből és jogból, az erkölcsstanból és lelkipásztorkodásból (1838, 1840, 1841) egymásután fényes sikerrel teszi le.

Elérvén a törvényes kort, egymásután felveszi az egyházi rendeket: 1839. október 12-kén az alszerpapságot (subdiaconatus), 13-kán a szerpapságot (diaconatus), míg 1839. október 15-kén Jordánszky Elek segédpüspök, a történelmi emlékü Bakácskapolnában áldozópappá szenteli. Ugyane hónap 20-kán szülőközsége templomának oltárán, mely annyszor látta égbe szállani a gyermek imáját, mutatja be első vérnélküli áldozatát, áldását adván örömben úszó családjára, a grófi ház tagjaira és szülőközsége egybesereglett hívőire. Atyai barátja Jekelfalussy Vincze, utóbb szepesi és székesfehérvári püspök ragyogó alkalmi szónoklattal emeli a megható ünnepnek fényét.

Ekkor már Kopácsy József (1838—1847) ült a magyar egyház primási székén. E nagy pap, kinek vallásbuzgósa mentes volt a türelmetlenségtől, önérzetes előkelősége a fenhéjazástól, ki ép oly igazságos volt a maga jogai védelmében, mint méltányos a máséi tiszteletében. Fegyelmezett értelmét széles látókörre emelte európai műveltsége. A mint akadémiai emlékbeszédében szépen és találón mondja Szilassy: „Nagy belátás, még nagyobb meggondolás, legnagyobb magamérséklés volt benne; nagy pap, buzgó hazafi, bölcs országember lévén, kicsit, nagyot, könnyűt, nehezet, mindent helyesen végzett, eszélyesen kiegyenlített.”

E kiváló főpap éles tekintete csakhamar felismerte a fiatal levitájában rejlő isteni szikrát, a nagy szorgalom által képzett fényes tehetséget, a műveltség zománczozta tudományt külső megjelenése előkelőségét és megnyerő modorát, mely értékes tartalmát tetsző alakban tudta érvényesíteni.

Kopácsy Haynaldot azonnal maga mellé, az egyházi főkormányzatban segédeül szemelte ki, de egyelőre tanulmányai befejezésére buzdította és elméleti képzettségét a gyakorlat terén óhajtotta megérlelni.

Örömmel értesült róla, midőn fiatal papja a bécsi egyetemen utolsó szigorlatát kiállván, az új szövetség köréből vett thesisei fölött sikerrel vitatkozott és általános taps között („communi applausu“) avatott fel a hit-tudományok tudorává. 1840. augusztus 12-éről kelt levelében szívesen fogadja neki ajánlott vitatkozási tételt és nagyobb összeget küld azok nyomdai kiállítására és szigorlati díjjai utólagos megtérítésére.

Szécsényi plébánia. Templom a Ferenczék zárdájával és a hűiskola.

Első állomásul mindjárt Pestre, a Lipótvárosba, innét 1841 végén Budára, a várba rendeli segédlelkészül. Itt Haynald lekipásztori pályájának teendőitől és gondjaitól szabad óráiban új működési tért keres és talál tehetségeinek és tevékenységének — az egyházi hirlapirodalomban.

A fenkölt szellemű Guzmics Izidor „Egyházi Tár“-ának megszűntével (1839), a katolikus egyházi és iskolai érdekek irodalmi képviseltetésének széles körben átértzett és felpanaszolt szüksége 1841-ben, a magyar fővárosban több jeles készültségű katolikus papot sorakoztatott egy hirlapi közlöny megindítására. Így jött létre 1841-ben a „Religio és Nevelés“, és melléklapjai az „Egyházi Tudósítások“ és a latinul írott „Fasciculi Ecclesiastico Litterarii.“ Kezdetben Szaniszló Ferencz, váradi kanonok, a pesti központi papnevelő igazgatója szerkesztette, később Somogyi Károly s mindketten Pauer János segédkezése mellett. Sok nagynevű egyházi férfi és később nagyra váltott fiatal pap tartozott e hirlapi táborhoz.

Haynald is ez irodalmi téren próbálgatta először szárnyait. Kezdetben a francia, angol és olasz lapokból kiszemelt fordításokban, később ismertető cikkeken, végül erélyes és meggyőző érvelésű tollvitákban.

Majd a német időszaki sajtó terén is nem egyszer képviseli a magyar egyház ügyét. Egyebek közt 1845-ben az „Augsburger Allgemeine Zeitung“-ban Horárik, hitchagyott katolikus pap kilépése alkalmából a magyar főpapság ellen intézett támadást egy igen ügyesen kiélezett tollvitában verte vissza. S ugyanesak ő irta a freiburgi Herder czégnél 1847-ben megindult Wetzer-Welte-féle „Kirchenlexikon“-nak összes magyar tárgyú és vonatkozású cikkeit.

Hosszú, gördülékeny körmondatai világosan és átlátszóan fejezik ki nagy tudást áruló tartalmukat. Szerkezetük tiszta értelmök átlátszó fogalmazásuk szabatos.

Somogyi Károly, a szegedi könyvtár tudós alapítója 1842 nyarán átvette Szaniszlótól a „Religio és Nevelés“ szerkesztését és távoztával az esztergomi presbyteriumban megürült csoportosított hittani tanszékre a herezegprimás ugyanaz év augusztus 11-kén Haynaldot nevezte ki.

S ezzel elérte vágyai célját: a tanári tanszéket, melyen végzett theologusok értelmes hallgatóságának az ágazatos hittanból, egyháztörténetből és jogból tartott előadásokat széles erudícióval, egy hivatásos tanító lelkesedésével, választékos latinsággal. Négy év alatt megalapította tanári hírét, melyre sem elődje Somogyi Károly, a mélyen gondolkodó bölcselő nem borított árnyat és utódja Simor János, a világos és szabatos előadás nagy mestere sem tudott feledtetni.

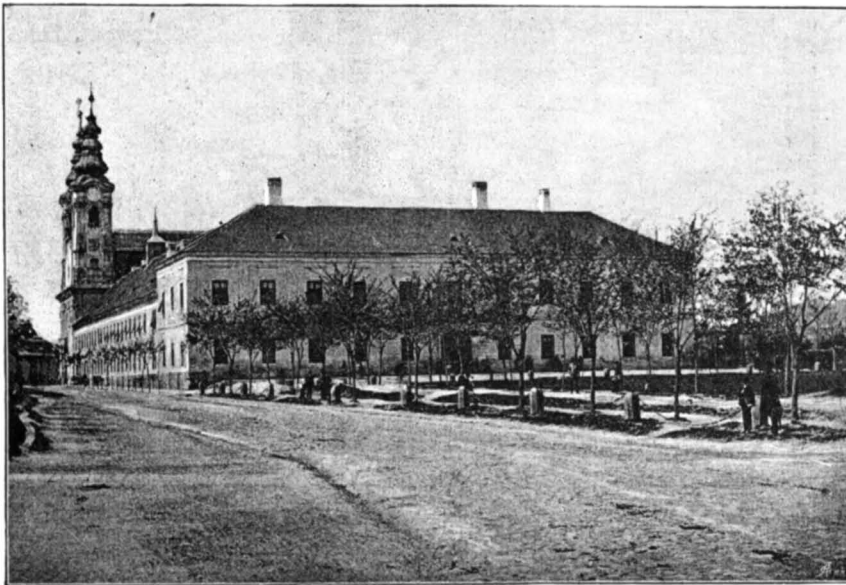
Kopácsy primás már 1846. májusában udvarába hívta meg és a vadkerti plébánossá kinevezett Mészáros Imre, később akadémiai tag helyére mindjárt titkárává nevezte ki a huszonkilenczedik évét még be sem töltött fiatal papot. Hivatalba lépése előtt azonban a külföldi egyházkormányzat és papnevelés tanulmányzására utazni küldte, melegen ajánlva Németország, Hollandia, Belgium, Anglia, Franciaország, Szardínia, és Svájc ordinariatusainak.

Tanszékétől főpapja parancesszávára nehéz szívvel válva meg, tudvágyal lelkében és a nyugoteurópai nyelvek kulesának birtokában indult nagy

tanulmányutjára, melyből a művelt világ tudományos és kulturai intézményeinek alapos ismeretével tért meg hivatalos rendeltetésének helyére. Kiszabott idejének aránylag legnagyobb részét a civilizáció központjában Párisban töltötte el, hol magának Lajos Fülöp királynak pártfogása tárta fel előtte a szajnamenti világváros tudományos és műkincseit.

A francia udvarban ugyanis tárt karokkal várta, szerető testvérnénje Mária Amália (jelenleg özvegy Dr. Stockinger Tamásné), ki 1845 óta tartózkodott itt, mint a fejedelem unokájának, Koburg Fülöp hercegnek nevelője.

Esztergomba visszatérvén, egy nagy főpap oldalán az egyházi kormányzat gyakorlatát volt tanulmányozandó.

A kegyesrendűek váci colleg. és gymnásiuma. (Erdődy Ferencz fényképe után.)

Azonban Kopácsy életének már 1847. szeptember 18-án kora halál vetett véget. A beállott széküresedés idején Kunszt József cz. püspök s esztergomi kanonok vette át, káptalani helynökül a megye kormányzását.

Haynaldot már 1848 elején az egyházmegyei hivatal kanczellárjává léptette elé, utódjává, tanári székén is volt utódját Simor Jánost nevezvén ki. Ez állásában rövid időn Bécsből udvari kápláni czimmal lőn kitüntetve.

Nagy tehetségei és szorgalma által emelve, gyorsan haladt, mintha csak azért, hogy exponált állásában jellemét a vihar ereje mielőbb kipróbálja. „Ventis agitur ingens pinus.”

E „zord idők”-ben átélt lelki küzdelmeinek súlyát még láz és csúzbántalmak is nevelték. Kórállapota miatt már 1848 szeptemberében nem jelenhetett meg a Lonovics József, esanádi püspök elnöklete alatt Pesten, a püspökök elhatározására a „theologiai tudományok korkivánta rendezése és az egyetemes hitoktatás javítása tárgyában” tartott tanácskozásokon.

Ily állapotban találták az első magyar katolikus egyházmegye élén a zivataros napok, a melyek látományától gr. Széchenyi István megőrült, melyek elől Deák Ferencz a közélet teréről a magányba vonult és Eötvös József báró Svájcba menekült. Kunszt József érseki helynök is elmenekült Esztergomból.

Haynald megmaradt helyén rettenhetlenül, a mint törvényes érzése és hazafias meggyőződése parancsolta. És az 1849. ápril 14-iki függetlenségi nyilatkozatot nem hirdette ki az egyházmegyében, mert törvénytelennek tartotta, habár a Szemere-kormány egyik parancsoló rendelete a másikat érte és a felbujtatott tömeg formalis ostrom alá vette lakását és az érseki iroda helyiségét.

Megállott hivatalos állása és kötelessége helyén rettenthetlenül, míg a kormánynak 1849. június 18-iki rendelete onnét el nem mozdította. Ekkor visszavonult keservével bántódott szívében, de épen megőrzött meggyőződéssel keblében a szécsényi szülői ház csendes kikötőjébe, ép úgy, mint tízenöt évvel utóbb 1864. szeptemberében az erdélyi püspöki székről, melyet inkább odahagyott összes hatalmával és javadalmával, mintsem hogy hazája törvényes jogait és alkotmányát megtagadja.

Annak, a ki a dynastia igazáért az országos közvéleménnyel ily férfiasan szembeszállott, kétszeres joga és oka volt emelt fővel és szilárdan lépni a trón elé, midőn ez benne hazája ellen vak eszközt vélt találhatni. Politikai életének e két jelentős tette kölcsönösen egymásra világít, egymást magyarázza, mert az ellentét látszata daczára szilárd alkotmányos és jogérzetének ugyanegy forrásában birja eredetét.

A történelmi párhuzamot ott találjuk nagy elődje életében, Széchenyi Pál kalocsai érsekében. Ugyanazon Széchenyi Pál, ki hadi czélokra áldozott roppant összegei által nagy mértékben mozdította elő savoyai Jenő zentai győzelmét és ki nem törődve az ország közvéleményével elfogadta a küldetést, hogy I. Lipót nevében II. Rákóczy Ferenczszel alkudozzék: ugyanazon Széchenyi Pál 1698-ban a bécsi konferenciára hivatván, bámulatos és kormánykörökben nagyon zokon vett merészséggel támadta meg Kollonics tervét, mely Magyarországot a német osztrák tartományokkal akarta assimilálni és a konferencián, véleménye nem tudván győzelemre jutni, a fejedelemtől kért titkos kihallgatáson oly hathatósan adta elő a tervezett rendszer veszélyeit, hogy fellépése következtében a Kollonics által felidézett zivatar ezuttal nyomtalan vonult el Magyarországot felett.

Nagy tettek indokai nagy jellemek mélyén rejlenek, és nem úsznak a köznapiság sekélyes felszínén.

Alig zajlott le a forradalom, midőn a lelkileg, testileg egyaránt megviselt Haynald, kórágán a pesti katonai törvényszéktől idézést kap, felhivatván 1849. szeptember 24-dikén, reggeli 8 órára, az Új-Épület V-dik pavillonjának első emeletén megjelenni.

A győztes osztrák hatalom ugyanis az esztergomi főegyházmegyei hivatalnak a forradalom alatt tanusított magaviselete és első sorban Jaross Vincze, esztergomi kanonok és helyettes káptalani helynök viselkedése ellen indította meg a nyomozást, a volt kanczellárt még kórágán is zaklatva. Nagynyelven

még is beleegyezett, hogy a súlyos beteg személyes megjelenés helyett írásban válaszoljon a neki megküldött öt kérdőpontra.

Haynald a németül feltett kérdőpontokra négy sűrű iven, ugyancsak németül oly alapos védőiratban felelt meg, hogy sikerült neki az egyházmegyei irodát és annak főnökét, az ellene emelt súlyos vádaktól teljesen tisztára mosni, sőt a némelyek besugásai által alaposan kompromittált Jaross Vinczét teljesen rehabilitálni és kanonoki stallumát is megmenteni.

Maga csakhamar a primási iroda igazgatójává lőn kinevezve az új érsek, Scitovszky által.

Ez állásában vezérlő szelleme lett az egyházmegyei kormányzatnak, legmeghittebb tanácsadója az ismeretlen viszonyok közzé jutott öreg főpapnak s az elvonult zivatar után az új rendnek rendezője, az áldott lelkű Scitovszky nemes tetteinek sugalmazója.

Még annyi ideje sem volt, hogy behegessze az egyházmegye testén sajnó sebeket és alapokat rakjon a nagy katasztrófa romjain, midőn régi barátja, a cultusministeri osztálytanácsossá kinevezett Simor János, egy bizalmas levélben az Augustinaeumnál utána megüresedő igazgatósággal megkínálja.

Hadd álljanak itt egész szövegekben e sorok, mint a két főpap baráti viszonyának okmányszerű tanúsága:

„Főtisztelendő Irodaigazgató Ur!

Különösen tisztelt Barátom Uram!

Nem lesz titok tisztelt Barátom Uram előtt, miszerint néhány nap mulva megtörténendő kiléptem által, az intézetben egy igazgatói s az udvari plébániában egy káplányi állomás üresedésbe jövend. Ennek folytán Szántófy esperes úrhoz tegnap előtt intézett levelemben őszintén kijelentettem meggyőződésemet, miszerint a nevezett állomás elnyerésére nézve tisztelt Barátom Urammal bárki is siker nélkül fog vetélkedni, miután azt már előttem, sőt Strossmayer előtt megkaphatta volna. Megkértem Szántófy urat arra, hogy levelem tartalmát tisztelt Barátom Urammal közölni el ne mulasztaná. A mit tehát Szántófy urnak irtam s ezen ügyre nézve tettem, proprio motu történt.

Jelenleg az udvari plébános úr megbízásából bátorkodom tisztelt Barátom uramtól kérdezni: van-e szándoka a fönt érintett kettős állomást elfogadni s azért ő cs. kir. Felségéhez folyamodni? S ha van, körülményeinél fogva ezen szándokát követheti-e? E kérdéseket oly kérelemmel intézem tisztelt Barátom Uramhoz, miszerint azokra a legelső póstával válaszolni sziveskedjék, hogy t. i. az udvari plébános úr a küldendő válaszhoz képest megtehesse a szükséges intézkedéseket.

Egyébiránt nagybecsű uri szivességébe ajánlottan, a legnagyobb tisztelettel maradok Bécsben, Bőjtmáshó 2-dikán 1851.

Főtisztelendő Igazgató Úrnak alázatos szolgálja és legőszintébb tisztelője

Simor.

Haynald melegen megköszönte Simor baráti gondoskodását, de el nem fogadta a felajánlott hivatalt. Noha az számára a biztos emelkedés lépcsőjéül kínálkozik, ragaszkodott irodaigazgatói állásához, mely tág munkakört nyújtott tevékenységének és méltó tárgyat alkotó becsvégyának.

A gondviselés és annak választott eszköze, Simor azonban máskép intézték sorsát.

A nyolczvannégyszáz éves Kovács Miklós, erdélyi püspöknek teljes elerőtlenedése következtében egy öröklési joggal kinevezendő segédpüspök (coadjutor cum jure successionis) alkalmazása vált sükséggé.

A püspök maga Fogarassy Mihály és Hoványi Ferencz váradikánonokokat és Kovács Antal brassói plébánost, a hercegprimás ezeken kívül Biró László szatmári, Fábrý Ignác csanádi, Daróczy Zsigmond pécsi, Deáky Zsigmond pécsi kanonokokat, gróf Nádasdy Ferencz Kedves István, kolozsvári apátplébánost és Győrffy László nagyváradikánonokat, más oldalról Schlauf, volt püspöki titkárt és nagyszebeni plébánost hozták javaslatba; elvégre is a Simor által sugalmazott cultusminiszter kezdeményezésére, a primás ellenzése daczára, ki nem akart megválni „a neki legnagyobb segítségére levő” udvari papjától, Haynald lett a fejedelem elé terjesztve kinevezés végett.

Simor leveléből veszi ennek hírét. Barátjához írt válaszában mindenkép védekezik kineveztetése ellen. Felhossa a püspöki állás betöltésére kellő tehetségnek hiányát, gyakori betegeskedését s mindenkép viaskodik ő is, mint Jákob Istenével. A Mindenható irgalmára kéri barátját, tanácsoljon neki kitérő utat kineveztetése elől. De a levél keltekor már visszavonhatlanul alá volt írva a Felség által kineveztetési okmánya és 1851. szeptember 15-én már megis jelent a hivatalos lapban.

1852. augusztus 15-én szentelte fel Esztergomban Scitovszky primás a hebroni püspök czimére. S ugyanazon évi október 15-én, mint valóságos erdélyi püspök lépett az elhunyt Kovács Miklós örökébe, épen tizenhatodik évfordulóján áldozó pappá történt felszenteltetésének.

Fiatal kora daczára méltóan bevállott az illustris testületbe, melyről Imre herceghez írott Intelmeiben oly igazán mondja szent István király, hogy „A királyi trónt a főpapok rendje ékesíti.“. . . .

HAYNALD LAJOS
AZ ERDÉLYI PÜSPÖKI SZÉKEN.

1852—1864.

IRTA

VESZELY KÁROLY,

PRÉPOST-PLÉFÁNOS

Gyulafehérvári püspöki rezidencia.
Gyulafehérvári székesegyház.

Az erdélyi püspöki széken, mely magában is tekintélyes helyet foglal el a magyar egyház kebelében, Isten kegyelméből minden időszakban oly főpásztorok ültek, kik az apostoli és hazafias erények ragyogó fényével áraszták el kathedrájokat.

Ezek közé, a mint hálás szívvel, édes emlékezésben ma is hirdetik Erdély katolikusai és mindig beszélni fogja a történelem, számítható Haynald Lajos is, ki Ő cs. és apostoli királyi Felsége által 1851-ki szeptember 9-én néhai boldog emlékü Kovács Miklós mellé utódlási joggal segédpüspökké kineveztetvén, és 1852-ki augusztus 15-én Esztergomban püspökké fölszenteltvén, elődjének még ugyanazon év októbere 15-én az Urban történt kimulása után, kezébe vette és tizenkét éven át vezette az erdélyi megye áldásteljes kormányzatát; ezen rövid tizenkét év rajzolásával volt szerencsém megbizatni. Rövidet mondék, mert az ünnepelt egyházfejedelemnek, kinek a világegyház, különösen a magyar egyház és haza szolgálatában működésén még mindig személyesen örvendhetünk, erdélyi főpásztorkodása azon események bő leírása nélkül, melyeknek tanuja és részben tényezője is volt, teljesen fel nem tüntethető; de e jubiláris ünnepség keretén kívül is esik. A fiui hálának emlékül kötött szerény bokrétája akarnak tehát ez igénytelen sorok lenni, melylyel Erdély katolikus klérusa és hívői egykori főpásztoruknak hódolni ohajtanak.

I.

Az 1848/49-ki mozgalmak romboló viharoként zudulának hazánkra és telemes pusztítások szülő okai valának az erdélyi egyházmegyére nézve is. Lezajlásuk után nem egy templom, papilak és iskolának csak füstös falai meredezének az égfelé, maga a székesegyház fedele, a püspöki udvar felső emelete és melléképületei a vár lövetésekor a tűznek martalékká esve, a lelkészek egy része vagy külső várakba foglyul elhurezolvá, vagy bujdosásnak indulva, valamennyie a „purificatio“ lelki győtreimeinek alávetve, a papnövendékek legtöbbje katonának lőn besorozva; a papi és gymnasiumi növendék, a gymnasiumok, a nagyszebeni árvaház kórodáknak lefoglalva, számos személyi és intézeti jóvellemi forrás felfüggesztve, minden a nép nyelvét nem értő, idegen tisztviselők önkényének kitéve. Az ily szomorú állapotra jutott megyének agg főpásztora és a klérusnak a kormányzatban az ő segédkezésére hivatott tagjai mindent elkövetének ugyan a rombolások helyreállítására; de buzgó törekvésüket kimondhatlanul bénítá, sőt összetöré az új kormány embereinek irántuk táplált meg nem törhető bizalmatlansága, valamint azon körülmény is, hogy maguk feje fölött is függé az említett purificatio damoklesi kardja.*)

Oly mezőnek művelés alá vétele vára tehát az új püspökre, melyet a rajta átviharzott áradat nagy részben elmosott volt; oly nyájnak összeszedéséhez kelle fogni az új főpásztornak, melynek aklát a vihar megrongálta, alsóbbrendű pásztoraikat megtizedelte, juhait remegésbe ejtette, legelőjét megperzselté, ivó forrásait bedugaszolta volt.

Tétézte a bajt, hogy a hatalom kezelőinek, kik egyébiránt is a Jozefinizmus eszméivel telítve, az erdélyi hitvallások autonomikus életéről mitsem tudtak, de tudni sem akartak, centralisztikus felfogásukban az volt főtörekvése, hogy a „Verwirkungstheorie“ alapján Magyarországot és Erdélyt is az örökös tartományokkal egy keretbe szorítsák. Könnyen felfoghatni, hogy a háborúból, melynek egyébkint is elvadítók a következményei, de mely itt-ott irtó öldökléssé, romboló rablássá fajult vala el, szárniazó idegenkedés, sőt gyűlölet nagy mérvben megingatá az erkölcsi életnek alapjait is. Ily szomorú körülmények között valóban nagy vala a feladat, melyre az új püspök hivatva lett; de nagyok valának Isten jóvoltából a teljes férfiúkornak küszöbét alig átlépett főpásztorban a tündöklő tehetségek is, üdítő zománczával az Istenbe helyezett rendületlen bizalomnak, az egyház és trón iránti törhetlen hűségnek.

*) „Főpásztorilag intem“ — így szólanak az öreg napjaiban annyi bajokon átment főpásztor 1852-ki május 15-én kibocsátott körlevelének szavai — „sőt Isten irgalmasságára kérem és kényszeritem a lelkészeket saját boldogságuk és sokféleképen megrázkódtatott megyénknek érdekében, miszerint hűveiknek mindenben mi szent, mi törvényes, mi igazságos jó példával előremenjenek, Isten parancsait, a polgárzat törvényeit és a mostani kivételes állapotnak rendeleteit szüntelen szem előtt tartsák és megtartsák, semmiben okot vagy ürügyet maguk megszólására, annál kevésbbé pedig törvény elé idéztetésekre ne adjanak. Kiméljenek meg engem is azon fájdalomtól, hogy épen egy lelkészt katonai törvény vagy büntető törvénykezés eleibe idézve lássak.“

„Nevében a Szent-Háromságnak“ — írta az erdélyi klerushoz intézett legelső szózatban — „nevében a Mindenható Atyának, kinek felséges műveit és irgalmait hirdetendő, parancsait szívetekre kötendő vagyok, — nevében az ő Fiának, Jézus Krisztusnak, ami Urunknak, kinek küldetésében a drága vérével megváltott lelkeknek az ő egyedül üdvözítő vallásában való megtartása, megerősítése és az üdv útján vezetésére működendő vagyok, — és nevében a Szent-Léleknek, kinek sugallatából püspöki méltóságra emelttem, kegyelmeivel az Ur harczainak serény és folytonos vivására erősíttetem, — pártfogása alatt Isten szűz szent Szülőjének, az irgalmasság Anyjának, kinek egész életem és minden működésem legyen felajánlva, — segítségül hívása mellett sz. László királynak, kinek hathatós oltalma alá helyezé Erdélyt buzgó őseink kegyelete, — és sz. Mihálynak, a megye különös pártfogójának: vállalom fel ezt a fenséges tisztet, melyet a gyakran kifürkészhetetlen módon működő isteni gondviselés rám bízni méltóztatott.“

Magasztos hivatása illetén felfogásában leszükségesebb teendőjének a megyéjével való megismerkedést tartá. E végett sűrűn foglalá el a püspöki szentszék (consistorium) gyűléseiben az elnöki széket, és gyakran ismétlé a megyéje különböző vidékein és parochiáiban tett atyai látogatásait.

A consistorium tagjainak, az előforduló ügyek tárgyalása alatt, -- melyek másként is a megye legérdekesebb és legkényesebbjei lévén, a fennebb rajzolt viszonyok miatt nagyon bonyolultakká is váltak volt, — nem egyszer nyílt alkalma örvendetes meglepetéssel tapasztalniok, mily hamar találta meg az új főpásztornak lángesze a helyes eljárás útját oly dolgokban is, melyek még a gyakorlatban megöszült ülnökök edzett jártasságát is nem kis mérvben próbára tették; mindjárt kezdetben minden, a megye fölépülését sovárgó szívben azt a reményt keltette, hogy az annyi fényes adománynyal gazdagon megáldott püspököknek a nehéz viszonyok közt is sikerülni fog az erdélyi megyét Isten segítségével restaurálni.

Első látogatási útjára már 1852. évi novemberben indula meg. A hazát ért balsors, a családoknak hol kedveseikben, hol vagyonukban szenvedett vesztesége miatt leverte kedélyek, az emberek gyanakodó természeténél és a rossz hírek elhívására való hajlandóságánál fogva, tartózkodással nézének az új főpásztor megjelenésének elejébe; a körülmények által parancsolt erélye ellenséges indulatnak, a nehéz, meg nem változtatható helyzettel számolni tudó ildomosága, a haza siralmas állapota iránti közömbösségnek, sőt a hatalom kezelőivel való teljes conniventianak lőn itt-ott elhíresztelve.

Azonban a gyermekei közé bizalommal megérkezett főpásztor komoly és nyílt föllépése, külső megjelenésének vonzó, hogy ne mondjuk igéző hatása, kiváltképen pedig ragyogó szónoklatai csakhamar fölmelegíték a tartózkodó kebleket és megnyiták az elzárt szíveket. Egyházi beszédjei, melyeknek bevezetésére többnyire a templom főoltárán diszlo képről, vagy az ünnepről véve a kiindulást, nem valának kidolgozva, hanem csak röviden vázolva és gyakran egészen rögtönözve, melyekre inkább ájtatossági elmélkedési óráiban, mint fáradságos és aggályos tanulmányozás által készült; de

rajta is bebizonyult az, hogy az ima a száraz tudománynál jobban adja a hitszónok ajkaira a találó szót. Így történt aztán, hogy a közvetlenség, lángeszének ragyogása, kedves előadása és egész püspöki személyisége nemcsak hívőinek rokonszenvét és szeretetét, hanem a más hitvallásuak esodáló figyelmét is kinyerte. Minek folytán oly helységeken is, melyekben vagy azért mert ott a látogatást már bevégezte volt, vagy azért mert a helység hívői, mint fiókegyház, anyaegyházukban már jelen voltak a látogatás alkalmával, — megállapodás nélkül vala átutazandó, seregesen gyüle össze a nép, melynek tisztelgését atyailag fogadta; ha kath. templom, kápolna vagy temető vala a helységben, úgy Isten igéjének hirdetésével viszonzta az irányában tanusított figyelmet. Nem ritkán ugyanazon egy napon több, sőt egyszer nem kevesebb, mint hat helységben hirdeté az evangéliumot.

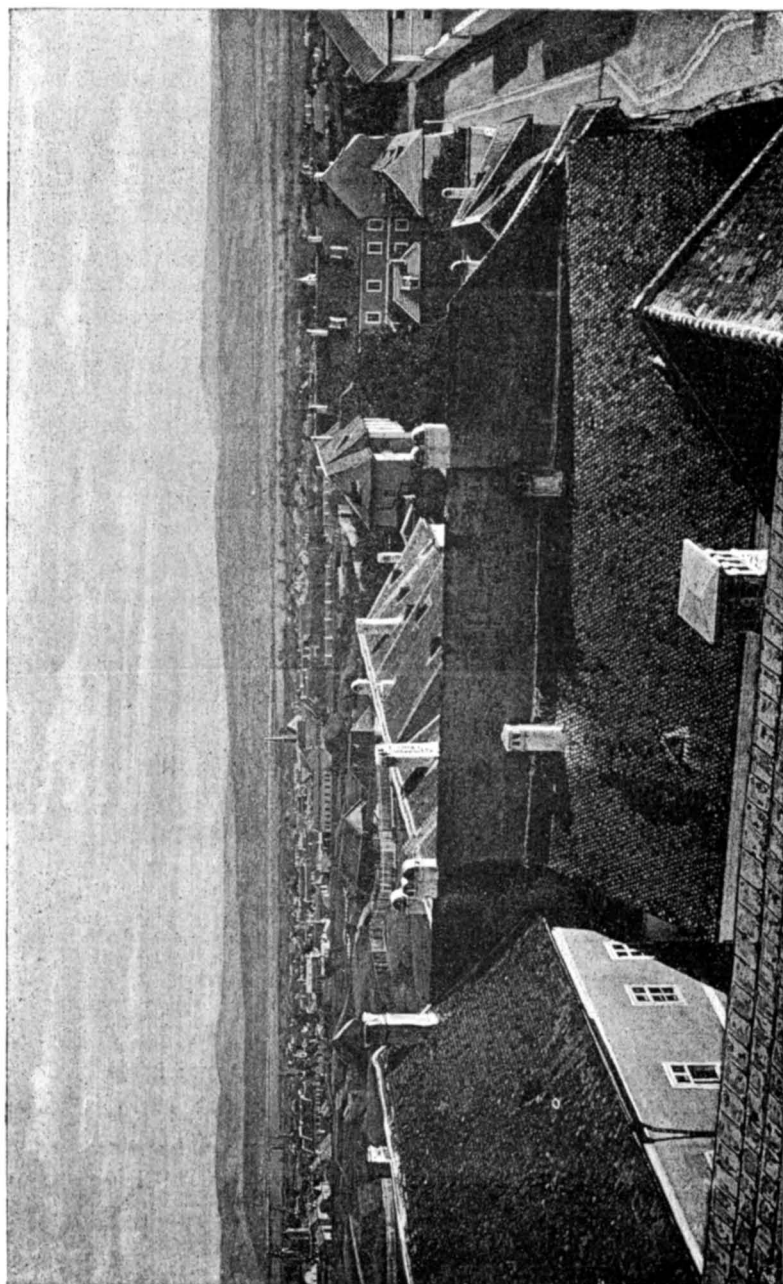
Noha, kivált a székelyföldi népes hitközségekben, a bérmandók nagy száma miatt fárasztó vala a püspöki ténykedések hosszú sora, a főpásztor mégis legott a rövid ideig tartó frugalis ebédkezés után a hitközség összes ügyeivel kezde foglalkozni. A templom felszerelésének, vagyoni állásának, az iskolának és az iskolásoknak vizsgálata után, a lelkipásztor és kántortanító állása, ellátása és működésök eredményei, a hitközségi lakosság erkölcsi állapota képezék a megbeszélés főtárgyait, nyújtának a figyelmét mindenre kiterjesztő főpásztornak alkalmat a legrészletesebb útbaigazítások, bátorítások, vigasztalások, atyai — és a hol kellett — erélyesb intések megtételére.

Mily fáradhatlan vala ezen, Erdély egész területét magában foglaló megyéjének látogatására megtett hosszú, a vasútak teljes hiánya miatt sokszor kényelmetlen, sőt veszélyes utazásokban: tanusítja azon körülmény, miszerint már 1855-ki február 2-án kelt nagy horderejű, majd alább méltánylandó körlevelében arra hivatkozhatott, hogy Isten segédelmével egész megyéjét már beutazta és így annak állapotáról és különböző szükségéről személyes tapasztalat útján szerezhetett magának meggyőződést.

E vívmány mellett, első főpásztori látogatásának az az üdvös következménye is volt, hogy a lelkészek és hívek, az új főpásztorral való közvetlen találkozás folytán, ennek atyai intelmeire és példájára lassan-lassan felocsudván a borzasztó élmények okozta aléltságból: ösztönt nyertek mozgalmasabb tevékenység által, a hitélet terén, a haza javán egy jobb jövőnek reményében munkálkodhatni.

Igy könnyebbé vált azon törekvése, melyet főpásztori kormányzatának első percétől fogva soha szem elől nem tévesztett, t. i. a klerust hivatása magaslatán tartani. Sűrű egymásutánban kelt körleveleiben, melyek az egyház javáért, a gondjaira bízott lelkek üdvéért lángoló szeretetének mindannyi ékesen szóló tanúbizonyságaiul szolgálnak az utókorra nézve, — apostoli hévvel oktatta, vezérelte, intette és vigasztalta munkatársait, mindenekfölött az erkölcsi tisztaságot, a lelkek üdvéérti buzgólkodást, az önmegtagadást és önzetlenséget kötvén szívökre.

„Valóban, semmi sem tehet minket“ — mondja 1854-diki 300. sz. a. kelt körlevelében — „lelkipásztori hivatásunk teendőinek méltó és helyes elvégzésére alkalmasabbá, mint a ker. mértékletesség és önmegtagadás lanka-

Gyulafehérvár.

datlan gyakorlata. Vagy miképen hirdetendjük minden körülmény között bátran Isten örök igazságait, melyeket a zsidók botránkozásnak, a pogányok pedig bolondságnak tekintenek; miképen rovandjuk meg személyválogatás nélkül a vétkeket, büntetendjük az ige fegyverével a kicsapongó életet folytatók szabadosságát, ha a népszerűség csábító incselkedéseinek ellenállani meg nem tanulunk? Miképen győzendjük le magunkban az emberi bölcsködés és kevély tudákosság hiu dicsőségének vágyát az isteni ige hirdetésében, melylyel Isten dicsőségét s a lelkek üdvét kell keresnünk, ha azt az önmegtagadás útján fékezni meg nem szokjuk? Miképen fogunk az elhanyagolt házinevelés és a vegyes házasságok folytán tágassá nyílt kapun betoduló hitetlenség és erkösetelenség gátjául odaállhatni, ha a világ megszólását eltűrni, nem rettegni, az emberek hizelgéseit megvetni az önmegtagadás segélyével meg nem tanuljuk? Vagy nem nagy önmegtagadásra van-e szüksége a lelkésznek, midőn hivatala terhes munkáit testi lelki tehetségeinek megerőltetésével végezvén, míg a lelki vezetésére bizottakat Isten bő áldásaiban részesíti, magának gyakran hiveinek hálátlansága miatt a legszükségesebbek hiányával kell küzködni; vagy midőn a terhes vagy épen ragályos betegségben synylődők és haldoklók ágyához, időre időjárásra való tekintet nélkül saját egészségének, sőt életének veszélyeztetésével kell sietnie, őket a haldoklók szentségeivel ellátandó?“

„Nem önmegtagadásra van-e szükségünk, midőn az egyház jogait tipro hatalmasokkal szemben e jogai és intézményei védelmében mindent, még a legkeservesb üldöztetést is el kell szenvednünk? És ha dicső apostoli királyunk jogara alatt nem is kell attól rettegnünk, hogy a freiburgi püspök hősi példáját kellend követnünk, kit sem a pénzbeli birságok behajtásával járó zaklatások, sem a börtön keservei nem voltak képesek az egyház jogainak védelmezésében megingatni, nem kell-e nekünk is a hitetlenség és gonoszság, az egyház nyílt ellenségei és áruló fiai ellen harczolnunk?“ . . .

Papjainak, mint az Úr szőlőjében való munkatársai szellemi és erköseti előrehaladásának előmozdítása és a jó példaadás végett, nehogy addig is, míg Isten segítségével a lélek üdülésére és a szellemi élet felujítására szükséges lelki gyakorlatokat papjaival megtarthatja, a kölesönös épülés és közös imák gyümölcseit nélkülözniök kelljen, az egyes esperesi kerületekben megtartandó ájtatoskodásra hívja fel őket, azt úgy szabályozván, hogy a kerület minden áldozára otthon három napi lelki elmélkedéssel foglalkozván, a nagybőjt valamely, az esperes által kitüzendő napján és a kijelölendő plébánián karinggel, és stolával ellátva megjelenjék, onnan pedig az egybegyűltek a kereszt elűlhordozása mellett ünnepélyes rendben a templomba menjenek s ott a hét töredelmi zsoltár, litánia s könyörgések elmondása után az esperes vagy egy általa felkérendő kerületi tag a bűnbánó érzület felélesztésére tartson az egyház nyelvén egy alkalmas szónoklatot; mely után elvégezvén gyónásukat, a szent mise alatt áldozzanak meg, mise végeztével pedig ugyanazon ünnepélyes módon a „Te Deum“ elmondása mellett térjenek vissza a plébániái lakba, honnan, nehogy valaki azt ürügyelhesse, hogy lakomázni gyűltek egybe, rögtön hazainduljanak, ebédjüket, a mennyiben lehet, hazaérkezve, vagy az úlban költvén el.

Mindjárt rá pedig még ugyanazon évben, szent László magyar király

napján kelt körlevelében, hivatkozással IX. Pius pápának a világ püspökeihez intézett azon apostoli szózatára, melyben „az egyházi rend méltóságának és feddhetetlen életének fenntartására oly nagy mérvben eszközül szolgáló lelkigyakorlatok megtartását szívékre kötő,” megvéje papjait a szentferencziek esik-somlyói zárdájában, „azon a helyen, mely a Boldogságos Szűz Anya csodálatos képéről a leghíresebbé vált, szeptember hó második felében megtartandó lelkigyakorlatokra összehívta, hogy ott Istennek szent Anyja oltalma alatt és könyörgései által megsegítettén, az örökkévaló javakat annál könnyebben elérhessék és Istenben, ki egyedüli reményünk, megnyugodjanak.“

Hasonló célból föléleszté az 1850-ben tartott esztergami püspöki értekezlet határozatának értelmében, a zsinati vizsgák intézményét, rendelve, hogy senki, ki e vizsgát le nem teszi, vagy alapos okokból attól föl nem mentetett, parochusi választás alá ne jöhessen, a parochus czimére igényt ne tarthasson.

Végül eddig fölemlített főpásztori intézkedésein felül arra törekedett, hogy az Úr szőlőjének művelésére munkásokul alkalmazandó növendékek egyházzsellemű, igazi papi nevelésben részesüljenek, és azért a világ laza erkölceitől, szabadabb társalgásától és a csábító példaktól korán megőriztessenek, a már alakuló félben lévő s több lelkes egyházi férfinak kegyes jóltévedéséből nem megvetendő adományozásokkal*) ellátott „gyermek-seminarium“ alapját 1854-ki szeptember 14-én 4000, 1856-ban újból 4000 és 1858-ban 10.000, összesen 18.000 forinttal gyarapította.

Azonban, a míg püspöki tisztéből kifolyólag apostoli buzgósággal arra lelkesítette, intette és vezérelte a lelkipásztorokat, hogy „tudományos műveltségök, feddhetetlen életökkel magasztos hivatásuknak mindenben megfeleljenek és szent szolgálatuk teendőit saját maguk s a rájuk bízott lelkek üdvének eszközzésére tökéletesen teljesítsék, nem tehette, hogy egyszersmind földi sorsukról és megélhetési módjukról is atyailag ne gondoskodjék: ha vajjon, midőn a napnak terhét és hőségét viselik, megkapják-e munkálkodásuk méltó bérét; ha vajjon, midőn az oltárnak híven szolgálnak, az oltárról vesznek-e részt? És mi kívántatnék még életfenntartásukra, hogy a legégetőbb földi gondoktól menten annál könnyebben óhajthassák a lelkieket?“

Mindezt megtudandó, biztosítván „szeretett munkatársait, hogy jóllehet ez ügyben teendő lépéseinek ideje és eredményei iránt őket bizonyossá tenni nem képes, lévén csak az akarat az emberé, a siker pedig a könyörülő Istené, reményli, miszerint az Úr segedelmével és lassankint a kitűzött célt elérndi,“ — a kellő intézkedések megtehetése végett azt rendelé, hogy a lelkési jövedelmek pontosan és hitelesen összeírassanak és elejébe terjesztessenek.

Ezen összeírás és a látogatása alatt szerzett személyes tapasztalatok nyomán indítá meg azután szakadatlan folyamát azon adományozásoknak, melyek nevét az erdélyi egyház történelmében halhatatlanná teendik.

Hogy pedig ez adományozások felsorolásában bizonyos rendet kövessünk, az eddig mondottak folytatásául ide iktatjuk azon tetemes összegeket, melyeket

*) Az erdélyi klérus az 1854-ki államkölesünre adott összegek felerészét ez intézetnek, felerészét a segély-nyugdíjalapnak adományozta.

a szegény lelkészek és kántortanítók felsegállítására tizenkét év folyama alatt nyújtott 15.800 forintnyi adakozásokon felül, a szegény lelkészi állomások jobb javadalmazására állandó alapítványul, a főtisztelendő káptalan és a vallásalap kezelése alá bocsátott.

Még pedig:

1. a szerdahelyi lelkésznek		2000	frtot
2. a kiskapusi	"	2000	"
3. az almakeréki	"	2000	"
4. a nagy-sinki	"	2000	"
5. a sárfalvi	"	2000	"
6. a moesi	"	2000	"
7. a kaáli	"	2000	"
8. a dobrai	"	2000	"
9. az etédi	"	4250	"
10. a fenyédi	"	2000	"
11. a györgyfalvi	"	2000	"
12. a mikóujfalvi	"	2000	"
13. a szász zombori	"	2000	"
14. a harasztosi	"	2000	"
15. az ákosfalvi	"	2000	"
16. a kiskapus-bolyai	"	1000	"
17. a szegény lelkészek felsegállítására alapítványul		1000	"
18. a káptalannak votivalis misékre		2000	"
összesen		36.250	frtot

Ide járul, hogy azon gyöngéd atyai érzületének bizony-
ságául, melylyel erdélyi megyéje irányában ettől való elválása
után is viseltetik, a fennkitett összegeken kívül még

hat legszegényebb plébános javadalmazására		12.000	frtot
külön egyházi célokra		15.000	"

összesen tehát 63.250 frtot

tevő alapítvánnyal gazdagította később az erdélyi szegény lelkészi állomások jobb javadalmazásának alapját. De ezzel még nem merüle ki a bőkezűségben kifogy-
hatatlan volt főpásztorunk kegyessége. Ugyanis erdélyi püspökké történt kinevez-
tetése 25-ik évfordulójának emlékére — „melyet csak az Ur színe előtt és nem
másképen ohajtott megülni“ — huszonötezer forintot küldött 1877-iki husvét
napján b. e. utódjának azon kéréssel, hogy „ez összeget a főt. fehérvári
káptalannak örök alapítványul áttenni és a megye céljaira, különösen pedig
a szegényebb parochusok és kath. iskolákban működő kántortanítók jobb
javadalmazására fordítandó és évi kamatok kiosztásáról a mélt. és ftdő nagy
prépostnak*), kinek kegyeletos hűséggel, kiváló buzgósággal és ernyedetlen
szorgalommal irányában tanusított fáradozásairól hálásan emlékezik, és a főt.
székesegyházi káptalannak, melynek jóakaratóval, hű ragaszkodásával és püs-
pöki ténykedéseiben való kész segédkezésével mindig dicselkedhetett, meghall-
gatásával rendelkezni méltóztassék.“

*) Jelenlegi kegyelmes főpásztorunknak.

Munkatársainak szellemi és anyagi jóllétéről való gondoskodását azzal koronázta meg, hogy azt az elhagyott lelkészek felsegítségének ügyére is kiterjeszté, kikre nézve 1855-ki március 16-án kelt körlevelében a már létező nyugdíjalap mellé egy állandó segély nyugdíjalap alkotásán fáradozván, így szól: „Gondoskodnunk kell azon testvéreinkről megyénkben, kik tovább szolgálni nem képesek; mert hogy azon évi 300 frtnyi segedelem, melyet a mostani nyugdíjalap nekik nyújthat, a jelenlegi körülmények között még mindennapi élmezésökre sem elég, kiki könnyen beláthatja.“

„E gondoskodástól vezéreltetvén, mindnyájunk testvéri szeretetére, mint a legbővebb alapra hivatkozom, melynek soha ki nem apadó, soha ki nem meríthető kegyes forrásából e kisegítő alap alkotására már eddig is, minden felhívás nélkül, nevezetes adományozások folytak be, s a melyekkel az általam fel ajánlott 2000 frttal együtt 5205 ezüst frtban ezen kisegítő intézet első alapja már meg van vetve.“

„Minthogy pedig egy nagyobb állandó alap összegyűjtésére elégtelenek vagyunk, mert az e célra eddig fordított és még ezután fordítandó összegnek évi kamatai semmi arányban nem állanak a szolgálni képtelen testvérek szükségleteivel, más püspöki megyék példájára szeretetünket arra kellend irányoznunk, hogy évenkénti önkénytes — bármily csekély — adakozásokkal segítsünk a szűkölködőkön és azt a mi fenn marad, származtassuk az állandó alapba.*) Ismerem a szeretetet, mely titeket lelkesít és azért nem kétlem, hogy alig fog közületek valaki találkozni, ki — ha nem is az állandó alap növelésére szánt és azért tökéül kezelendő bizonyos összeggel — legalább évi bármily csekély adományával szűkölködő testvéreink segíteni nem akarna, meg-gondolván azt is, hogy az igazságosság követelménye szerint a segítő alap jótéteményeiben csak az részesülhet, ki azt filléreivel növelni igyekezett.“

A kellő intézkedések után a gondos főpásztor így végzé körlevelét: „Senkit kötelezni vagy kényszeríteni nem akarok, csak a minden adományok fölött tündöklő testvéri szeretetre hivatkozom; adjon mindenki, a mennyit saját magának, testvéreinek, sőt az egész megyének üdvére adhat és adni akar; magunknak és másoknak, az erők megfogyatkozásának esetére egy gondoktól ment életet biztosítani, bizonyára nem kis vigasztalásunkra szolgál. Hogy e vállalatunknak Az, ki szolgálának hív jutalmazója, a legbőségesebb gyarapodást adni méltóztassék, szívem mélyéből kívánom.“

A szívből származott, szívhez szólott főpásztori intelem nem hangzék el a pusztában; a segély nyugdíjalap megalkottatott és azt Erdély katolikus klérusa, főpásztorával az élén, most is gyarapítja évi adományaival, buzgó utánzásában alapítójának, ki azt a fennemlített 2000 frton felül mint erdélyi püspök 3055, és 1873-ban Kalocsáról 2000 forinttal javadalmazni kegyeskedett.

Hasonló atyai jóssággal karolta fel a kath. iskolákban működő kántortanítók jobb javadalmazásának ügyét.

„Nemcsak a hozzám intézett folyamodványok és a hivatalosan folytatott tárgyalásokból, — mondja 1855. évi február 2-án kelt körlevelében — hanem

*) E javaslatról egy messzi jövő javára utóbb eltértek, az évi adományozásokat bizonyos kulcs szerint állandosítván, melyek minden évben egészen a tökéhez esatoltatnak.

főpásztori látogatásaim alkalmával személyesen nyert tapasztalataimból is tudom, hogy tanítóink és kántoraink sorsa, kevesek kivételével, igen nyomoruságos. Már akkor, midőn még jó erőben vannak, hogy lelkipásztorukkal egyesülten törekedjenek Isten országának terjesztésén közreműködni, alig tartják fenn magukat; midőn pedig előregevdén, vagy valamely balesetű kör által megtörtetvén, többé szolgálni nem képesek, családjaikkal együtt az inség és keserőség kenyerét eszik, nem ritkán házról házra kéregetni kényszerülven. Mind a tényleges szolgálatban lévőknek, mind az elaggodtaknak akár a szegény kántorok javára keletkezett, de vékonyan dotált alapból, akár más jótevők adományaiból eddig nyújtott segély valamint csekély és csak pillanatnyi s elégtelen enyhülést szerez: úgy nagy mértékben oly intézkedések létesítésére ösztönzi szeretetünket, melyek ha nem is tetemes, de mégis ily nagy nyomor enyhítésére állandó és bizonyos orvoslást nyújtanak.“

E nemes cél érvényesítése végett a pécsi megyében már akkor létezett tanítói és kántori nyugdíjalap mintájára megyénkben is egy hasonló intézetnek alapját veté meg, annak pénztárába legott 2000 frtot fizetvén, mely összeget 1856-ban 1000 és 1873-ban 2000 forinttal gyarapítani kegyeskedett.

II.

A püspöki megye klerusának és tanítói karának szellemi és anyagi emelésére fordított ily nagymérvű intézkedéseinek közepette nem feledkezék meg a középtanodák és elemi iskolákról sem, hol újak felállításáról, hol a létezők jobb javadalmazásáról gondoskodván, és az ügyeket nagylelkű bőkezűséggel előmozdítván. Így a Csik-Somlyón létezett algymnasiumnak teljes főgymnasiummá leendő kibővítése céljából főpásztori szózatot intézvén hiveihez, közadakozást nyitott meg, ő maga pedig e célra 1857—1863-ban 12.000 és 1873-ban 8000 frtot adományozott.

A kantai gymnasium újbóli megnyitásának kieszközlésére 1862-ben alapítványul 6200 frtot adott, e két gymnasium illetén javadalmazásával örök emléket állítván fel magának a Székelyföld katolikus népének halás szívében.

A brassói gymnasium 8-ik osztályának felállithatását 4000 frtnyi alapítvánnyal segítette elő.

A Bolyán általa alapított iskola tanítójának javadalmazására 1860-ban 3000 frtot;

a Holeczmányban szintén általa megnyitott iskola tanítójának fizetésére 1858-ban 6000 frtot;

a kiskapusi elemi tanító fizetésének javítására alapítványul 1000 frtot;
az alvinci tanító számára fizetés jobbitásul 1863-ban 1000 frtot;

1867-ben a kolozsvári felső szénutcai iskolának . . . 1000 frtot

„ az ilyefalvi iskolának 200 „

„ a szászrégeni iskolának 200 „

„ az alsójárai templom- és iskolának . . . 200 „

1873-ban a legszegényebb tanítók javadalmazására . 6000 „

a szécsényi iskolának 2000 frtot adott; és így a gymnasiumok és elemi iskolákra összesen 50.800 frtot adományozott.

Gyulafehérvári templom belseje.

Ki merné tagadni, hogy Franciaországban, a hol az atheismus a legnagyobb erkölesi pusztításokat okozza, azon jelenség, melynélfogva a társadalom alá nem ásatott, a nőnem többségének keresztény alapon nyugvó mély vallásosságának köszönhető. A nőnevelés e nagy hord ereje ösztönzé az oktatás és nevelés előmozdításán oly buzgón fáradozó főpásztort annak felkarolására. Minthogy a leányok oktatásával és nevelésével N.-Szebenben foglalkozó, sz. Orsolyáról nevezett zárdanők intézetén kívül, melynek javadalmazására 1855—1858-ban 14.000, 1874-ben pedig 3000 frtot adományozott, az erdélyi megyében más kath. leánynevelő intézet nem létezett, — 1856-ban egy Gyulafehérvárott a páli sz. Vinczéről nevezett irgalmasnők vezetésére bizandó leányiskola alapját tévé le, az ezen város határán fekvő és 3040 ezüst forint árán személyes birtokába jutott „Nemesek rétjét“ e célra felajánlván és gondozását a káptalanra bizván.

„Komolyan megfontolván — mondja alapító levelében — azon üdvös eredményeket, melyek mind az egyházra, mind a polgárazatra háromolnak, ha az emberi társaságot alkotó családok keblében a családanyák a vallásosság és hitbuzgalom erényeiben tündökölnék, ha az isteni félelmet mindig szemök előtt tartva keresztény becsületes életet folytatnak s ezt övéik szívébe is csepegtetni szokták, püspökségünk első perczétől azon eszközök létesítéséről gondolkoztunk, melyekkel a nőnevelést előmozdíthatnók, hogy e nemnek gyöngéd sarjai egykor istenfélő asszonyokká növekedjenek, kiknek dicsérete a szentírás bizonyítása szerint messzi földön hirdettetik.“

Gyulafehérvárott felállítandó ezen leányiskola vagy növelde főgondozását és igazgatását magának és utódjainak oly kikötéssel tartván fenn, hogy ha valaki ezen gondozási és igazgatási jogban a püspököt akadályozná, ez a tett alapítványt más ebben vagy akármely más városban felállítandó kath. leányiskola javadalmazására vagy éppen felállítására fordítsa, az építkezésre 10,200 frtot, ennek fenntartására 1900 frtot, az irgalmas nővérek és hitoktató javadalmazására 16.640 forintot adományozott.

S hogy a czélszerűbb és üdvös leánynevelésnek más helyeken való létesítésére is a kath. hívőknek ösztönt adjon, az udvarhelyi leányiskolára alapítványul 1859-ben 2000, a gyergyószentmiklósira 2000, a betegápolással és a szegény leánykák oktatásával és nevelésével foglalkozó szentferenczrendi zárdanőknek N.-Szebenben állandó alapítványul 1863-ban 2000. és 1873-ban 3000 frtot, a kolozsvári nőneveldére 1867-ben 1000 és 1873-ban 2000 és így a leánynevelési czélokra összesen 60.880 frtot adományozott.

Mikép fogadták Erdély katolikusai főpásztoruk ezen nagylelkű alkotásait a nevelés terén annak tanusítására legyen elég az udvarhelyi r. kath. egyház községnek 1859-ki advent első vasárnapján kelt hálafeliratából a következő szavakat idézni:

„Midőn Excellentiádnak lelkészünk Csató József által velünk közlött, hozánk, udvarhelyi hiveihez intézett atyai kegyes leveléből czélba vett kath. nőnevelésként iránti püspöki jótékonyosságát érteni szerencsések voltunk, a találékony atyai szeretetnek eme bizonyítékából megértettük, mennyire kelljen nekünk törekednünk a minket legközelebből érdeklő intézet létrehozásában,

követvén a főpásztori bőkezűségnek ily fényes példáját. És azért ha tudjuk is mikép az emberiség szent és magasztos érdekeiért lángoló és azt tettleg előmozdító jellemnek nincs nagyobb jutalma, mint az öntudatnak azon mennyei vigasztalása, hogy mindent az Isten neve dicsőítésére tesz: nekünk mégis Isten és világ előtt egy szent, egy kegyeletes kötelességünk van; Isten előtt az, hogy kérjük Őt, az irgalom Atyját a drága életnek hosszas fenntartásáért; a világ előtt az, hogy bizonyítsuk be legalább érzésileg, mikép a vett jótéteményért háládatos szívűek vagyunk, s hogy tanusítsuk, mikép nincs nekünk Isten után senki más, kiben több örömünk s nagyobb boldogságunk volna, mint Excellentiádban, kegyes főpásztorunkban.“

Az udvarhelyi székhely egyházközség e szép hálairata egyik tolmácsa vala az erdélyi katolikusok közvéleményének, kik szeretett főpásztoruknak a közművelődés minden ágára kiterjedő érdeklődését látván, benne a keresztény charitas apostolát, a nemzeti kultúra tevékeny előmozdítóját, felismerték és csodálták.

Templomok, iskolák, neveldek, nyugdíjalapok, betegápoló intézetek, jótékony egyetek, valamint mindazon mozgalmak, melyek a társadalmi téren, amennyiben ez a hazára nehezedő nyomasztó körülmények között lehetséges volt, a hazafias, nemzeti szellem ápolására, egy jobb jövőben való remény táplálására keletkezettek, Haynaldban hol nagylelkű alapítójokat, hol bőkezű pártolókat tapasztalták.

Igy Holeczmányban és Szent Ágothán új plébániát, illetőleg lelkészi állomást alapítván, amott a templom, plébánialak, tanítói lak és iskola építésére 12.000, a lelkész javadalmazására 11.000, templomi szükségletekre 1000 frtot adományozott; Szent-Ágothán a plébániai ház vásárlására és kijavítására 5195, a lelkész dotatiójára 10.000, templomi szükségletekre 550, sekrestyés dotatiójára 1400, a templom javadalmazására 4000 frtot és így a két alkotás költségeinek fedezésére összesen 45.145 frtot adott.

A gyulafehérvári székesegyház stílszerű restaurációjára fordítván figyelmét, az e célra szükséges terv és költségvetés készítésére Bécs egyik jeles, a Szent-István templomának kijavításával foglalkozó építészét hozatta le, és midőn kitünt, hogy az óhajtott teljes restaurációra 600.000 frt. szükségeltetnék, kezdményezésül a templom bel- és külfalainak legszükségesebb kijavítására 24.000 frtot költött.

A kolozsvári templom tornyának építését 1000, új oltárának felállítását 500 frttal segítette elő, több erdélyi kath. templom kijavítására 7000, a kajántói helvét-hitvallású templomnak hasonló célra 50, a toroczkoí templom építésére 1000 frtot és így e czimen összesen 34.000 frtot adott.

De a Szent-Lélek élő templomai, embertársai egészségének helyreállításáról sem feledkezett meg; püspöki székhelyén 1863/64-ben kórházat alapított, melyet az irgalmas nők gondozására bízott, a kórodai épület vételére és felszerelésére 12.000, a betegek ellátására örök alapítványul 20.000, az orvos jutalmazására 2000, összesen 43.000 frtot örök alapítványul adván.

És hogy végül azon 28.767 frtnyi kiadásaiból, melyeket különböző köz-célok előmozdítására fordított, a nevezetesbeket főlemlítsük:

az olasz hadjárat költségeinek fedezésére 10.000 frtot, két erdélyi árva nevelésére 5000 frtot, az erdélyi nemzeti muzeum alapjába 4000 frtot, hitküldéri czélokra 1000 frtot, a székely nemzet történelmének megírására 500 frtot, az erdélyi muzeumnak „Erdély történelme a rómaiak alatt“ című pályamunka díjazására 300 frtot, az andrásfalvi, krajovai, rustyuki, plojesti iskolákra 240 frtot sat. sat. adományozott.

És így összes adományozásai az idő alatt, míg az erdélyi püspöki széken ült 394.897 forintot tesznek ki, ragyogó bizonyítványul arra, hogy őt, ki apostoli buzgósággal fáradhatlanul folytatott tevékenységében üdülését egyedül a fűvésztudomány terén kereste és találta fel, Erdély legjelesebb püspökei közé sorozandja mindenkor a hazai és egyháztörténelem.

* * *

Fellette hiányos volna azonban rajzunk, ha Haynaldnak, ki az erdélyi püspökség aránylag szerény jövedelmeiből ily nevezetes alkotásokat vitt véghez, egyházpolitikai és hazafias működését — bár alapvonásaiban csak — fel-tüntetni elmulasztanók.

Már jelen rajzunk elején jeleztük, hogy az 1848/49. mozgalmak lezajlása után a hatalom kezelői nem valának hajlandók a magyar egyháznak a kánon-jog alapján apostoli királyaink alatt fejlődött állásával számolni, minék folytán sok oly intézkedés foganatosítotték, melyet később a főnkelt Ielkű apostoli királylyal történt kiegyezés után alkotmányos uton kellett orvosolni.

Haynald e nehéz körülmények közt is mindig, valamint a trón tántorít-hatlan hiveül, úgy az egyház és haza rendületlen hűségű fiául tündöklött.

Az 1855-ben kötött Concordatumot, mely az örökös tartományokban a kath. egyházra nézve, a bürokratikus kötelékekből való kibontakozás kezde-ményezését jelzé, és a mely apostoli királyunk Ő Felsége hithűségének mindig egyik legszebb emléke marad, átmenőleg és azért említve fel, mert ott nyílt Haynaldnak első alkalmá az egyház szabadsága védelmére felszólalni, amikor is az egyik kiválóbb tényezőnek e bátor fellépéséért hozzá intézett azon figyel-meztetésére, hogy megrontja pályáját, ég felé mutatva azt válaszolta: „Én csak egy pályát ismerek,“ — rátérek azon nehézségekre, melyekkel erdélyi megyéje egyházügyeinek vezetésében találkozott.

Erdélyben, a honi fejedelmek ideje alatt a különböző vallásfelekezetekkel szemben magukra hagyatott katolikus hivek kisebb-nagyobb sikerrel folyto-nosan azért küzdöttek, hogy azon vallásszabadság gyakorlata, melynek a többi felekezetek örvendettek, számukra is biztosíttassék. E küzdelem Erdélynek a magyar korona alá történt visszatérése után megszűnt; mert a rákövetkezett magyar királyok mély vallásos érzülete lassankint véget vetett volt az erdélyi katolikusok alapos sérelmeinek; óhajtásuk: hogy világi vonatkozású ügyeik el-látásában maguk is élvezhessék a törvényeken alapuló autonomia jogait, az által

is némileg teljesítettén, hogy az országos főkormánysház kebelében annak kath. tanácsosaiból és titkáraiból egy bizottság alakított, mely a kormányzónak, ha katolikus volt, másként a legöregebb kath. tanácsos elnöksége alatt intézte el a kath. alapok, iskolák világi vonatkozású ügyeit, egyetértve a püspökkel, ki e bizottságnak maga is tagja volt.

Alkotmányunk felfüggesztésével a főkormánysház, úgy e bizottság teendőit is a Nagy-Szebenben székelő helytartótanács vette át és így amaz autonómikus színezetű bizottság hatáskörének egyedüli személyesítője a püspök volt.

Első alkalma e hatáskörből folyó jogának érvényesítésére 1854-ben nyílt, midőn a különböző hatóságok azon felvett gyakorlata ellen, melynél fogva a katolikusok erdélyi főpásztorát hol „a római katolikusok püspökének Erdélyben,” hol „a tartomány katolikus püspökének,” majd „károlyfehérvári püspöki ordinariatusnak,” majd megint „latin szertartású püspöknek” czimeztették, „nehogy azon kötelezettségét, melynél fogva püspöki székeinek kiváltságait és az ezekkel alapítása óta szoros összeköttetésben lévő czimét fentartani és védeni tartozik, elhanyagolni látszassék; sőt hogy a minden értelem nélküli czimváltoztatásból eredhető sérelmet püspöki székétől távol tartsa, és ő maga is, legalább püspöki elődjének czimét, melyet ezek erényeik dicsőségével ragyogóvá tettek, magán hordozhassa,” a vallás- és közoktatásügyi miniszterium, illetve a helytartótanács hoz intézett, a püspöki székét illető czimet kimutató diplomatikus följegyzésével kivívta azt, hogy Erdély minden hivatalainak meghagyatott, hogy ezután püspökségét egyszerűen erdélyi püspökségnek czimezzék.

Ez irányu küzdelme nagyobb mérvet öltött a cs. kir. iskolatanácsosok 1855-ben történt kinevezése után. E küzdelemnek mind módjára, mind eredményeire nézve elégséges tájékozást merithetni ez ügyben 1856-ki február 10-én kelt körleveléből, melyben a római és görög katolikus, valamint a zsidó iskolák felügyelésével megbízott cs. kir. iskolatanácsos működését illetőleg a következő utasítással látta el a róm. kath. iskolák világi és egyházi igazgatóit, tanárait, és tanítóit:

„1. Az iskolaügyekben teendő folyamodványok és felterjesztések ezután is az Ordinariatus útján fognak a helytartótanácshoz intéztetni, és az azokra kelt határozatok és rendelkezések ugyanazon úton a helytartótanácsból kiadatni.

„2. Mi az ilyetén hivatalos levelezés módozatát illeti, a nmltsáú cs. kir. kormány az iskola és egyház közti szoros kapcsolatra, fenforgó különös körülményeinkre és a kath. alapok természetére hivatkozó, ismételt felterjesztéseim folytán igazságos érzületétől ösztönözötve maga is szükségesnek nyilvánítja, hogy a tanügyek a cs. kir. kormány és a püspök közös együttműködésével intéztessenek el, s hogy az Ordinariatus azon rendeleteknek meg nem szakított ismeretével birjon, melyek tevékenységének zsinórmértékeül a cs. kir. kormány által ki fognak adatni. Azért, kivéve a nagy-szebeni állami gymnasiumot és az ugynevezett határszéli katonaság iskoláit, a többi gymnasiumok, főelemi és népiskolák — mellőzésével az „Organisations-Entwurf“ 109. 112. és 114. §§-ainak, melyek értelmében a felterjesztések egyenesen a cs. kir. iskolatanácsához lennének intézendők — a magas helytartótanáccsal való levelezést

ezután is az Ordinariatus útján folytatandják; ugyanazért szoros kötelességévé teszem az iskolaigazgatóknak, hogy e határozathoz szigoruan alkalmazkodva az előirt jelentéseket a maga idején hozzám beterjeszteni, a kormány és az Ordinariatus üdvös szándékát szorgalmasan előmozdítani törekedjenek.

„3. Az elemi iskolák, melyeknek főképen a nép valláserkölcösös nevelését kell előmozdítaniok, a magas helytartótanács elvi nyilatkozata szerint is az egyházzal bensőleg lévén összekötve, ezek főigazgatása czután is a püspök kezében marad. Többiben az iskolatanácsos, midőn a kormányt illető felügyeleti jog folytán hivatalos látogatásait megtévé, ez iskolák igazgatóitól azok szükségleteiről, a tanítók értekezleteiről a szükséges értesítéseket megkivánja, illő tisztelettel lesz fogadandó és hivatala teljesítésében segitendő.“

Végül az iskolatanácsosnak a gymnasiumok látogatására vonatkozó jogait és kötelességeit körvonalozván, ez irányban is oly utasításokkal látta el azok igazgatóit és tanári karát, melyekből kitűnik, hogy tapintatos eljárásával e téren is sikerült egy türhető vivendi modust kieszközölnie.

A helytartótanács és közte 1860-ban nagyobb mérvben megindult, noha a diplomatikus udvariasság legfinomabb alakjában folytatott harcznak szülője a helytartótanácsnak a püspök által a holcsmányi új parochia és iskola alapítására, a szerdahelyi, nagysinki, kiskapusi, almakeréki, kaáli, sárpataki és mócsi parochiák javadalmazására tett adományozás és intézkedések körül tanusított azon eljárása volt, melynél fogva az új parochia alapításától — noha erre nézve a Concordatum IV. cikkére való tekintetből, mikép ezt maga a helytartótanács is beismerte, semmi akadály nem forgott fenn — azon okból, mert a cs. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterium 1858. október 26-án kelt kibocsátványában minden új parochia alapításának engedélyezését attól tette függővé, ha a lelkek számának minimuma a 700-at megüti, a tervezett holcsmányi parochia pedig csak 173 lelket számlált volna, a szükséges politikai beléegyeztetést megtagadta, s az ügyet a miniszterium elé terjesztette; ellenkezésével még akkor sem hagyván fel egészen, midőn a miniszterium méltányolva a püspöknek fölterjesztett indokait, sőt neki ezen a főpásztori gondozására bízott hivek lelkiüdvének előmozdításában újból is tanusított buzgalmaért és áldozatkészségéért elismerését kifejezve az új parochia felállítását annál is inkább helyben hagyandónak mondta ki, mivel a tervbe vett alapításhoz semmi közalap hozzájárulása igénybe nem vétetik. A helytartótanács ugyanis az alapító okmányok másolatával meg nem elégedvén, az említett új parochia dotációját és a többiek javadalmazásának fölsegítését illető alapító leveleket magának bemutatni kívánván, hosszú fejtegetésébe bocsátkozék annak, hogy mit kell az általános polgári törvénykönyv 646. §-a értelmében az alapítványok alatt érteni; hogy az alapító okmány különbözik az alapító levéltől; s hogy mit foglalnak magukban azon e paragraphus végén említett politikai rendelkezések, melyek a német-szláv koronatarományokban hosszú idő óta érvényben vannak; végül figyelmezteti a püspököt a bélyegilletékekről szóló törvényekre.

Haynald ezek folytán az alapító okmányokat a helytartótanáccsal, hivatalos megerősítési záradékkal való ellátásuk és az adományozott úrbéri kötvényeknek a kitűzött alapítványok czéljára és nevére való lekötése, valamint

a vallásalapba és elemiiskolák alapjaiba való bevonása végett, visszavárás mellett közölte; de egyszersmind következő észrevételeinek megtételét indokoltan találta:

„Mínthogy azon, az államnak és egyháznak egyaránt javára szolgáló teendők, melyekre a szóban forgó alapítványok az illető lelkészt és tanítót kötelezik, az ajánlat mulaszthatlan következményei és minden időben az illetők által magától értetőleg elvégzendők, és így fölemlítésök az alapító okmányban felesleges;

minthogy továbbá az ajánlat a róm. kath. vallás- és elemiiskolák alapjának, tehát a dotált alapoknak és így közvetve a kincstárnak is, mely ő cs. kir. apostoli felsége legmagasabb ígérete folytán hivatva van a hiányos Congrua-dotatiokat kiegészíteni, segítséget nyújt;

minthogy mint püspök nemcsak alapítója vagyok a felajánlott összegeknek, hanem egyszersmind az alapított intézeteknek törvényes képviselője is, kitől az alapítvány elfogadásának helybenhagyása és az alapítvánnyal egybekötött kötelezettségek teljesítése fölötti felügyelés elváratik:

az egész dolognak érettebb megfontolása után sem az alapítólevélnek kiállítását szükségesnek nem tartom, sem a dotált alapoknak bélyeg- és illetékiadásokkal való megterhelését helyén valónak nem látom.“

Egyébiránt a helytartótanács, míg az erdélyi protestans vallásfelekezeteket és különösen az ágostai hitvallásukat sokkal enyhébb bánásmódban részesítette, a katolikus egyházzal szemben még a Concordatum mellőzésével is bürokratikus elveit kívánta érvényre juttatni. Ez indítá a legüdvösb működésében nem várt akadályokba ütköző főpásztort azon, Ő cs. és apostoli királyi felsége legmagasb színe előtt tett nyilatkozatra, mely szerint — ha Ő felsége úgy találndja, hogy püspöki hivatásának nem felel meg, kész arról lemondani. Ő felsége erre adott kegyes válaszában legfényesebb bizonyossága az volt, hogy az annyi szép tulajdonokkal ékeskedő főpásztor áldásos működését tovább is folytathatta.

* * *

Főpásztori működésének és a különböző országok leghiresebb botanikusai-val folytatott s a növények kölcsönös kicserélésével egybekötött tudományos levelezéseinek nyomán, neve már ekkor hazánk határain túl messze földön lett ugyan ismeretes; de e korlátoltabb körből a világegyház működési terén való megjelenése folytán, melyre főkép második római utazása alatt nyílék alkalma, bontakozék ki és kele tovább.

Ez utazások elsejét 1859-ben márczius, április és május havaiban tette meg, melynek főczélja az apostoli küszöbök minden püspököt kötelező látogatása és némely kényesebb egyházi ügyek elintézése volt. Mily tanulságos, és még a kedvencz botanizálás élményeinek kiaknázására is mily eredményes vala ez

utazás, mely Trieszten, Velenczén, Milánón, Torinón, Genován, Messzinán Catanián, Szirákuzán, Palermón és Nápolyon át — a mely városokból, mint hol rövidebb, hol hosszabb időtartamu állomásokból kirándulások is tétettek a nevezetesebb vidékekre — vezette utasainkat és márczius 6-ától április 16-ig tartott, a mely napon, tehát épen pálmavasárnap előtti szombaton érkeztek Rómába, arról tanuskodnak Lőnhárt Ferencz akkori oldalkanonokja és úitársának a kettős utazást megőrkítő kedves „Olaszuti jegyzetei.“

A Rómában töltött nagyhét magasztos szertartásaiban való részvétel, valamint a pápa kegyes és kitüntető fogadása, meg az erdélyi egyházi ügyek előadhatása, melyeknek tárgyalására Antonelli bibornok, minthogy a nagyhét alatt a templomi szertartások foglalják el az idő legnagyobb részét, a husvét utáni heteket jelölte ki, teljes kárpótlást nyújtottak ugyan a hosszú út fáradalmaiért; sajnos azonban, hogy IX. Pius pápa reménye, melyet midőn Haynaldot ápril 19-én kihallgatáson fogadta, az iránt kifejezett, hogy hosszabb ideig fog Rómában tartózkodni, mire nézve utasítást is adott neki, kikkel kelljen főleg a fennforgó erdélyi egyházügyekről szólni, a bekövetkezett olasz hadjárat miatt, melynek előzménye, t. i. a Szárdiniához intézett osztrák ultimatum már ápril hó végén a lapokban is megjelent volt, nem teljesült.

„Tegnap“ — mondja az idézett olaszuti jegyzetek írója Rómából május 1-én kelt levelében — „midőn délutáni öt órakor a Villa-Borghese és Villa Doria Pamfili megtekintése után szállásunkra visszatértünk, ő excellentiájának az ausztriai követől egy levelet adtak által, melyben a kultusminister ezen távirati sürgőnye volt foglalva: Ő csász. kir. apostoli Felsége megvárja, hogy Erdély és Diakovár püspökei ily komoly időkben megyéikbe vissza fognak térni. . . Azon tántoríthatlan loyaltás, melyet ő excellentiája Ő Felsége iránt szóban és tettekben mindenkor tanusított, természetesen más határozatot nem hozhatott, mint, hogy a kínálkozó legelső jó alkalommal püspöki székhelyére visszamenjen.

A Villafrancában létrejött békekötés után egy új korszak hajnala kezd hazánk fölött felderülni, t. i. a király és a nemzet közti kiegyezésre, alkotmányunk visszaállítására vezető átmenet korszaka, mi által nemzetünk vezérférfiai előtt megnyílt az aggodalom és remény izgalmaiban gazdag tevékenység mezeje.

E fellélekzést azonban ránk katolikusra nézve nem kis mérvben csökkenté szentséges atyánk, IX. Pius pápa napról-napra súlyosbodó helyzete. Mily mélyen érzé ezt Haynald, kinek Rómában, mint szem- és fültanúnak alkalma volt tapasztalnia, mit kellett a pápák egyik legjobbjának szenvednie, tanusítja azon 1860-ki január 25-én kelt körlevele, melyben az apostoli Szentszék iránti ragaszkodás, hódolat és hűség érzelmeit a szent atya vigasztalására oly ékes szóloán kifejezi.

„Azon szorongattatások közepette“ — mondja e körlevelében — „melyeket Szentséges Atyánk, az anyaszentegyházat dicsőségesen kormányzó IX. Pius pápa a római Szentszék öröksége ellen intézett ellenséges törekvések miatt szenvedni kénytelenítették, nagy vigasztalására szolgálnak a gyermeki ragaszkodás, hódolat és hűség nyilvánításai, melyeket a katolikus hívek a katolikus világ minden részeiből lábaihoz letesznek.

Franciaország püspökei és papjai, Irhon, Belgium és Németország katolikus hivei, maga az ausztriai birodalomnak székvárosa és számos más városi, közönségei, minden osztályu, koru, nemű lakói oly megragadó szép jeleit adák ezen hódolatteljes ragaszkodásnak, hogy kétségkívül feltehetem, miszerint püspöki megyémnek papjai is már régóta vágyva vágytak hiveikkel együtt Ő Szentségének hasonló hódolati nyilatkozatokat felküldeni és csak is Főpásztoruk szózatára vártak, mely nekik annak megtehetésére az alkalmat megnyissa.

Nagy bőjti körlevelem, mely már szétküldetett, ezen alkalmat megadja. Főtisztelendőséged munkás lehet már benne, hogy esperesi kerületének minden plébániáiban az ide mellékelt minta szerinti hódolati nyilváníások az illető lelkész és mennél több hivek által aláírassanak és nekem beküldessenek.

A nagy demonstrációkat ez ügyben ki kell kerülni; legyen tiszteletteljes hűség és ragaszkodásnak nyilváníása, kedves lelkéseim és hiveimnek a Szentszék iránti kegyeletéből folyó tanuskodás, mely annál kevésbé lehet politikai ellenvetések tárgya, mennél bizonyosabb, hogy az a Szentszék jogait védő Felséges Úrunknak legmagassabb szándékával éppen nem ellenkezik.

Szentséges Atyánk!

Mélyen megszorodott szívvél értesülünk azon szorongattatásokról, melyeket Szentséged a római Szentszék és szent Péter öröksége ellen intézett ellenséges törekvések miatt szenvedni kénytelenítettik.

Határtalan e merényletek miatti fájdalomunk, és nem tehetjük, hogy ne kárhoztassuk a megtámadást, mely a megszentesített jog, a Szentszék szabadsága, a katolika egyház érdeke és a hivek üdvé ellen oly vakmerő kihívással célba vétetett, és magát a társadalom vallásos alapjait alá ásó gonosz szándékkal folytatattik.

Mi lelkünkben tiltakozunk az ily merénylet ellen . . . Mi határtalan fűi tiszteletünk, hódolatunk és vallásos ragaszkodásunk érzetében, melyet Szentséged apostoli lábaihoz a legmélyebb alázatossággal leteszünk, nem mulasztandjuk el, ájtatos imáinkkal járulni a tengernek és szeleknek parancsoló mindenható Úr Istenhez, hogy megszegyenítse azon ellenséges törekvéseket és engedje, hogy a még nagyobb veszedelmeket is látott Apostoli Szentszék, örökségének sértetlen megőrzése mellett, az ellene támasztott zivatarokon, a hű katolikus nyáj örömeire és vigasztalására diadalmaskodjék.

És midőn e felíratra leérkezett az atyai szívből fakadt válasz, mily örömtelt lelkesedéssel közlé azt szeretett paptársaival és kedves hiveivel 1860-ki június 29-én kelt következő körlevelében: „Már több idő óta nagyszerű látványul szolgál a világnak az egyház hű gyermekeinek azon buzgóssága, melylyel a Péter szent széke ellen irányzott merényletek és üldöztetések fölötti fájdalmukat különböző módon nyilváníván, nem szűnnek meg a kereszténység megszorodott Atyjához a szeretet, aggodalom és vigasztalás szavait intézni, a Jézus helytartóján és kétségtelen jogain elkövetett erőszak ellen az Isten

és az emberiség színe előtt ünnepélyes óvást tenni, s nevezetes áldozatokat hozni a végre, hogy a szorongatott szent Atyának módot nyujtsanak, veszélyeztetett földi birtokát, szent Péter örökségét külső hatalommal is megvédeni, az összes kereszténységnek ezen tulajdonát, s az egyházfejedelemség szükséges politikai s polgári függetlenségének föltételét épen tartani, oltalmazni.

Az apostoli trón zsámolyára az egész föld kerekességéről hódolatteljesen lefektetett, az egyház leghivebb, gyermekeinek milliónyi neveikkel ékes részvétlevek és vigaszíratok, — a bőven adományozott péterfillérek, — a pápai kölcsönre több országokban történt tetemes aláírások, — s az egyházfejedelman elkövetett méltatlanságok fölötti általános följajdulás elégségesen bebizonyítják, hogy a világ gonosz szelleme, az általánosan elterjedt hitetlenség és egyháziatlanság, a fenyegető időviszonyok nem voltak képesek a vallásos kegyeletet, a Jézus egyháza és ennek feje iránti hűséges ragaszkodást, az ő örömei s fájdalmai iránti szívbeli érdekeltséget elpusztítani, sőt hogy Jézus földi országát még mindig dicsőíti polgárainak hitbensősége, áldozatkészsége és ájtatossága.

Boldognak nevezlek titeket, Krisztusban szeretett gyermekeim! kik ezen valódi katolikus érzületet, melyet a buzgó keresztények hitdicső serege a föld minden részében tanusított s tanusít maiglan, szinte örvendezve nyilvánítottatok; nemcsak szakadatlan imádságtaikkal esdvén le az Úr erősítő és segélydús áldását szent Atyánkra, hanem szegényebb sorsotok daczára is, mely nektek más országai hitsorsosaitokhoz képest jutott, oda törekedvén, hogy az egyház üldözött ügyeért tehetségek szerint áldozatok; és az ily tettekben nyilvánuló érzeteiteknek szóbeli kifejezés is adva főlemelvén szavakat, hogy sok ezernyi aláírásokkal diszitett hódolatiratotokban óvást tegyetek az egyház meglámadott jogai mellett és vigasztaljátok számos eltévedt gyermekei hűtlensége fölött kesergő egyházfejedelmeket.

S ime! hűséges ragaszkodástok szeretetteljes szavai szívéhez hatoltak szent Atyánknak, s abban az öröm és hála érzeteivel találkoztak, melyeket irántatok mindenkor táplált gyengéd atyai szeretetével együtt folyó évi április hó 16-án hozzám intézett legmagasabb apostoli iratában egy tí reátok nézve úgy hiszem szintűgy, mint reám nézve, örvendetes módon kifejezni kegyeskedett.

Örömmel közeledem tehát hozzátok, Krisztusban szeretett gyermekeim! hogy a tisztellettelen fogadott apostoli irat tartalmát közöljem veletek, mely így hangzik:

IX. Pius Pápa. Tisztelendő Testvérünk üdvöt és apostoli áldást!

Szavakkal ki nem fejezhetjük, mily vigasztalásra és örömünkre szolgált fölötté nagy szorongatásaink között ez év elején hozzánk intézett és püspöki meggyéd minden rangu és rendű számtalan hívei által aláírt hódolati iratod, mely midőn a te papságod és híveidnek irántunk és szent Péter ezen széke iránti hitét, kegyeletét, szeretetét és engedelmességét föltünteti, egyszersmind kifejezi azon keserű fájdalmat, szomorúságot és kárhoztatást a mi és ezen apostoli

szék uralkodása és szent Péter öröksége ellen oly emberek által intézett ellenséges és szentségtörő merényletek fölött, kik kárhazatosakká válván igyekezeteikben, éles harczzal támadják meg a kath. egyházat és minden isteni és emberi jogot lábbal tiporni nem irtóznak. Bizonyára mi sem lehetett reánk nézve kedvesebb, mi sem örvendeztetőbb, mint a te és hivednek illetén kitűnő érzetei, melyek legnagyobb dicséretet érdemelnek.

Ugyanazért megkívánjuk tőled tisztelendő testvér, hogy püspöki megyéd kath. hiveit mi nevünkben hatályos és szeretetteljes szavakban tudósítsd és biztosítsd arról, hogy kedves volt előttünk említett hódolati nyilatkozatuk, mely valamint bennünket fölöttébb gyönyörködtetett, szintugy nagy mértékben felköltötte és nevelte irántuk való atyai szeretetünket. El se mulaszd ugyanazon hiveket bizonyosokká tenni azon apostoli áldásról, melyet reájok szivünk teljes érzetéből kiterjesztünk. Meg ne szűnjél tisztelendő testvér egyetemes papságoddal és a hívő néppel az irgalmasságnak kegyes atyját és minden vigasztalásnak Istenét buzgóan kérni, hogy ő anyaszentegyházát oly sok bajaiból megszabadítsa, azt kelettől nyugotig új és növekedő fényességű diadallal növelje, disztse, minket minden szorongattatásainkban segéljen és vigasztaljon és az anyaszentegyháznak, valamint ezen apostoli székek ellenségeit mindenható erejével az igazság, jogosság és üdv útjára visszavezérelje. És minthogy igen jól tudod, hogy mily utálatos támadásokkal sanyargattatik gyászos napjainkban a mi isteni hitünk, nem kédelkedünk, hogy bizva az isteni segedelemben, kitűnő ájtatosságod és püspöki buzgalmadnál fogva ugyanazon hitnek ügyét rendületlenül védni és oltalmazni, nyájad üdvéről gondoskodni, az ellenséges emberek sokféle incselkedéseit fölfödözni, a hibákat megezáfolni és a megtámadást megtörni el nem mulasztandod.

Végül légy meggyőződve, miszerint kitűnő azon jóakarat, melylyel irántad viseltetünk, s melynek legbizonyosabb zálogául szolgáljon az apostoli áldás, melyet szivünk mélyéből rád tisztelendő testvér, valamint az örökösödre bizott minden egyházi és világi hívőre szeretetteljesen kiterjesztünk.

Kelt Romában szent Péternél 1860-iki szent György hava 16-ikán, pápaságunk 14-ik évében.

IX. Pius Pápa.

Igy szól hozzám és hozzátok a gyermekes hódolat és részvétnyilatkozatból nagy vigasztalódást merített, ti reátok áldását adó szent Atya. Bár mindenkorra vigasztalódásának és örömének tárgyai maradjunk mindnyájan: a nyáj és a pásztor.

Mi hogy úgy legyen: éljen mibennünk azon hit, melynek Ő a hirdetője és oltalma, s eszközölje megszentelésünk- s boldogságunkat. Mutakozzék az minden tettünkben, a tántoríthatatlan ragaszkodásban, melylyel az épen most oly sok oldalú üldözés és ellenségeskedés tárgyává vált Anyaszentegyházunk, és a fejedelmektől szintugy, mint népektől ostromlott Péter széke iránt viseltetünk; — nyilatkozzék azon áldozatkész szeretet műveiben, melyekben a szorongatott Atyának segédkezet nyújtunk tulajdon s egyháza elleneinek sikeres

legyőzésére; — hő imákban nyilvánuljon, melyekben jövőre is feledjünk a királyok és népek Urához, hogy a Szentszéket üldöző fejedelmeket a jog tiszteletére, az igazság szeretetére, — a tévútra vezetett népeket kötelességeik megismerésére és teljesítésére vezesse vissza, — az egyházára beköszönt kísértet napjait rövidítse meg, — és a keresztény szent Atyjának jogai zavartalan élvezetét, nekünk pedig mindnyájunknak azon külső és belső békét megadja, mely képessé tegyen minket örök üdvösségünk eszközlésére és az Ő szent nevének dicsőítésére, kinek legyen tisztelet és dicsőség Jézus Krisztus által örökkön örökké. Amen.“

* *

Egy jobb korszakra való átmenetnek, oly kezdeményezésnek, mely az elnyomatás dermesztő kötelékeiből való kibontakozás csiréit foglalja magában, jelzők Ő cs. és apostoli királyi felsége 1860-ki október 20-án kelt diplomáját, melyben Magyarország alkotmányának helyreállítását kimondá.

De halljuk, miképen tudatá ezt papjaival és hiveivel Erdélynek már ekkor nagynevű püspöke:

„Számosan gyűltek ez évben is, tágas megyémnek minden vidékeiből kedves munkatársaim újévi levelei, melyekben egyesek, esperesi kerületek és (iskolai) intézetek, tanusítván a főpásztori hivatal iránti kegyeletes ragaszkodásukat, elmondák, mint kívánnak mindenkor, de különösen e válságos idők nehéz körülményei közt a terhes püspöki hivatalkodáshoz erőt és malasztot az Úrtól, hogy az Anyaszentegyház magasztos szándékai általam is létesítettvén, üdvhozólag fölvirágozzék az egyházi élet, előmozdíttassék a nemzet közügye, a haza közjava s a gondozásomra bízott hívek lelki üdvössége hathatósan eszközöltessék.

Örömmel üdvözlém a fiúi szeretet sugalta nyilatkozatokat, s kiket főpásztori gondjaim részeseinek, nehéz munkám osztályosainak, szeretett hiveim oktatóinak és vezetőinek ismerek, azokra és gondozottjaikra egy nagy jelentőségű újév küszöbén áldást kér le a pásztorok pásztorától viszont hő kívánatokra fakadt atyai hálás érzetem. Igenis örömmel üdvözlém üdvkívánataitokat különösen most, midőn egy nehéz jövővel szemközt minden jóknak őszinte jó akaratára és közremunkálási készségére különösen szükségünk vagyunk.

S ime! ily indulatokból eredett óhajtasaitok teljesülésének nem hiú reményével kecsegtetnek az előjelek. Mert éppen midőn kedves újévi leveleitek érkezni kezdetek, akkor vettem az erdélyi magas Helytartóságtól Felséges Apostoli Fejedelmünk múlt évi Mindszent hó 20-ikán kelt, hazánk s nemzetünk történetében egy új korszakot eredményező legfelsőbb nyilatkozványának s oklevelének a megyei papság közt kiosztandó példányait, melyekből (a Főtisztelendő és tisztelendő Kerületi Papság számára rendeltetve) ide melléklek.

Nem esetlegesnek, hanem gondviselészerűnek nézem én kölcsönös kívánataink találkozását e nagy fontosságú okmányokkal egy új évnek küszöbén.

Honunk történetében is egy mindnyájunktól szerencsételtett új korszaknak küszöbére állítá a fejedelem bölcsesége és igazságszeretete társadalmi létünket, nemzeti életünket azon fejedelmi szózáttal, melylyel az ősi alkotmányunk a haza dicsőítésére, a nemzet emelkedésére, az egyesek és családok boldogítására kiáradó áldásai után sovárgó népe hő kíváнатát teljesítve, évezredes alkotmányunk helyreállítását kimondá.

Méltán vélem én tehát ezen okmányokban kölcsönös kívánataink teljesülésének egyik legjelentékenyebb reményzalogát kezeitekbe lefektethetni, mert hiszem, hogy az atyai gondosságu Fejedelem ezen epedve várt s lelkesülve üdvözlött elhatározása által ismét az alkotmányos élet terére állított nemzet, elvesztett törvényes állását újra elfoglalva s alkotmányos létének elejtett fonálát örvendező lelkesedéssel, de egyszersmind a nemzeteknek szintügy, mint egyeseknek jövőjét biztosító bölcs önmérsékléssel megragadva, alkotmányának gazdag malaszljait teljes mértékben élvezendi és gondos kezekkel kiterjesztendi a minél szorosabban egyesült két testvérhonnak minden polgáaira, s új dicsőséggel környezendi a népek történetének legfényesebb lapjain ragyogó nevét.

Hiszem, hogy a magyarnak ős keresztény hite: üdvözítő szent religiónk föl fog virágozni azon ősi alkotmányunk védszárnya alatt, melynek alapját hitünk nagy apostola, első szent királyunk vetette meg, melyet országával a mennyek királynéjának oltalmába ajánlott, melynek zárkövét — a királyi méltóságot — egyházunk látható feje Krisztus helytartója nemzetünk legnagyobb ereklýjével az apostoli koronával szentelé meg, melynek fejlesztésében és főtartásában fáradoztak évszázadokon át országos állásu püspökeink, melynek védelmében vértettek el döntő csatákban egyházunk szentelte zászlók alatt Magyarhon főpapjai.

Szent István alkotmányának szelleme biztosít arról, hogy Szent István egyháza — ősi keresztény katolikus egyházunk — az ő oltalma alatt szabadon gyakorolandja isteni jogait és háborítatlan járván el magasztos hivatásában sikeresen eszközlendi Jézus nyájának boldogságát, kiárasztandja a tagjai életében fölvirágoztatott keresztény hit és szeretet gyümölcseit a hon minden fiaira, mérséklendi a felzúdult indulatokat; kioltandja a haza fiait egymás ellen lázító nemtelen boszúvágyat, távol üzeni a különböző nyelvű és vallásu honpolgárok közt föl-föltünedező kereszténytelen agyarkodást, mélyen beoltandja a szívekbe a vallásos buzgósággal igen jól megegyeztetethető keresztény türelmet, s a fejedelem iránti hagyományos hűséget szorosan egybefűzendi a hazaföld iránti szeretetteljes ragaszkodásnak, s a nemzeti magasztos czélok iránti lelkesültségnek polgári erényeivel.

Meg vagyok győződve, hogy Jézus egyházának püspökei, kiknek székeik ezen ősi alkotmányunkal egykoruak, kiknek elődjeik vallásos és hazafiúi érdemeik fényével dicsőíték a hon alkotmányos életének történetét, ezen alkotmány árnyékában szabadon gyakorlandják Istentől nyert hatalmukat és munkatársaikkal, az egyház fölszentelt szolgálvaival karöltve háborítatlanul használandják szent céljaiknak és az ezek által igénybe vett működésöknek földi eszközeit. Virágozni fognak iskoláink és egy vallásos, erényben gazdag, fejedelméhez s hazájához hű nemzedéket nevelni egy jobb jövőnek zálogául.

De hogy mindez, mit szívünk óhajt, mitől isteni egyházunk s szeretett honunk gyarapodása függ, minél tökéletesebben eléressék, szükséges, hogy mi, kiket Isten közbenjárókul választott irgalmassága és a nép üdvössége közt, (vagy kiknek vezetésére bízta az egyház és hon reményeit, a serdülő nemzedéket) szent lelkének malasztjait, és szüntelen segedelmét kérjük le a fejedelemre és tanácsosaira, a népre s vezetőire, hogy mindannyian megismerjék mi igaz, mi szent, mi az egyesek és nemzetek boldogítására vezet s megértsek, hogy „ha az Úr nem építi a házat, hiába dolgoznak, kik építik azt, s ha az Úr nem őrzi meg a várost, hiába vigyáznak az örök.”

Szükséges, hogy midőn a kedves haza iránti rendületlen szeretetet vallásos kézzel plántáljuk be a szivekbe, akkor a törvényes fejedelem iránti hűség ragaszkodást is mind önmagunkban, mind másokban megőrizzük és szilárdítsuk, — hogy azon férfiak iránti bizodalmat föntartani igyekezzünk, kik e válságos idő megmérhetlen fontosságu napjaiban a fejedelemtől fölhiva vannak, az alkotmányos nemzeti életet törvényes alapjára újra beállítani s a fejedelem alkotmányos szándékai és a nemzet alkotmányos kívánságai közt a közvetítői nehéz teendőket végezni; nehogy méltatlan bizalmatlankodás lankassza buzgalmukat magasztos hivatásukban és meghiúsítsa részben vagy egészen az ő s a velők közremunkálásra meghívott s kötelezett hazafiaknak működése sikerét.

Nekünk, kik a néppel (vagy annak gyermekeivel) közvetlen érintkezünk, kik minden jóra vezetői s hű tanácsadói lenni tartozunk, kötelességünk ott, hol az ármítás gonosz szándékainak konkolyát elhinteni igyekszik, fölvilágosítani a népet s a tévedőkkel megértetni, hogy az alkotmányos élet visszaállítása mindazon vívmányok épentartásával történik s történhetik csakis meg, melyeket a keresztény fölvilágosodás és haladás szellemének hódoló fejedelem és nemzet törvényesen nyilvánult akarata a közteherviselésben, a földnek dízsmától és úrbéri munkától való tehermentesítésben, a törvény előtti egyenlőségben és az általános hivatalképességben kedves hazánk földjébe beültetett.

Nekünk kötelességünk az egyedül üdvös békés átalakulás érdekében a népet nyugalmas komoly magaviseletre inteni, birni, s a jogosult vagy nem jogosult indulatok minden ferde vagy erőszakos kitörésétől hathatósan visszatartóztatni, mint mely célhoz nem vezet, hanem attól igenis elútni, nemzeti belátásunk és önmérsékletünk dicsőségét kockáztatni képes lehetne s csak a keresztény szeretet romjain üzhetné egy nemes érzetű és nagylelkű nemzet fiaihoz méltatlan jútékát.

Ime! rövid vázlatban áll előttünk az, mit a megkezdett nagy fontosságu év lefolytán a rendkívüli időkörmények, egyházunk s hazánk különös helyzete, lelkipásztori és hazafiúi kötelességeink kívánnak mi tőlünk. Napjaink nehéz és következménydús voltát senki közülünk félre nem ismeri. De Istenbe vetett bizalommal és azon eltökélt szándékkal, hogy lelkipásztori és hazafiúi kötelességeinket mindenkor és minden irányban lelkiismeretesen teljesíteni akarjuk, bátran mehetünk a jövőnek eleibe, — én mint főpásztor egy összetartó, erélydús, munkakész és buzgó lelkészi kar (és tanítói osztály) élén, Ti pedig főpásztortokról táplált azon meggyőződéssel, hogy az idő minden

körülményei közt helyt akarok állani nehéz kötelességem teljesítésében, egyebet nem tartván szemem előtt, mint Istent s parancsait, az igazat s jogot, az egyház céljainak s a közjónak előmozdítását.

A mindenható, kinek mindenben neve dicsőségét keressük, harmatozon le sikeresítő malasztot szándékainkra s munkánkra „és az Istennek békessége, mely minden képzeteket fölül halad, oltalmazza meg sziveinket és elméinket a Krisztus Jézusban. Amen.“

E szép reményeket meghiúsítá ugyan az 1861. febr. 26-án kiadott nyílt parancs; de csak pár évre, és a szabadabb áramlat megindulása fokozott mérvben nyujta alkalmat a főpásztori tevékenység mellett hazafias érzületét is érvényesíteni.

Hiven a most idézett körlevelében oly lelkesen hangoztatott elveihez, a Károlyfehérvárra összehívott negyventagu értekezleten, mely azon véleményadás végett hívaték egybe: miképen lehetne az Erdély számára külön tartandó országgyűlésen a korábban jogosított nemzetiségek, vallások és rendek mellett azon nemzetiségek, vallások és rendek részvétét is eszközölni, melyek régebben politikai jogosultsággal nem bírtak, lelkesedéssel fogadott beszédben az értekezleti tagok túlnyomó számának azon, határozattá emelt véleményéhez esatlakozott, mely annak kijelentése mellett, hogy a legszivesebben mindenkit minden vallás- és nemzetkülömbőség nélkül az alkotmány sorompóin belől állónak tekintenek, kimondá, hogy Erdélynek, szentesített törvényeinek értelmében, külön országgyűlése nem lehet.

Ez értekezlet nagy horderejű küzdelmeket idézett föl. De ezeknek közepette Haynald el nem lankada azon szándékában, hogy lelkipásztori és hazafiúi kötelességeit lelkiismeretesen teljesítse.

Hogy azon hazafias irányú társulatnak, mely Erdély védszentjének, Szent László magyar királynak párfogása alá helyezettett, hiveinek párfogását is megnyerje, azok figyelmét ama társulat kettős céljára, és így első sorban is azon magyarokra hívá fel, kik a velünk keletről határos Moldvában letelepedtek kiknek fölsegélléséről szó volt, kik többnyire Erdélyből származtak oda és — miként írásban és szóval előadott panaszaikból sokszor értesült, nagy elhagyatottságban szenvednek iskolák és nevelőintézetek hiánya miatt. *)

„S ha ennek meggondolása“ — mondja továbbá — „a hazafias érzést az örömet hozandó áldozatra felébreszti, mily lelkesülést kell, hogy ébreszsen minden kath. hívőben a Szent László Társulat iránt ennek az a célja, melyszerint a szorongatásokat szenvedő római Szent Szék fölsegélléséhez kíván hozzá járulni, nem csak hű, vallásos érzetből az anyaszentegyház látható feje iránt, hanem köteles háklából is azon Szentszék iránt, melynek sokat hányatott

*) Haynald magas röptű szelleme már akkor, mikor a székelyföldi plébániák látogatása alkalmával a moldvai csángók, egyik velünk határos plébániájába átrándult, a szomszédos keleti hitfeleink lelki szükségének kielégítésére szolgáló legyakorlatibb megoldás módozatát azon tervében ismerte fel, hogy Udvarhelyen egy új püspökség állíttatnék fel, az erdélyi pedig érseki méltóságra emeltetnék. Tervének kivitelére nézve azon időben sem Róma, sem az illető kormányok részéről semmi nehezebb ellenzés nem forgott fenn; lépéseit az akkori kalocsai érsek ellenszegülése hiúsította meg.

hazánk iránt jeles teltekben és pénzbeli segélyezésben kitüntetett számos jótéteményeit a történet könyve följegyezte.“

Ez áldásos főpásztori működései közben elérkezék az idő, hogy az egész kath. világból 1862-ben Rómába gyűlt püspökök gyűlekezeteiben maga is részt vegyen. Nagy fontosságu volt mind rá, mind erdélyi megyénkre nézve e második római útja, melyre azon évi május hóban indult el püspöki székhelyéről. Fontossá tette először az, hogy e második megjelenése Rómában az isteni Gondviselés kifürkészhetlen intézkedései folytán előkészítője volt élete azon fordulópontjának, mely azt eredményezte, hogy erdélyi püspökségéről való lemondása után egy darab időre Róma állandó lakosa lett; másodsor fontossá tette az, hogy ekkor erdélyi egyházmegyénk oly dicsőséget aratott Rómában főpásztora által, minővel a kath. világ ritka dioecesisé dicsekedhetett. Az elsőről alább lesz alkalmunk szólni, a másodikat hadd mondják el nekünk, az „Olasz uti jegyzetek“ írója Rómában azon évi jun. 1-én, 3-án és 5-én kelt leveleinek idevonatkozó helyei:

„Rómában főpapi bizottmány alakult egy felirat tervezése végett, melyet a világ minden részéből egybegyűlt püspökök Ő Szentsége elejébe terjesztendek. A bizottmány elnöke Wiseman bibornok; alakításánál figyelem volt a különböző tartományokra. Így Franciaországot Jolly Melone sensi érsek és Dupanloup orleansi püspök, Németországot Ketteler Vilmos, a mainzi püspök és a münchenfreisingeni érsek; Ausztriát a velencei pátriárka és Magyarországot Haynald, erdélyi püspök stb. képviselte. Nem bizottmányiak tudomására eddig igen kevés jutott abból, ami a tanácskozás folyama alatt történt. De annyit mégis hallottam, hogy kegyelmes urunk fényes ékesszólása által a bizottmány figyelmét nagy mértékben magúra vonta és hogy főleg az orleansi püspök úr, ki itt maga is nagy kitüntetésben részesül, mindenütt kiváló elismeréssel szól róla. Tapasztaltam ezt az Altieri bibornok úrnál tartatni szokott társalgások alkalmával.“

„A bizottmány május 31-én délelőtti tizenegy órától délutáni három óráig ülésezett. A tárgy fontossága mélyen behatoló tanácskozást igényelt. Egyik francia főpap kegyes volt nekem, mint erdélymegyei áldozárnak Altieri bibornok úr termeiben azon nyilatkozattal kedveskedni, hogy a bizottmány elnöke kiváló előszeretettel emeli ki azon szerencsés tapintatu tevékenységet, melyet püspököm az ülésekben kifejt. Amit ezen alkalommal a püspöki bizottmány munkálkodásáról mint biztos dolgot hallottam, azt a következőkben fejezhetem ki: Két adresse-terv feküdt a bizottmány előtt; egyiknek szerzője Wiseman, a másíknak Dupanloup volt. Miután egy terv sem találkozott általános helyesléssel, a bizottmány hosszab vitalkozás után abban állapotott meg, hogy a szentséges atyához intézendő nyilatkozat alapjául Wiseman terve fogadtassék el oly módon, hogy Dupanloup munkájából nevezetes részek bevétenessenek, és így a Wiseman által tervezett adresse új alakba öntessék, mig végre titkos szavazás útján kisebb bizottmány választatott.“

„Junius 2-án a nálunk is kedves emlékbén élő Mons. Nárdi Ferencz azt sugá nekem: mondanám meg püspökömnek, hogy azon erély és szerencsés tapintat, melylyel a bizottmányi gyűlésekben az anyaszentegyház szabadságát

és érdekeit, az apostoli szent széknek történeti jogait, és az isteni gondviselésnek különös tanácsából eredett, európai kötések által szentesített világi fejedelemségét védeni, segítőleg a bizottmányi munkálatnak ohajtott megoldásához közremunkált, a leghíresebb egyházi méltóságok tiszteletét nyerte meg. Itt tudtam meg azt is, mily megtisztelő bizalommal viseltetett a főpásztori bizottmány főpásztorunk iránt. Ugyanis, midőn kebeléből a felirat összeállítására öt tagból álló kisebb bizottmányt küldött ki titkos szavazás útján, az orleansi püspököt, kegyelmes urunkat, a sorrentói érseket, a tarragoniai érseket és a dublini érseket választotta meg. És ezen kisebb bizottmányban is a szerkesztői tollat ő excellentiája vitte.“*)

Julius 10-én visszaérkezvén második római útjából, tíz éven át tanusított főpásztori buzgalommal tovább folytatta — jogosan mondhatjuk — immár egészen atyai szívéhez forrt megyéje kormányzatát, melylyel még hosszabb távolléte alatt is folytonos levelezés útján érintkezett, a legkisebb ügyekről is csaknem mindennap értesülni kívánván és a nagyobb fontosságúak végleges elintézését magának fenntartván.

Már ugyanazon hó 28-án sajnálattal látván az iskolai információkból az iskolaköteles és tetteleg iskolába járó gyermekek számának nagy különbségét, a lelkészeket lelkiismeretben kötelező, hogy „mint a lelkek pásztorai minden eszközt felhasználva, és a hol a szelidebb intelmek és dorgálások sikertelenek volnának, még a polgári hatóságok közbenjárását is felkérve, hiveiket gyermekeik iskoláztatására indítani törekedjenek, hogy midőn egykor a szigorú ítélőbiró által számadásra fognak vonatni, mindnyájan nyugodt lelkiismerettel mondassák: Uram! azokból, a kiket rám bízál (a kényelem szeretetéből vagy hanyagságból) egyet sem vesztettem el!“ Hasonló atyai intelmet bocsátott ki a vasárnapi és ismétlési iskolákra nézve. Kisasszony hava 29-én pedig, hálát és dicsőséget rebegvén Istennek, hogy azon szavai, melyekkel a hiveket és különösen az ájtatos nőket a vallásos életet emelő, és az Isten házáat megillető dísznek kiállítását oly üdvösen előmozdító társulatokra figyelmeztette, hivei szívében jó földre találtak, minek folytán Erdély több városában gazdagabb és szegényebb ájtatos nők örömet siettek, részint filléreikkel, részint pedig kézi munkájokkal kedves áldozatot hozni oltarai díszének emelésében: a méltán megérdemlett hálának érzetével köröztette a nagyszombati, kolozsvári, brassói és erzsébetvárosi társulatok addig hozott szép áldozatainak hosszú sorát.

De már ekkor sűrűbben tűntek fel azon jelek is, melyekből látni lehetett, hogy a haza tekintélyesb államférfiai azon általunk feljebb említett átmeneti korszakot, miután Bécsben az irányadó körök az eddig gyakorlott abszolutisztikus központosítást alkotmányos formák mezében akarák Magyarországra erőszakolni, ennek alkotmánya teljes visszaállítására szolgálható utak és módok loyalis megbeszélésére kezdték felhasználni; de a mely jelek egyszersmind mintegy előfutárai is valának azon önfeláldozásnak, melylyel Haynald hazafias érzületét és a trón iránti hűségét egyaránt tanusította.

*) Wiseman felirati terve egyik nyomtatott példánya, melyre Dupanloup sajátkezűleg ráírta jegyzeteit, a fehérvári megyei könyvtárban őrzetik.

Ugyanis daczára a károlyfehérvári értekezlet tagjai túlnyomó számának az iránt hozott határozatának (melyhez a szász nemzetiségű nyolcz tagnak fele is csatlakozott), hogy Erdélynek — a szentesített törvények értelmében — külön országgyűlése nem lehet, az 1862. szeptember 19. kelt kir. leirat az erdélyi országgyűlést november 4-ikére Károlyfehérvárra és minthogy a kir. főkormányzók, mely az erdélyi országgyűlés összejövetelének többször megsűrgtetett előmunkálata helyett nem mulasztotta el egy külön erdélyi országgyűlés iránt a legvilágosabb hazai törvényeken alapuló ellennézeteit felterjeszteni, — az 1863. április 21-én kelt leirat július 1-jére Nagy-Szebenbe rendelte összehívatni.

Azok a királyi hivatalosak és a törvényhatóságok által megválasztott képviselők, kik már akkor, mikor Nagy-Szebenbe indultak, tudták, hogy a törvényeken kívüli alapon összehívott gyűlésen már választóik országosan nyilvánuló közvéleménye folytán sem jelenhetnek meg, mégis, hogy senki se vádolhassa őket arról, hogy nem saját meggyőződésüket követve, hanem a rájuk gyakorlott nyomásnak engedve maradtak el a gyűléstől, még megnyitására sem menvén el: gróf Mikes Benedek szállásán tartott értekezleten komolyan meghányták-vetették a be-nem-menés kérdését. A tárgyalás végeredménye azon egyhangulag megállapított felirat volt, melyben ő cs. és apostoli kir. Felsége előtt elmaradásukat igazolták. E feliratot július 22-ikén ötvenegy kir. hivatalos és képviselő irta alá és adta be a kormányzónak.

Haynald elmaradásának következménye szomorú vala ugyan az erdélyi katolikusokra nézve, de a hazafias önfeláldozás dícsfényével koszorúzta meg szeretett főpásztorukat. A kormánynyal felmerült conflictus azt eredményezte, hogy benyújtotta püspöki székéről lemondását. 1864. október 7-én Bécsben kelt levelében értesíté hivatalosan a gyulafehérvári káptalant, hogy a szentséges atya IX. Pius azon évi szeptember 22-én tartott Consistoriumban őt a kötelék alól, mely az erdélyi megyéhez csatolta, feloldozta és karthágói czimzetes érsekké nevezte ki.

Mélyen megható módon közölte ezt egyházmegyéjével, búcsúzó körlevelében:

„Az isteni gondviselésnek sorsunkat elintéző rendeleteit — úgymond — nem fürkészni, hanem azok előtt kész engedelmisséggel meghajolni vallásos kötelemnek ismervén, teljes megnyugvással hódolok Szentséges Atyánk IX-ik Pius Pápa azon apostoli határozatának, melylyel engemet az erdélyi egyház püspöki hivatalától fölmenteni s legmagasb kegyelme jeléül a pusztult állapotában is tiszteletre méltó karthágói egyház érseki czimével fölruházván, halhatatlan nevű püspökök, az örök igazság rendületlen jellemű bevallói — utódjává rendelni méltóztatott.

De bármily hálással méltányolja is, az egyházfői megelégedés ezen nyilatkozatát a Cypriánok utódjainak még czímök viselésére sem méltó érdemetlenségem: nem kevésbbé érzem azon fájdalmat, melyet a körülmények hatalma által előidézett távozásom körötökből, — erdélymegyei tiszteletre méltó Papság és szeretett Hívek! — költ lelkemben. Nem ugyan, mintha nehéz küzdelmekről, sűrű gondtól és fárasztó munkától menten, könnyen éltem volna

éltemet. Volt részem bennök. Tapasztalásból tanultam újra szent Ágoston azon szavainak igazságát: „Lehetetlen, hogy e világban epekedve ne tűnődjünk fájdalomtól, szenvedésektől ne sujtassunk, s veszedelmektől mentek legyünk“ s csak is az irgalmas Isten mindenkor segedelemkész malasztjának köszönhetem, ha kötelességemben meg nem tévedtem, s midőn Istennek és nektek, az apostoli Fejedelemnek és a Hazának híven szolgálni igyekeztem, az igazság, jog és becsületesség útjáról le nem térvén, nyilvános pályámon nem szóltam szót, melyet most visszavonom, nem tettem lépést, mely fölött bánkódnom kellene.

Azonban, jóllehet aggodalmas és terhes volt hivatalkodásom, nehezemre esik még is elválni tőletek, kikkel tizenkét évnél tovább, mint az általam még sirjában is mélyen tisztelt, nagyérdemű Kovács Miklós Püspöknek előbb ugyan püspökségédje, utóbb pedig püspöki utódja, jót és roszt híven megosztottam; kiknek a világmegváltó keresztreligióját hirdettem, malasztszereit kiosztottam ideiglenes jóvoltokat, lelketek örök üdvösségét eszközteni igyekeztem; — nehéz elválni tőletek, kik örvendező szeretettel és tanulékony lélekkel fogadtatok mindenkor, midőn a főpásztori szeretet szavaival szólítottalak s buzdítottalak. Titeket az Isten és egyház, a fejedelem és haza iránti kötelmeitek vallásos teljesítésére; szólván hozzátok püspöki tanításaimban s leveleimben, az egyházak és iskolák falai közt, az egyesekhez szintűgy mint az országos búcsúgyülekezetekre ezerekként zárandokló ájtatoskodókhoz . . .

Valamint pedig minden közös fáradozásunknak és imáinknak főcélja, szívünk szeretetének főtárgya, Isten neve dicsőítése után, a kedves keresztény nép vala: úgy ezen búcsúszózatom is: főpásztori szeretetem s legjobb kíváratim kifejezésével forduljon már most feléje. Hozzád szólok, Jézus szent nyája! kinek 12 évnél tovább igyekeztem híven szolgálni, s kinek irántam való szeretete és ragaszkodása vala örömem, kedves jutalmam s boldogságom! Soha nem felejtendem, mily szivességgel fogadtad a látogatásodra szép hazád gyönyörű völgyeiben és égig nyúló hegyein megjelenő főpásztorodat, mint sorakoztál körülötte közös ájtatoskodásainkban, mily türelemmel hallgatád tanításait, mily buzgón járultál egyházunknak általa kiosztott szentségeihez, mint sietél főlshóllítására szegénységdből áldozatot hozni, hol Istennek templomokat, lelkészeidnek hajlékokat, gyermekeidnek tanodákat emelni, a szegény egyházakat egyenkint vagy nőegyletileg ékesíteni, a lelki dolgokat anyagi segedelemmel előmozdítani kellett! Hálás szivemben hordandom ezek emlékezetét életemem keresztül; de kérendem is szent oltárainál az Urat, hogy Tégedet ki eddig éjnapi gondjaim tárgya, szemem fénye valál, tartson meg üdvözítő szent hitünk s egyházunk iránti hűségdben, lászson el erővel s türelemmel minden küzdelmeidben, öregbítsen minden jóban s különösen azon kölcsönös szeretetben, mely annyiszor számüzve vagyon az emberek közül, s melyről oly igazán mondja szent Ágoston: „Hol a szeretet vagyon, mi hiányozhatnék ott? hol pedig nincsen, mi szolgálhatna ott javunkra?“ Imádkozni fogok, hogy öregeid bővelkedjenek a bölcseségben, férfiad a becsületben s munkáságban, nőid a tiszta erkölcsökben s háziasszonyi szorgalomban, ifjaid a tisztességben s szerénységben, mindnyájan az egyház parancsai, az Istentől rendelt egyházi s világi hatalmasságok iránti engedelmisségben, a haza iránti

szeretetben! Áldja meg Isten családi életedet, földjeidet, vállalatodat, kezed munkáját, hogy a földi áldások közepette annál nagyobb igyekezettel keressed a mennyei javakat, és egy a keresztény élet áldásaiban gazdag és boldog nemzedék hirdesse szép hazád földjén a Mindenhatónak irgalmát s dicsőségét.“*)

Mily igazak voltak a Raduly János nagyprépost, mint káptalani helyettes által szétküldött körlevélnek az erdélyi megye e nagy veszteség fölötti fájdalmát kifejező következő szavai: „Fuit ille nobis praesul vigilantissimus, benefactor munificentissimus, sub cujus suavi regimine Ecclesia Transilvaniensis, quam episcopus Haynald eloquenti doctrina et exemplo illustravit, novam et laetio rem faciem induere coepit. Quod dum libenter profiteor, simul pia e gratitudinis officium exequor, dum Venerabili Praesuli, qui gloria et dulce decus nostrum fuit, cujus honos nomenque apud nos semper manebit, coram Deo, aeterno justorum remuneratore, et in facie totius dioeceseos, pro apostolico labore, pro paterna charitate, pro beneficiis et sacrificiis in salutem nostram abunde impensis et superimpensis, gratias quas possum maximas ago, Deum precatus ut eidem pro beneficiis nobis praestitis propter nomen suum vitam aeternam retribuere dignetur,“ tanusíták azon csendes en folyt, de a szív mélyéből fakadt könnyek, melyeket Erdély hí katolikusai a szeretett főpásztor elvesztéseért hullattak, kinek emlékét most is áldják!

*) Ezen búcsúzó körlevelet már mint karthágói címzetes érsek írta alá és keltezte „Szécsényben, sz ü l ő i m házában, Mindszent hó harmadikán, az üdvösség ezer nyolcz száz hatvannegyedik évében.“

Szerk.

HAYNALD LAJOS

POLITIKAI KÜZDELMEI

ÉS

LEMONDÁSA A PÜSPÖKSÉGRŐL.

1861—1865.

őpásztori hivatásának fáradhatatlan és sikeres teljesítésében egy évtizedet töltött be Haynald Lajos, mikor az események az ő kiváló szellemének új munkatért nyitottak meg, őt a politikai közélet terére vezették.

A mint az 1860. október 20-iki diplomának közzététele az alkotmányos jogok gyakorlását lehetővé tette: el volt határozva, hogy egész kiterjedésben meg fog felelni azon köteleességeknek, melyek a magyar főpapra és különösen Erdély püspökére a hazai közjog és a történeti hagyományok szellemében, várakoznak.

Beható tanulmány tárgyává tette a Magyarország és Erdély között fennálló viszonyok és az 1848-iki unió létesülésének történetét. Érintkezésbe lépett Erdély kiváló politikai egyéniségeivel. És miután azon meggyőződésre jutott, hogy az 1848-iki törvények jogerejéhez kétség nem férhet; hogy az alkotmányos épületnek azokra, mint alapkővekre, emelését a nemzet és trón érdeke egyaránt követeli: azon eltökéléssel lépett a politikai pályára, hogy a jogfolytonosság elveinek diadalát fogja szellemének erejével és állásának tekintélyével, elősegíteni.

I.

Ő Felsége 1860. december 20-dikán megbízta gróf Kemény Ferencz erdélyi cancellárt, hogy „Erdély jogosult nemzetiségeinek kitűnő férfiaiból tanácskozmányt“ hívjon egybe, mely az erdélyi országgyűlés szervezete és egybehívása tárgyában véleményt mondjon.

A cancellár ezen meghagyás értelmében 1861. február 10-re Gyulafehérvárra hívott meg 36 előkelő állású férfiút, köztők Erdély kath. és görög-keleti főpapjait, gróf Mikó Imrét, gróf Teleki Domonkost, báró Kemény Istvánt és az erdélyi közélet egyéb kiváló alakjait.

Az értekezlet február 11-ikén nyitott meg. A cancellár előterjesztvén a tanácskozmány tárgyát, Haynald püspök élt az állását megillető joggal és első szólalt föl.*)

„Elfogult szívvel — így kezdé meg beszédét — és remegő ajakkal emelem föl szavamat, politikai pályámnak szintügy, mint a böles és igazságos

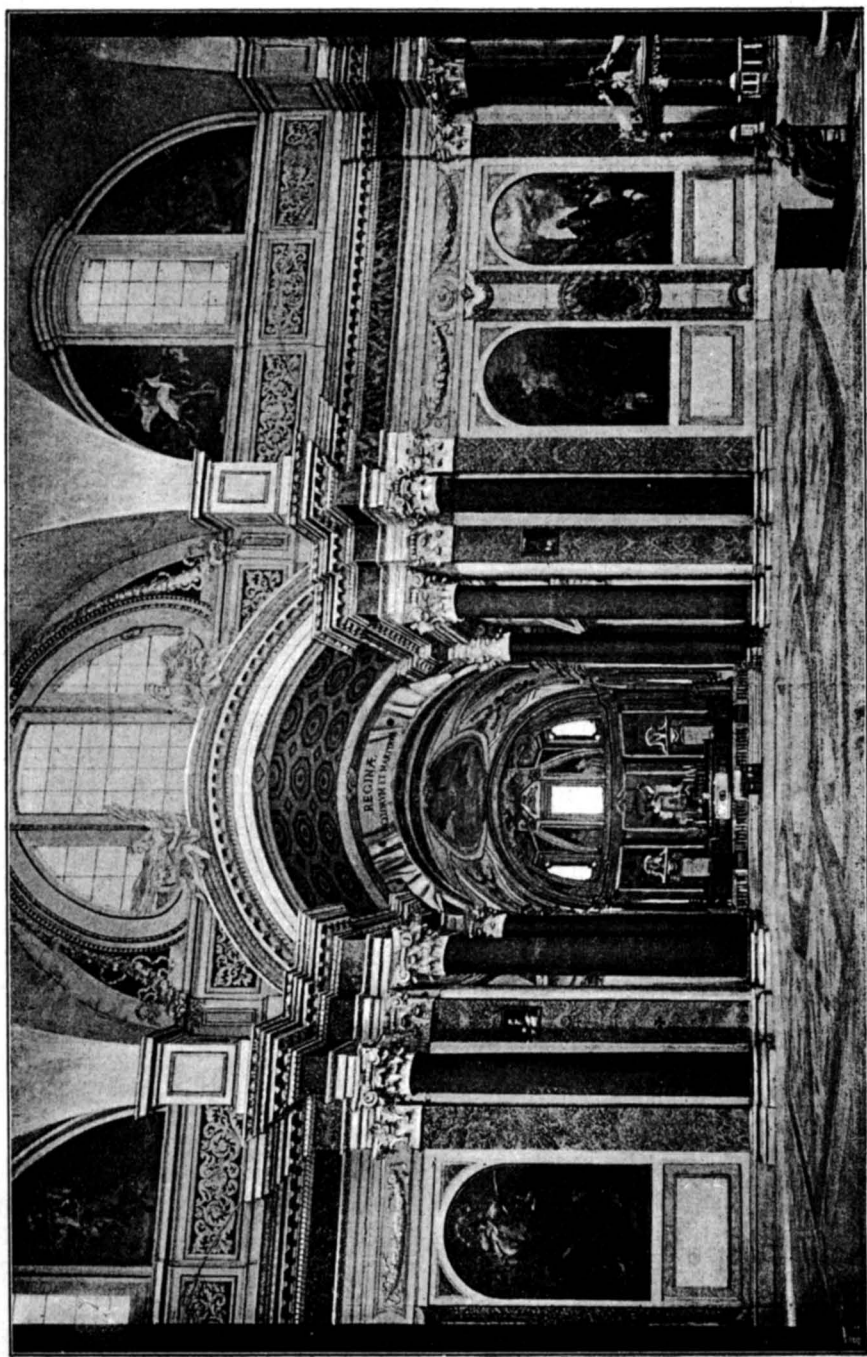
*) A kolozsvári „Korunk“ 1861. február 16-iki számában írja: „Erdély püspöke kelt föl, kegyeletteljes méltósággal. Arczán az áthatottság, a mélyen érzett igazságnak és az ügy tisztaságának világa sugárzott. Magas szellemmel és megczáfölhatatlan fontosságú argumentumokkal tartá meg minden kebelt nemcsak megható, de elragadó beszédét.

fejedelem „Legyen“ szavára újra föléledett alkotmányos életünknek kezdetén. Szerencsésnek vallom magamat, hogy . . . nekem jutott osztályrészül az erdélyi alkotmányos élet ezen első mozzanatában az első szólhatni a kimondhatatlan fontos tárgyhoz. Örvendek pedig nem azért, mintha az alkotmányosságnak fényes napját látnám már sugározni nehéz időket látott honunk egén; mert a mi ez irányban történt, csak is a jövő napot ígérő hajnalnak első pirkadása; de örvendek mégis, mert a politikai láthatárunkra fellövellő első koránysugarak a bekövetkező teljes napnak kedves előhírnökei. E napnak mielőbbi felderítését eszközölni tűzetett ki nekünk feladatúl. Magasztos hivatás! De épen azon körülmény, hogy alkotmányos életünknek még csak küszöbén, nem pedig teljesen helyreállított alapján állunk, és az értekezlet tagjai alkotmányos megbiztatással, fölhatalmazással nem bírnak: teszi, hogy nyilatkozataink alkotmányos tekintetben egyebeknek nem nézethetnek ugyan, mint tisztán egyéni nézetek kifejezéseinek; azonban, tekintve az ügynek szentségét és ezen értekezletnek lehető következményeit, szavaink nagy fontosságúakká válnak, és megmérhetetlen felelősséget hárítanak mi ránk.“

Azután áttérvén az országgyűlés előkészítésének és szervezésének kérdésére, mindenek előtt azon tételt állítja föl, hogy „az, a mi az 1848-iki időszak után történt“ alkotmányunkat meg nem semmisíthette. Tűzetesen czáfolja az ellenkező felfogás mellett felhozott érveket. „Vagyon — úgy mond — alkotmányos életünknek múltja, melyhez hogy ragaszkodjunk, felséges apostoli fejedelmünk iránt szintűgy, mint hazánk iránt tartozó köteleességünk kívánja; miután van törvényünk, mely a kötelező törvény minden kellékével bir. Azon tántoríthatatlan hűség és ragaszkodás érzetétől vezérelve, melylyel felséges apostoli fejedelmünk trónja és személye iránt viseltetem, melyet életem végperczéig, jó és rossz napokban, minden időviszontagságok közepett megőrizni akarok, és ha szükséges lenne, véremmel megpecsételni kész vagyok; de a mely szeretet fejedelmem iránt minden mellétekintet nélküli őszinteséget követel, különösen e nehéz időkbén, tőlem: oda kényszerülök nyilatkozni, hogy legalázatosabb alattvalói hódolattal kérjük meg felséges apostoli fejedelmünket, miszerint fennálló törvényünk értelmében, honunk képviselőit az egyedül illetékes magyar országgyűlésre legkegyelmesebben meghívni méltóztassék; miért is részünkre nézve megszűnik a szükség, hogy bármily más országgyűlés meghívásának vagy megtartásának módja fölött elmélkedjünk, értekezzünk, tervet készítsünk, tanácsot adjunk.“

Ezen beszéd, melynek folyamán az unio-törvénynyel behatóan foglalkozott, az értekezlet magyar és székely tagjai részéről lelkes helyesléssel fogadtatott. És azok, gróf Teleki Domonkossal élükön, mindannyian feltétlenül pártolták Haynald indítványát. A szászok soraiból is hárman csatlakoztak hozzájuk. A szavazatok száma így 27-re emelkedett. Csak három szász és hat oláh szavazat, az unio-törvény érvényességét megtagadván, kívánta külön erdélyi országgyűlés megtartását.

Az értekezlet február 12-ikén berekesztetett. Az elnök, végzés kimondása nélkül, a különféle vélemények összegezésére és felterjesztésére szorítkozott.

Angelica kápolna belseje Romában.

A gyulafehérvári értekezleten Haynald püspök és elvrokonai által hangoztatott elvek és ohajtások a bécsi kormány köreiben nem találtak viszhangra.

A pesti országgyűlésre Erdély meg nem hivatott. Haynald mindazáltal, mint a magyarországi püspöki kar tagja, a régi gyakorlat értelmében megkapta a királyi meghívó iratot a magyar főrendi házba.

Az országgyűlésen megjelenvén, kezdettől fogva azon feladatot tűzte ki magának, hogy a gyulafehérvári értekezleten kifejezett nézeteinek érvényesítésére fog törekedni.

Már a főrendi háznak előértekezletein, mikor az igazolási eljárás módzatai fölött folyt a tanácskozás, felszólalt és kifejtette, hogy a meg nem hívott Erdély nélkül az országgyűlés nem tekintheti magát kellően megalakított, törvényhozói képességgel felruházott alkotmányos gyülekezetnek; minélfogva sürgette, hogy a főrendi ház, minden egyéb tárgyalást megelőzőleg: az országgyűlés törvényes kiegészítését, Erdély meghívását kívánja.

És mikor a főrendi ház abban allapodott meg, hogy megalakulása után, az alsóház fölrati javaslatának tárgyalását fogja napi rendjére kitűzni: Haynald a felirati vita által nyújtott alkalmat ragadta meg, hogy az Erdély közjogi állását illető kérdéseket tüzetesen tárgyalja és alkotmányos igényeit tolmácsolja.

Nem hallgatta el beszéde kezdetén, az előértekezleten elfoglalt álláspontját. Hőn ohajtotta volna — úgy mond — hogy „Erdély hozzájárulásával mondathatott volna mindaz, mit az országgyűlés a válságos időköriülmények között mondani és orvoslás végett legfelsőbb helyre terjeszteni szükségesnek lát. Magyarhonnak panaszai Erdély panaszai is; Magyarhon sérelmei Erdély sérelmei is; Magyarország kívánságai és követeléseai Erdély kívánságai és követeléseai is. Méltán kívánható tehát Erdély, hogy azon hangok, melyek a Duna és Tisza mentéből emelkednek, viszhangzottak volna már eddig is ezen országgyűlés kebelében Erdély minden bércezéről, minden völgyéből, s mint az egész ország, az összes nemzet szava, felhatván felséges fejedelmünk elébe, hathatósabban eszközölték volna a közös bajoknak elkerülhetetlen orvoslását.“

Az országgyűlés világtörténelmi jelentőségű nagy hivatását jelezvén, ezzel is indokolta annak szükségességét, hogy „ezen országgyűlés úgy álljon mindenkinek szemei előtt, mint a melynek törvényes egész volta, törvényhozói képessége, törvényeiben kötelező ereje ellen alapos kifogás ne tétethessék.“

Az 1847/48-iki törvényeket, melyek értelmében Erdély a magyar országgyűlésen helyet igényel, ismertetvén, azon ellenvetéseket czáfolja, melyek ama törvények érvényessége ellen felhozatnak, és részint azok alkotási módjára, és kihirdetésére, részint kötelező erejöknek megszűnésére vonatkoznak.

Azon ellenvetés, hogy az unio-törvény elhamarkodottan, terrorismus hatása alatt keletkezett, — alkalmat szolgáltat néki az unio létesítésére irányzott törekvések történelmi vázlatát adni.

„Alig szakadt el — így kezdi — a mohácsi vész és közvetlen következései folytán Erdély, mint külön fejedelemség Magyarországtól, már is felébred a közös eredet, a sok százados együttlét, közös alkotmányos élet, jó

és balszerencse, közös szenvedések és dicsőség emlékezetében gyökerező érzete az összetartozásnak; és bárha az isteni gondviselésnek tetszett az egymástól elszakadt két nemzetrésznek sorsát évszázadokig egymástól eltérő utakon vezérleni, melyekhez azokat az időszerinti érdekeik kötve tartották; még sem halt ki soha a nemzet kebeléből, sőt időről-időre hatalmasban föl-föl lobbant a viszont egyesülési vágy, magán a törvényhozás, fejedelmi szerződések és intézkedések mezején igyekeztén létesíteni a dicső multból átderengő egykori nemzet- és országegységet.“

A történeti fejtegetések után, azon kérdést veti föl: „vajjon az erdélyi nem-magyar nemzetekre való tekintet, visszatarthatja-e a kormányt Erdélynek Magyarországhoz való feltétlen és haladéktalan visszaesatolásától?“

Válasza akként hangzik: „Nincs oka rá, mert ezen nemzeteknek csak érdekében feketik az unio.“

Az ezen tétel indokolására felhozott érvek során, egyebek között így szól:

„Lehetne-e méltatlanság nélkül állítani, hogy bármily más nemzet jogait eltiporni, azt ezeknek jogos gyakorlatában megakadályozni képes lehet azon nemzet, melynek kiváltságos osztálya nyolcz százados kiváltságairól, senkitől sem kényszerítve, önként, egyedül a humanitás és keresztény szeretet vezérelte művelődés szellemének hódolva, lemondott, hogy azokban a honnak az alkotmány sánczain kívül álló minden lakóját részesítse?“

„Lehetne-e hinni, hogy bármily nemzetet képes volna érdekeiben sérteni azon nemzet, melynek birtokos osztálya, a nemesség, kiváltságos állásáról leszállva, kizárólagos birtoklási jogáról önként, emberbaráti nemes lelkesedéssel lemondott; hogy birtokképesse tegye mindazokat, kik e képességgel nem bírtak. . . ?“

„Lehet-e tartani attól, hogy bármily más nemzetet nyelve használatában, nemzeti önérzetében sértsen azon nemzet, mely tulajdon nyelvét és nemzeti-ségét annyira szereti és becsben tartja; s mely épen azért más nemzetekben is méltányolni tudja, ha azon nyelvet, melyet bárki más anyja ajkairól tanult, mely szellemi s kedélyi életét felkeltette, táplálta, gyarapította, melyen Istenét imádja, örömeit közli, bajait panaszolja, melyen költői az ősök nagy tetteit, a nemzet dicsőségét hirdetik: tiszteletben tartja. . . ?“

„Félreismerném nemzetem ildomoságát, igazságosságát és nagylelkűségét, ha mást hihetnék; sőt már azáltal is vétenék nemzetem ellen, ha állítani nem merném, hogy azokat, kik nemzeteket eltiporni, nyelvöktől megfosztani, jogos igényeikben sérteni, érdekeikben károsítani szeretnek: nem miköztünk kell keresni!“

Végre nem tartózkodott nyíltan szemébe nézni azon aggodalomnak, hogy „Magyarország a vele szorosabban egyesült Erdélyt, dynastia- és birodalom-ellenes politika ösvényére fogja magával ragadni.“

„Én nem tartok ettől — úgy mond — mert hiszem, hogy nemzetem a jelen körülményeket és a jövő eshetőségeket kellően megfontolván, hagyományos, ildomos politikájától el nem áll. Ezen ildomos politika egyik jellemvonása az, hogy meg tudjuk találni valódi szövetségeseinket azon népekben, melyek velünk együtt egy birodalmi kapcsolatban élnek, kiknek érdekei ezer

utakon találkoznak a mi érdekeinkkel; kikkel háromszáz éven át megosztottuk jó és rossz napjainkat, szenvedéseinket és harczainkat, a győzelmek babérjait!

„Azon birodalomnak népeit értem, melynek magvát, súlypontját és főerejét nemzetünk képezi, mely minket nem nélkülözhet; de melyet mi sem nélkülözhetünk; melyben mi függetlenségünket, önállásunkat legbiztosabban megtarthatjuk; melyben mi nagyok lévén, vele és általa nagyhatalmi jelentőséggel birunk; melyet tehát nem gyengíteni, hanem erősíteni, szilárdan föntartani önmagunk iránti kötelességünk!”

Ezekután „visszatérvén oda, honnan kiindúlt, a magas kormánynál kieszközöltetni kívánja, hogy a Magyarhonnal újra, tüstént egyesítendő Erdély, ezen országgyűlésre haladéktalanul meghívassék.”

És mivel ezen kívánatát az alsóház föliratában kellően kifejezve találja; mivel továbbá abban mindazon többi kívánatokat is befoglalva találja, melyeket felterjesztetni czélszerűnek lát, azt elfogadja

Haynald beszéde másfél óráig tartott. Feszült figyelemmel hallgatták végig a főrendek, zajos helyeslésekkel szakítván meg számos helyein, és meleg szerencsekívánatokkal halmozván el a szónokot.

Az egész nemzeti közvélemény osztozott azokban. A beszéd, mely úgy is mint a parlamenti ékesszólás kiváló alkotása, úgy is mint politikai tény, nagy jelentőséggel bírt: Haynaldot a nemzet nagy férfaiinak első sorába emelte. És a magyarországi kath. egyház büszkeséggel láthatta, hogy főpapjai körében a Vitézek, Pázmányok, Széchenyiek, Telekessyek, Lonovicsok hagyományai nem haltak ki.

* * *

A gyulafehérvári conferentia nyilatkozatai és a magyar országgyűlés fölirata daczára 1861. szeptember 19-én kelt királyi irattal, november hó 4-ikére Gyulafehérvárra külön erdélyi országgyűlés hivatott egybe.

Ezen leirat kihirdetés végett, az erdélyi királyi főkormányshékhöz küldetett le.

Gróf Mikó Imre a kormányshék október 3-iki ülésében terjesztette azt elő. A tizenhét tanácsos közül öten, az oláhok és szászok, a királyi rendelet haladéktalan kihirdetését és a választásra vonatkozó intézkedések fogadtatását sürgették.

Egyebek között Schmid Konrád főkormányshéki tanácsos, a februári patens és Schmerling összpontosító törekvéseinek buzgó híve, hangsúlyozá, hogy „végre el kell hagyni a rideg negatió terét, az októberi és februári diplomák által teremtetett új helyzet igényeit ki kell elégíteni, annál is inkább, mivel „az 1849-iki forradalom leküzdése következtében a magyar alkotmány megszűnt létezni és a történeti jog helyébe az erősebbnek joga lépett.”

Ezen szavak a jelenlevő magyar tanácsosok körében kínos meglepetést idéztek elő.

Haynald vállalkozott arra, hogy a választ megadja, rögtönzött beszédben; mely higgadság és szabatoság tekintetében egyaránt kitént.

„Oly országban — így szólt — mely törvényeihez, az alkotmányos alapelvekhez és a történeti joghoz bensőséggel ragaszkodik, alig lehet veszedelmesebbet tanácsolni, mint a történeti jog alapjáról való eltérést; mert ezzel feladatnak mindazon biztosítékok, melyeket a jogfolytonosság az uralkodó trónjának és a nemzet jogainak nyújt. Nem állítható föl veszedelmesebb tétel mint az, hogy a forradalom leküzdése a magyar alkotmány enyészését vonta maga után. Mert valamint azon esetben, ha az osztrák hadak 1849-ben teljesen leveretnek, a Habsburg Lotharingiai dynastia jogai el nem enyésznek: úgy a magyar hadak leverése nem hozhatott a nemzet jogaira enyészetet.“

Ő is óhajtja, hogy a negatívó terét mielőbb el lehessen hagyni. De erre a legczélszerűbb mód az, ha a kormány visszavonja a februári patenst, mely az alkotmányosság létfeltételeinek negatívóját képezi.

Végül akként nyilatkozott, hogy az erdélyi országgyűlés egybehívása a törvényeknek meg nem felel, és azt javasolta, hogy a kormányzék a királyi leirat kihirdetését függeszsze föl, és Ő Felségéhez intézendő fölterjesztésben „az egybehívandó országgyűlés iránt czélba vett intézkedések fölfüggesztését“ kérelmezze.

A jelenlevő magyar tanácsosok, összesen heten, Haynald indítványát magokévá tették. A fölterjesztés szavazattöbbséggel elhatározottat.

Ezen esemény a bécsi kormánykörökre megrendítő hatást gyakorolt. És mivel itt jól tudták, hogy az erdélyi püspök magatartása nagy mértékben gyarapítja a nemzeti ellenzék súlyát, szükségesnek látták mindent megkísérteni, hogy őt megnyerjék vagy megfélemlítsék.

November 14-én gróf Nádasdy Ferencz, az erdélyi cancellária ügyeivel megbízott miniszter, levelet intézett hozzá, mely kiemeli, hogy a Gubernium ülésében tett nyilatkozatait nem tudja megegyeztetni „az ő általánosan ismert hűségével és loyaltásával, valamint azon, elődei által is mindig tanúsított törekvésével, hogy Ő Felségét az ország és lakói javára czélzó szándékai megvalósításában buzgón támogassa.“ Felvilágosításokat óhajt tőle kérni; s ezért legczélszerűbbnek vélné, hogy személyesen Bécsbe utazzék.

A kiváló szivélyesség hangján, a legudvariasabb formában írt levélnek végére egy komoly megjegyzést illesztett, hogy t. i. Bécsbe utazása által meg fogja előzni „cshetőleges megidéztetését, mely rá nézve kevésbbé kellemes fogna lenni.“

Haynald november 18-án vette ezen iratot. Haladék nélkül útra kelt. 22-én már Bécsben volt. És két nappal utóbb a miniszternek terjedelmes emlékiratot nyújtott át.

Ebben leplezetlenül előadja október 3-iki nyilatkozatának correct szövegét, amint azt emlékezet után most papírra tette, és a Bécsben idéző gróf Mikó Imre által, ki a kormányzékeni ülésben elnökölt, hitelesíttette.

Ezzel összefüggésben kifejtette nézeteit a fenforgó alkotmányos kérdésekről.

„Miután — úgy mond — Ő Felsége igazságosságának és bölcseségének sugallatára, 1860. október 20-án az alkotmányos kormányformát kihirdetni és behozni méltóztatott: az időnként kibocsátott legmagasabb rendeletek nem

zárhatták ki az azokkal ellentétes alkotmányos aggodalmak loyális kinyilatkozását; sőt inkább a legfelsőbb alkotmányos hatóságnak és a lelkiismeretes őszinteségre ünnepélyes eskű által kötelezett tanácsosoknak szent hivatásukká lett: hűséges hódolattal rámutatni arra, ami a legmagasabb rendeletekben a fennálló törvényekbe ütközik, és tartózkodni az ily rendeletek kihirdetésétől, hogy a törvényektől való eltérés vészes következményei elháríthatók legyenek.“

Utal arra, hogy Ő felsége ismételten bebizonyította, hogy kész meghallgatni tanácsosait, oly esetekben is, mikor javaslataik az ő korábbi rendelkezéseivel ellentétben állanak. Tanuskodnak erről az 1849. márczius 4-iki és 1851. augusztus 20-iki alkotmány-charták kibocsátása és visszavétele; az 1849. január, 1859. augusztus és 1860. december havában beállott rendszerváltozások; az 1860. október 20-iki és 1861. február 26-iki diplomák; az erdélyi cancellária ügyében 1861. szeptember 3-án és ugyanazon hó 19-én kibocsátott egymástól eltérő rendelkezések. Mindezekből azt a következtetést vonja le, hogy Ő felsége az ő legmagasabb elhatározásai számára „legkevésbé sem szokta a dogmatikus változhatatlanságot igénybe venni.“

Ezek után hangsúlyozta, hogy október 3-iki nyilatkozataival nem vétett a hűség és loyális kötelességei ellen, melyeknek mindenkor lelkiismeretesen igyekezett megfelelni; bár a körülményekhez képest különböző formában.

„Mielőtt — úgy mond — a mi legkegyelmesebb Urunk az alkotmányos tevékenységet megnyitotta, nem lehetett egyéb politikát követnünk, mint templomaink szószékeiről a hűség és engedelmesség szent kötelességeit hirdetni; apostoli királyunkért imádkozni; ünnepeit megülni, ünnepélyes összejöveteleinkben szeretettel és tisztelettel róla megemlékezni; egyszersmind az állam felvirágzását és a közjót: a nép művelése, iskolák alapítása és főpásztori hivatásunk betöltése által előmozdítani. Most azonban 1860. október 20-ika óta, az alkotmányos működés nemcsak lehetővé, hanem kötelességünké is tétetvén, ugyanazon loyális léptünk az új térre, és mint becsületes férfiak úgy nyilatkoztunk, amint ezt meggyőződésünk szerint a trón és az ország érdekében legjobbnak láttuk. Nagy megnyugvással utalhatok e tekintetben úgy a károlyfehérvári értekezletre, mint a pésti országgyűlésen tett nyilatkozataimra, a melyekben szigorú következetességgel azt hirdettem a zöld asztal mellől, a mit a szószeiken prédikáltam.“

Igaz, összeütközésbe jött Ő Felsége miniszteriumával. De ennek bizonyára a legjobb szándék által sugalmazott politikáját „sem a hódolatteljesen szeretett uralkodójának szentelt jogaira, sem a monarchikus érdekek biztosítására, sem végül hazája és népe javára előnyösnek nem tekintheti, sőt mindezen szempontokból veszélyesnek kell tartania. Mert a népek történeti jogérzékére nem lévén kellő tekintettel, azoktól a szellemek megnyugtatása sem várható.“

Végül különösen azon álláspontot jelezi, melyet a főpapoknak, politikai téren elfoglalniok illik.

„Ha tőlünk, püspököktől, azt lehetne követelni, hogy a különböző miniszteriumok által létesített rendszerváltozásokkal mindenkor a mi saját politikai meggyőződésünket is változtassuk, és ily módon senkinek hasznára, saját erkölcsi és politikai értékünk teljes megsemmisítésével politikai chamä-

leonok szerepét játszszuk: ezen esetben milyen súlya és nyomatéka lehetne az eljárásunkat joggal elítélő nép előtt szavunknak akkor, mikor az uralkodó iránt tartozó hűség és engedelmesség tanát hirdetjük neki, békére és nyugalomra intjük? A kormány is, mily előnyöket várhatna ilyen hozzá és hozzánk egyaránt méltatlan szemfényvesztéstől? Ezt senki sem kívánhatja, a ki apostoli fejedelmünk érdekeit igazán szíven hordja. Uralkodónk azt óhajtja, hogy becsületesen szolgáljuk. És így fogjuk szolgálni. Én részemről kijelentem, hogy a bármily oldalról származó meg nem érdemelt gyanúsításokkal nem gondolva, becsületes meggyőződésemet fogom követni, a hon és ország érdekeit lelkiismeretesen fogom fölkarolni, esküvel szentesített kötelességemhez képest, Uralkodóm igaz barátainak barátja, ellenségeinek ellensége leszek végső lehelletemig!”

Nádasdy gróf, személyes találkozásuk alkalmával, kísérletet tett, hogy a főpapot nézetei megváltoztatására bírja és politikájának megnyerje. De érveivel ép oly kevéssé tudta őt meggyőzni, a mint ígéreteivel, majd fenyegető czélzásaival nem bírta megtántorítani.

Haynald kijelentette, hogy míg jelen állását elfoglalja, az azzal járó kötelességeket lelkiismerete sugallata szerint fogja teljesíteni; de amennyiben Uralkodójának bizalmát elvesztette volna, kész bármikor püspöki székéről lemondani és a magánéletbe visszavonulni.

Hasonló szilárdsággal ragaszkodott a törvényes álláshoz gróf Mikó Imre, ki ennek következtében a főkormányzéki elnök magas állásától megválni kényszerült. Ezen alkalommal nemes hangon írt levélben vesz búcsút Erdély püspökétől.

„Rövid vala — úgy mond — együtt szolgálatunk ideje; de arra elég, hogy én Nagyméltóságodban a magyar alkotmánynak egy rendületlen jellemű bajnokát ismerjem meg és tiszteljem. Én részemről azon küzdelmek napjaira, melyeket hazánk szent igazaiért egy téren vívtunk, mindig örömmel fogok emlékezni. S ez emlékezet sugáriban a Nagyméltóságod neve kétségkívül első helyen fog mindenkor ragyogni. Nagyméltóságod egy nagy és erős vallás főpásztorához illő bátorsággal védte az alkotmány ügyét. Adja az ég, hogy a mint most a haza, úgy egykor a fejedelem is, jól felfogott érdekében méltányolja a halhatatlan érdemeket.”

A fenkölt szellemű államférfiúnak imaszerű kívánsága néhány év múltával teljességbe ment. De ezt a megpróbáltatások évei előzték meg.

II.

A november 24-iki emlékirat hónapokon át elintézetlenül maradt. Csak 1862. ápril 14-kén adta meg rá Nádasdy gróf a választ, melyben kijelenti, hogy a püspöknek loyális érzületeit erősítő nyilatkozataival, a károlyfehérvári értekezleten, a magyar országgyűlésen és a főkormányzék ülésében tartott beszédei ellentétben állanak; miért is elváratik, hogy jövőre „Ő Felsége kormányának intézkedéseit buzgón fogja támogatni, amint ez minden jó állampolgárnak, különösen főpapnak és kormányzéki tanácsosnak szoros kötelessége.”

Ezen merev, rendreutasító irat vétele után, Haynald május első napján maga köré gyűjtötte káptalanának tagjait.

Előadta, hogy politikai magatartása, melyet a király és a haza iránti hűség sugallatára eddig követett, nem találkozik minden oldalról helyesléssel; sőt azon vád emeltetik ellene, hogy nem tanúsítja azon loyaltást, melyet püspök-elődei az uralkodó iránt kitűntettek. Attól tart ezek után, hogy politikai tevékenységéből az erdélyi egyházmegyére hátrányok származhatnak. Minélfogva a káptalan ítéletét és tanácsát kéri ki.

A káptalan erre sietett főpapját megnyugtatni. Kijelentette, hogy püspöki székének elfoglalásától kezdve a legújabb időkig: tevékenységével egyaránt bizonyosságát adta hűségének a király iránt, buzgalmának az egyház és haza java iránt. A káptalan teljesen osztozik az ő meggyőződésében, hogy a trón és a haza érdekeinek a törvények tisztelete és a történeti jogok megóvása legerősebb védfalait képezik. Minélfogva politikai eljárását úgy lényegében, mint formájában helyesnek tartják.

Haynald püspök ugyanakkor, magatartását a római szent-szék ítélete alá is bocsátotta. A bécsi udvarnál levő pápai nuntiushoz intézett emlékiratban helyzetét tüzetesen kifejtette; különösen súlyt fektetvén a fenforgó politikai kérdéseknek egyházi vonatkozásaira.

„Az erdélyi püspök — írja egyebek között — híveinek bizalmát és becsülését vesztené el, ha őket, szemben a lutheránus szászokkal és schismaticus románokkal magokra hagyná; mert épen ezek ellenségei a törvényesen létrejött uniónak, melyhez a katolikus magyarok és székelyek híven ragaszkodnak; mert az egyedül háríthatja el a magyar nemzetiségtől és a katolikus vallástól az elnyomatás veszedelmét.

„Nem csatlakozhattam tehát azon párthoz, mely az ország történeti multjával, politikai hagyományaival, az egész magyar nemzet és úgy szólván összes hiveim érzületeivel ellentétben áll; mely a törvényes és történeti alapról letérve, az uralkodó és az ország jogait egyaránt biztosító *pragmatica sanctio* helyébe az állami életnek új alapköveit önkényesen akarja lerakni. Sem a Felséges ausztriai uralkodóház és a királyi felség személye iránti rendíthetetlen hűségem, sem hazámhoz és ősi alkotmányához való ragaszkodásom nem engedi, hogy: akár a tényleg kormányzó miniszterektől várható kegyek, akár a netán fenyegető ideiglenes hátrányok miatt, a lelkem mélyében gyökerezett jog és igazság sugallatait elnémítsam, emberi tekintetekből, gyáván a szent ügy árulójává legyek!“

Végül kijelenti, hogy amennyiben a szent-szék ítélete kedvezőtlenül hangzanék rá nézve, készséggel fog püspöki székéről lemondani, a mi egyébiránt is, ismételten kifejezett régi óhaját képezi.

A szent-szék tartózkodott ezen tisztán belpolitikai kérdésekben állást foglalni, és Haynald előterjesztésére hivatalos nyilatkozat nem érkezett.

Egyébiránt az 1862-ik év folyamán a bécsi kormány politikai actiója Erdélyben szünetelt, és a zivatar, melyet a Haynald feje fölött tornyosuló fellegek jeleztek, csak a következő évben tört ki.

A bécsi kormány ugyanis szívesen ragaszkodott azon reménységéhez, hogy Haynald végre mégis meg fog hajolni a hatalom birtokosainak igényei előtt. Ez irányban Nádasdy gróf 1863. január 31-én újabb kísérletet tett.

Magánlevélben közölte Haynaldal, hogy az erdélyi országgyűlés összehívása ügyében előterjesztést készül tenni Ő Felségének. Ezen országgyűlésre az erdélyi püspököt is meg kellene hívni. De amennyiben Haynald az ő korábbi álláspontjához, az 1861-iki országgyűlés feliratában foglalt elvekhez még most is ragaszkodik, az ő meghívását nem hozhatná javaslatba; mert attól kellene tartania, hogy kiváló szellemi tulajdonságainál és szónoklata hatalmánál fogva az országgyűlés tagjaira nagy hatást fog gyakorolni. Egyébiránt a katolikus egyház érdeke is követeli, hogy az uralkodó iránti engedelmesség, hűség és hódolat tanait hirdető egyház főpásztora: ne foglaljon el az uralkodó által szentesített államalaptörvények irányában ellenséges állást.

Ennélfogva azon kérdést intézi a püspökhöz: vajjon számíthat-e a kormány az ő tevékeny közreműködésére azon igyekezeteiben, hogy Erdélynek államjogi viszonyai az októberi és februári diplomák alapján szabályoztassanak, és Erdély a birodalmi tanácsban akár az erdélyi országgyűlés, akár közvetlen választások útján képviselve legyen?

Haynald ezen iratot is bemutatta káptalanának, mely tiszteletreméltó hazafisággal arra kérte őt, hogy a gyulafehérvári és pesti beszédeiben hangoztatott közjogi elvekhez ezentúl is ragaszkodjék.

Haynald hosszú érett megfontolás után írta meg — február 26-án — választát Nádasdy gróf levelére.

Mindenekelőtt óvást emel az ellen, hogy loyaltását bárki kétségbe vonhassa. Azután kinyilatkoztatja, hogy a hozzá intézett kérdésre nem adhat feleletet. „Épen — úgymond — a semmiféle oldalról méltányosan meg nem támadható loyaltásom érzete, és azon tudat, hogy fel vagyok jogosítva teljes elismerését követelni: nem engedi, hogy magamat alávessem olynemű vizsgálatnak, mely loyaltásom igazolására látszanék hivatva. E mellett ily vizsgálat az alkotmányosság alapelveibe ütközik. Mert ha az előleges kikérdezésnek és az országgyűlésre való feltételes meghívásnak ezen rendszere általánosan érvényesíttetnék, az országgyűlés pártgyülekezetté sülyedne; abban ugyanis a vélemény szabad nyilvánítása, a sikeres országgyűlési tárgyalások és a jogérvényes törvényhozás ezen mellőzhetetlen föltétele, ki volna zárva.“

Mindazáltal nem tartózkodik ez alkalommal is világosan kimondani a februári diplomáról véleményét; hogy t. i. a népek történeti jogérzésével ellenkező intézményeket sem czélszerűeknek, sem létesíthetőeknek nem tartja; minélfogva kívánatos, hogy helyettök olyan intézmények létesíttessenek, melyeket százados emlékek a népek szemeiben megszenteltek és becsesekké tettek.

Szavait a politikai elfogultság nem vette tekintetbe.

A bécsi kormány feltartóztathatatlanul tovább haladt a végzetes tévedések ösvényein. Az erdélyi országgyűlés július 1-ére Nagyszebenbe hivatott össze, és a választások kiirattak.

Haynald tartózkodó állást foglalt el. És kétszeres örömmel ragadta meg a kedvező alkalmat, melyet a küzdelmek színhelyéről való távozásra a tridenti

zsinat befejezésének háromszázados emlékünnepe nyújtott. Ott volt ő is déli Tirol regényes fekvésű városában, Trientben, a világ minden részéből egybegyűlt főpapok között, és azon kitüntetés jutott classicus latin tollának, hogy a szent atyához intézett hódolati fölratot fogalmazhassa.

Távolléte alatt a választási mozgalmak magas hullámokat vetettek. Élénk részt vett azokban az erdélyi egyházmegye több papja és tanítója, kik hazafiúi lelkesedéssel hangoztatták az unió és az 1848-iki törvények jelszavait.

Ezek magokra vonták gróf Crenneville Lajos altábornagynak, a Szebenben székelő kir. gubernium elnökének neheztelését. Ez augusztus 29-iki átiratában azon felszólítást intézte Haynaldhoz, hogy négy egyházi férfit és több tanítót „politikai agitatók” miatt azonnal mozdítsa el hivataluktól.

A püspök erre az altábornagytól a hivatalos iratok közlését kérte, hogy azokból a vádlottak bűnössége felől magának meggyőződést szerezhesen.

Azonban a kormányzó az iratok közlését megtagadta és követelését ismételte azon fenyegető nyilatkozattal, hogy amennyiben a gyulafehérvári püspöki gymnasium igazgatója Dr. Veszely Károly*) négy hét alatt el nem mozdíttatik, a gymnasium bezáratását fogja elrendelni.

De ezen fenyegetés eltévesztette hatását.

Október 13-án kelt válasziratában Haynald, behatóan foglalkozván a gyulafehérvári gymnasium igazgatójának ügyével, nyíltan kimondja, hogy a gubernium elnöke az agitáció vádjának igazolására bizonyítékokat nem hoz föl, mivel ilyeneket nem is bír. Már pedig pusztá vádra senkit sem lehet büntetni. Ez még az ostromállapot idejében sem történt. Ne kívánja tehát most a velencei rémuralom eljárásait Erdélyben meghonosítani.

Mivel pedig Crenneville gróf a vádak előterjesztésénél „saját meggyőződésére” hivatkozott: ezzel szemben a püspök a következőképen nyilatkozott. „Excellentiád meggyőződése iránt teljes tisztelettel viseltetem; de azt nem fogadhatom el vezérfonálnak a papjaim irányában követendő büntető eljárásnál. Nem vagyok azon szerencsés helyzetben, hogy Excellentiád magas elhatározásainak végrehajtására hivatott, alárendelt közeg gyanánt tekinthessem magamat. Mint papjaim független bírása bizonyítékokra szorulok.” A büntető eljárásra még azon érdek sem készítheti, hogy a gymnasium bezáratását megakadályozza. Nem szabad rosszat cselekedni oly célból sem, hogy az jó eredményt szüljön. Érzí helyzetének nehézségeit. De erőt merít azon mondásból: „Tedd meg kötelességedet és senkitől se rettegj.” Ha tehát a kormányzó, a jog és igazság mellőzésével, az erőszak útjára lépne, és a gymnasium bezáratását csakugyan elrendeli, ő ezen erőszakos tény ellen Isten és emberek előtt óvást emelvén, Ő Felségénél fog orvoslást keresni. Végül figyelmezteti az altábornagyt: „Igazságos bíró van fölöttünk. Meg fogunk majdan jelenni ítélőszéke előtt, hogy számot adjunk eljárásunkról.”

Ezen irat siettette a katasztrófa bekövetkezését. Néhány hét múlva Bécsből felhívás érkezett Haynaldhoz, hogy miután ismételten késznek nyilatkozott püspöki székétől megválni, lemondását nyújtsa be.

*) Ugyanazon érdemes egyházi író, kinek a jelen munka második fejezetét köszönhetjük.

Haynald ezen felhívás vétele után (1863) deczember közepén Bécsbe utazott, hol mindenekelőtt az apostoli nuntiussal, mint az egyház fejének képviselőjével, kívánt értekezni.

Emlékiratot is intézett hozzá, melyben a kormánynyal támadott conflictus eredetének és lefolyásának ismertetése után, a resignatio kérdésében álláspontját kifejtette.

Ő — úgymond — akarata ellenére neveztetett ki az erdélyi püspöki székre, melyet egy egész évig habozott elfogadni és csak az apostoli király ismételt parancsszava előtt meghajolván, foglalt el. Azóta több ízben intézte úgy az uralkodóhoz, mint a pápához azon kérést, hogy a terhes hivataltól mentessék föl. Most is örömmel vonúl félre. Csak azt kívánja, hogy visszalépésével az ő jó hírve és a püspöki állás tekintélye, a haza és az erdélyi egyházmegye sérelmet ne szenvedjen. Ez lehetséges lett volna, ha lemondását akkor fogadják el, mikor arra maga késznek nyilatkozott. Ámde most a lemondásra való fölhívást büntetesképen intézik hozzá, a nélkül hogy ügyének elítélését az illetékes bíró elé terjesztenék. Így pellengérre állítják személyét. E mellett a püspöki állás tekintélye is csorbát szenved, ha a püspököt, ki egyháza jogait, az egyházi joghatóság függetlenségét oltalmazza, székétől meg lehet fosztani. A püspöki hivatalt nem szabad a változékony politikai rendszerek esélyeitől függővé tenni; már pedig ez következne be, ha a püspököt, mert az uralkodó politikai rendszerektől eltérő nézeteket nyilvánít, székétől meg lehetne fosztani.

Mindazáltal meg fogja tartani szavát, bár más körülmények között és más értelemben adta, és kész lemondani. Csakhogy nem mint politikai bűnös, nem a collisiók meggondolatlan felidézőjének hírével, akar a magányba vonulni.

Ezért azon kérelemmel fordul az egyház fejéhez, rendeljen Ő Szentsége szigorú vizsgálatot, azon kérdés tisztába hozására: vajjon a király iránt tartozó hűséget megszegte-e? vajjon kárhoztatandó politikai agitációt űzött-e? vajjon ő idézte-e föl a conflictust a kormánynyal?

Haynald, midőn a vizsgálatot kérte, valóban csak hírnevének megóvására gondolt és nem szándékozott ezzel időt nyerni. Mert egyidejűleg megszerkesztette lemondó-iratát, melyet az egyházi gyakorlat szerint a pápához intézett, kitől, a mint egykor a püspöki joghatóságot nyerte, úgy a fölmentést is ki kellett eszközölni.

Abból indul ki, hogy habár erejének teljes megfeszítésével igyekezett főpásztori kötelességeit teljesíteni, mindinkább meggyőződött arról, hogy arra nem képes, és ismételten tett kísérletet, hogy a felelősség súlyától szabadúljon. Élénken sajnálja, hogy Ő Felsége beleegyezését a lemondáshoz nem adta meg korábban; a mikor még becsületének és jóhírének csorbulása nélkül léphetett volna le a püspöki méltóság magaslatáról, mielőtt a kormánynak rendkívüli intézkedései a nyilvánosság előtt árnyékot vetettek nevére. Soha sem hitte volna, hogy a legújabb conflictus, mely nem politikai okok miatt támadott, hanem a kormányzék elnökének az egyház függetlenségét és joghatóságát sértő meggondolatlan igényei által idéztetett föl, alkalmat fog nyújtani, hogy őt korábbi ajánlataira figyelmeztetve, a püspöki szék elhagyására késztsék, s ekképen mint vészes összeütközések könnyelmű felidézőjét állítsák a világ elé.

„De ennek daczára szent előtttem a szó, főleg az, melyet felséges Uramnak adtam. Inkább akarok tiszta jellemem megóvásával szegénységben élni, mint bármily csekély mértékben beszennyezve a püspöki méltóság fényében ragyogni. Ezért Szentséged kezeibe teszem le hivatalomat és kérem, hogy méltóbbat nevezzen ki helyembe. A tiszta öntudat vigasztalása fog magányomba kísérni. Igaz, politikai hitvallásom az osztrák kormány irányától eltér, ennek legtöbb intézkedése a felséges uralkodóház, a haza és az egyház javáért hőn dobogó szivemet fájdalommal tölti el, és helyeslésemmel nem találkozhatik; — mindazáltal véleményemet, mely a magyar nemzet ősrégi és katolikus hagyományain, a trón és az ország jogain alapszik, csakis az Ő Felsége által nyújtott alkalmakkor hangoztattam, azon szándékból, hogy a felséges dynasztia, az uralkodó és a monarchia javát mozdítsam elő. És tettem ezt a kellő mérséklettel, úgy hogy csak a rosszakarat emelheti ellenem a paphoz és püspökhöz nem illő agitáció vádját.“

Haynald a lemondás ezen szerkezetét előlegesen bemutatta Thun Leo grófnak, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek, ki természetesen a szöveggel nem volt megelégedve és sajátkezőleg fogalmazott egy másikat, melyet a személyes nagyrabecsülés és rokonszenv hangján írt magánlevél kíséretében küldött meg a főpapnak.

Azonban Haynald nem fogadta el azt és változatlanul főtartotta saját szerkezetét, melyet az év utolsó napján írt alá.

Ugyanazon napon intézett a Király Ő Felségéhez is felterjesztést és értesítette elhatározása felől. A latin felterjesztésbe beiktatta egész kiterjedésében a pápához intézett iratot. És ehhez csak a következő záró sorokat csatolta.

„Felségedet alázattal kérem, hogy szcplőtelen hűségemet, melyet életpályám nehéz körülményei között minden alkalommal szóval-tettel bebizonyítottam és sértetlenül síromba akarok magammal vinni, valamint hódolatteljes tiszteletemet — kegyesen fogadni méltóztassék.“

Haynald, miután ily módon az elhatározó lépést megtette, nem tért vissza székhelyére, hanem elvonult születési helyére, Szécsénybe, agg anyjának házába, hogy ott várja be a szent szék rendelkezéseit.

Azonban bármennyire óhajtotta kerülni a feltűnést: lemondásának híre országszerte személyére irányozta a közfigyelmet. A nemzet részvétele és hálája kísérte őt magányába, és annak ünnepélyes nyilatkozatai keresték ott föl. Míg Erdély papsága és előkelő világi hívei a szent-atyához intézett előterjesztéseikben esdekelve kérték, hogy szeretett püspökük lemondása ne fogadtassék el: a törvényhatóságok és előkelő magánosok hosszú sorozata Haynaldhoz intézett föliratokban tolmácsolta a tisztelet és elismerés érzelmeit.

Válaszírataiban meghatva mondott köszönetet; de midőn egyrésről hangsúlyozta, hogy örömmel szenvedni a haza és az egyház törvényes ügyének oltalmában elfoglalt állásának következményeit; nem mulasztotta el az uralkodó iránti rendületlen hűségének is minden alkalommal kifejezést kölesőnözni.

Ezalatt Rómában a tárgyalások, a lemondás elfogadásának ügyében hosszú nyultak. A szent-szék hagyományos gyakorlatához tartozik az, hogy féltékenyen örködvén a püspöki méltóság függetlenségének megóvása fölött, a

püspökök lemondásához csak legritkább esetben adja beleegyezését; főleg mikor az nem tekinthető teljesen a szabad elhatározás kifolyásának. A jelen esetben az elvi szemponthoz járult azon körülmény, hogy IX. Pius pápa Haynald személye iránt kiváló rokonszenvet táplált, és jeles tulajdonait kellően méltányolni tudta. Ennek következtében az osztrák követség sürgetései daczára, hónapok múltak el anélkül, hogy a szent-atyá a kívánt nyilatkozatot megadta volna. Majd 1864. május havában Haynald püspököt Rómába hívta meg, hogy vele személyesen értekezzenek.

Haynald június 8-ikán érkezett az örök városba, hol IX. Pius pápa a legnagyobb kegyességgel fogadta; és miután az ő szóbeli előterjesztéséből meggyőződött afelől, hogy a fennálló politikai viszonyok között az erdélyi egyházmegye kormányzása rá nézve lehetetlenné vált: oly módon kívánta volna a nehézségeket elhárítani, hogy Haynald hosszabb időre elhagyná megyéjét, és ennek kormánya segédpüspökre (coadjutor) bíztnék.

Azonban a bécsi kormány ezen módozatot el nem fogadta, és ragaszkodott azon kívánatához, hogy Haynald véglegesen hagyja el a püspöki széket.

Vége 1864. augusztus 13-dikán Antonelli bibornok-államtitkár értesítette Haynaldot, hogy Ő szentsége indítatva érezi magát lemondását elfogadni, és őt a legközelebbi consistoriumban címzetes érsekké fogja előmozdítani.

Az emsi gyógyfürdőben tartózkodó főpap sietett válaszolni, hogy feltétlenül meghódol Ő szentsége határozatai előtt.

A pápa a szeptember 22-ikén tartott consistoriumban megvalósította szándékát. Erről Haynaldot ugyanazon napon kelt apostoli iratában értesítette, mely a következőképen hangzik.

„Minthogy Tisztelendő Testvér, kiválóan nagyrabecsülünk Téged jeles erényeidért, melyek díszitenek, nem csodálkozhatol azon, hogy évek előtt ismételen elénk terjesztett kéréseid daczára, Téged az erdélyi püspökségtől fölmenteni vonakodtunk. Nem voltunk hajlandók erre vonatkozó óhajtasaidnak megfelelni akkor sem, mikor a mult év utolsó napján Bécsben kelt leveleddel lemondásodat bejelentetted; minthogy ezt a kellő kánoni okokkal, melyek a lemondás elfogadására készlethetnek, nem támogattad. Mindazáltal Te Tisztelendő Testvér elhatározásodhoz ragaszkodván, utolsó római időzésed alatt személyesen esedeztél, hogy lemondásodat fogadjuk el; vallásos lekiismereted által sugallt különféle okokat hozván föl, melyeknek súlyát el kellett ismernünk. Mielőtt mégis kívánatodat teljesítenők, megakartuk fontolni, vajjon nem volna-e lehetséges az ügyet akként intézni el, hogy az erdélyi egyház ne fosztassék meg végkép kitűnő főpásztorától; addig míg Neked, a szellemek ezidőszerinti háborgása miatt, a megyétől távol kell lenned, segédpüspökre bízván kormányzását. Azonban intézkedésünk, ellenségeid előtt becsületednek és tekintélyednek hátrányára vált volna, anélkül hogy az óhajtott cél elérését biztosítaná. Ugyanis minden körülményt megfontolván, nehéz lett volna a császári kormánnyal egyetértőleg, segédpüspökké kiszemelni olyan egyházi férfit, ki Neked kedves és bizalmasat bírja. Mindezeknél fogva, lelkünk nagy fájdalomára kényszerítve láttuk magunkat arra, hogy ismételt kérésedet meghallgatván, az erdélyi egyházat legjobb, előttünk is legkedvesebb pásztorától, megfoszszuk...

De midőn kelletlenül és fájdalmas szívvel kívánságodnak eleget tettünk, és lemondásodat elfogadtuk: egyuttal nem mulasztottuk el Téged az érseki méltósággal kitüntetni, hogy ebben világos tanujelét bírdad személyed iránti jó akaratunknak és nagyra becsülésünknek, melyre érdemeidben méltó jogczimet birsz.”

A pápa kiváló figyelmét azzal is kitüntette, hogy a Haynaldra ruházandó érseki cím adományozásánál választása, a carthágói egyházra esett, melynek régi története fényes lapokban bővelkedik, és melynek főpapjai közül szent Cyprián emelkedik ki, az első századok azon nagy alakja, kiből az államférfiúi bölcsesség és hősiesség bátorság erényei egyesültek.

Egyuttal azon volt, hogy Haynald nagy tehetségeit a világegyház kormányzásában értékesítse.

Épen azon időben, mikor Haynald a püspökségtől megválni készült, fogadta el Miksa főherczeg a mexikói császári koronát és tett készüléteket arra, hogy új birodalmába utazzék. A főherczeg régóta ismerte, kedvelte és becsülte Haynaldot. Örömmel látta volna tehát, ha nagy feladatai megvalósításának munkájában közreműködését megnyerheti. Azon óhajátását fejezte ki, hogy mint pápai nuntius küldessék Mexikóba. A római curiánál ezen terv kedvező fogadtatásra talált. De Haynald nem volt hajlandó azt felkarolni. Rómába küldött emlékiratában előadta indokait. Felhozta, hogy a diplomatai pályára, melyre soha sem készült, a szükséges képzettséget nélkülözi, és úgy a tengeri út, mint a forró égő alatt való tartózkodás gyenge egészségét teljesen aláásná. Egyébiránt kijelenti, hogy a mennyiben ennek daczára Ő szentsége parancsolna vele, nem haboznék engedelmesskedni.

IX. Pius nem küldötte Mexikóba. Rómába hívta meg és „a rendkívüli egyházi ügyek tárgyalására hivatott pápai congregatio” tagjává nevezte ki.

Ehez a császári kormány is beleegyezését adta, és tízezer forintnyi nyugdíjat utalványozott Haynald részére, kivételesen felhatalmazván őt, hogy azt külföldön tartózkodva is élvezhesse.

Haynald az 1865-ik év elején költözött Rómába, hol csakhamar tehetségeinek megfelelő állást küzdött ki magának. A pápa elhalmozta bizalmának jeleivel, sűrűn kérte ki tanácsát fontos ügyekben. És az előkelő római körökben a legkedveltebb, legünnepeltebb egyéniségek egyike volt Haynald, ki sokoldalú műveltségével, szellemdús társalgásával, szeretetre-méltó modorával mindenkit megnyert és lebilincsel.

Itt érte őt két év letelte után azon szerencsés fordulat, mely Magyarország politikai viszonyaiban beállott; előtte is megnyitván az utat a hazába és az őt megillető magas egyházi állásra.

Római tartózkodásának méltó befejezését képezte azon megtisztelő feladat, mely a szent Péter halálának tizennyolczszázados fordulója alkalmából Rómába egybesereglett főpapok bizalmából érte: a pápához intézendő hódolati feliratnak fogalmazása.

A világ-egyház érzelmeinek tolmácsolása volt utolsó hivatalos ténye az örök-városban, melynek falai között is dicsőséget árasztott nevére és nemzetére.

HAYNALD LAJOS

A KALOCSAI ÉRSEKI SZÉKEN.

1867—1889.

IRTA

Dr. VÁROSY GYULA,

APÁT-KANONOK

Zombori nőzárda a templom térről.

Midőn a nagynevű Lonovics érseknek 1867. márczius 13-án bekövetkezett halála által, a kalocsai érseki szék rövid 14 hó alatt másodszor is árvaságra jutott, nem volt ezen érseki megyének egy papja, egy világi híve sem, ki nem osztozott volna az egész ország azon köz óhajában, hogy a nagy honfi-mártir örökébe a nagy honfi-száműzött lépjen. És az országnak s az érseki megyének forró vágyát, édes reményét, csakhamar a boldog valóság váltotta fel; mert ugyanazon év ápril 5-én, tehát alig három hétre Lonovics halála után, Ő Felsége már aláírta Haynald Lajos carthagói érseknek kalocsai érsekké való kinevezését, és az új főpásztor papságának és híveinek legnagyobb lelkesedése között június 4-én foglalá el Asztriknak ősrégi főpapi székét. Papságát remek latin beszéddel üdvözlé, melyben a zsoldárnak eme szavait: „Quaerite Dominum et confirmamini, quaerite faciem ejus semper“ vevén alapúl, apostoli ihlettel buzdítá azt szellemi, erkölcsi és hivatási tökélyesbülésének mennél buzgóbb művelésére. Könnyű elképzelni, mily hatást tett a papságra ezen kiválóan gyakorlati eszméknek classicus latin nyelven való fejtegetése. Nem kisebb — sőt mivel szélesebb körnek volt szánva, kétségkívül nagyobb — hatást tett világi híveihez magyar nyelven intézett főpásztori beköszöntő szózata, melyben az ékesszólás elragadó erejével a keresztény haladás fontosságára figyelmezteti őket. „Igy tevén — úgy mond — a legidősezerintibb tárgyat használok föl ezen első körlevelemben lelki építésekre. Mert, mit hallunk gyakrabban s több felől hangzani füleinkbe, mint a haladás ezer irányú, ezer értelmű szavát. Ezen szót irom én is főpásztori zászlómra; a haladást hangoztatom, midőn e soraim által először lépek kedves körötökbe.

De mily haladás ez? eziránt tisztába kell jönnünk. Mert nincs talán szó, mely több s ellenkezőbb értelemben vétetik; a haladás szava korunk nagy szavaihoz tartozik; pedig mivel sem történik több visszaélés, mint épen e szavakkal. Szükségesnek látom tehát, hogy midőn e szót választám főpásztori működésem vezérszavául, tisztán kifejtsem előttem, miként én azon haladást értem és érthetem is csak, mely szent hitünk irányában, eszközeivel és oltalma alatt indul a valódi boldogság után; melynek céljait s törvényeit isteni mesterünk jelölte ki előttünk; melynek útjain vezérelte mindenkor anyaszentegyházunk az üdvös vár emberiségét, eszközlötték első szent királyunk és apostoli utódjai valamint hazánk legnagyobb fiai dicső századok folytán országunk s nemzetünk nagyságát, melytől valahányszor eltértek egyesek, eltért nemzetünk, mindannyiszor az önmagukkal való meghasonlás, az egyéni és nemzeti pusztulás átkát idézték föl magukra; azon haladást értem én, melyen kívül nincs más valódi haladás a földön; minden haladás az emberi élet és igyekezetek legkülönbözőbb irányában csak annyival bírván becsesül az emberiség végrendeltetésére nézve, mennyire ezen haladást nem akadályozza, hanem elősegíti; ezzel egyesül, általa megszenteltetik.“ — — — — A ki haladni akar, annak mindenekelőtt azon cél iránt kell tisztába jönnie, melyhez haladása által közelebb kíván jutni. A földi vándornak célja: Istent megismerni és neki egyedül szolgálni. Mindaz tehát, mi bennünket Isten tökéletesebb ismeretére és szolgálatára vezet, vagyis mindaz mi szellemi és erkölcsi tökélesbülésünket előmozdítja, képezi a keresztény haladásnak tárgyát, melynek épen e miatt beláthatatlan tere nyílik meg előttünk. Isten ismeretére vezet bennünket az ő műveinek, a teremtetett dolgoknak fürkészése, de csak akkor, ha az a hit világával történik. „Haladást akarunk mi — úgymond — de nem azon haladást, mely a hitelenség útjain járván nem képes elnémitani a jelen és jövő létünk iránti kínos kételyeket, mely lelkiismeretünket megzavarja és legfőbb kötelmeink iránt tétovázó bizonytalanságban hagy, mely a viharzó indulatoknak parancsolni, a boldogtalannak vigaszt nyújtani nem tud; hanem azon haladást, mely az isteni hit világosságában járva s a véghetetlen jóságú isteni gondviselésre építve, kötelességeink iránt bizton oktat és irányt ad, mely kétségbe esni nem hagy az életben s mennyei reményekkel tölti el a halál órájában a csüggedő lelket.“

De a valódi keresztény haladásnak nem szabad az isteni dolgok pusztá ismeretére szorítkoznia, hanem emellett az erkölcsi élet gyarapítására is kell törekednie, levén a valódi haladásnak főcélja az istenes élet s a növekedő keresztény erények által minél tökéletesebben egyesülni Istennel, mely egyesülésben végrendeltetésünk, a legfőbb boldogság rejlik. Ehez képest keresztény haladást kíván főpapunk; az egyéni, családi és politikai élet minden fázisában, és főleg, mi ezen hármasság életnek közös alapját képezi, a keresztény nevelés terén. . . .

Szükségesnek tartottuk az új főpásztornak ezen beköszöntőjét kissé bővebben ismertetni, mert az méltán tekinthető a lánglelkű főpap programjának, melynek valóítására szentelte élete innen kezdődő szakának egész tevékenységét. Bármerre tekintünk a kalocsai érseki megye területén, az egyházi élet bármely mozzanatára fordítsuk figyelmünket, mindenütt az üdvös

haladás képe tárul fel előttünk. Jelen munka kerete nem engedi meg, hogy Haynald Lajosnak kalocsai főpásztori működéséről egy teljesen kimerítő és a legapróbb részletekre kiterjedő leírást közöljünk, azért a kalocsai érseki megye területén észlelhető jelentékeny haladásnak kimutatására szorítkozunk csak, melyet Haynald érsek alkotásai, áldozatai és szervező tevékenységének főbb momentumai által előidézett.

I.

A lelkipásztorkodás terén.

A lelkipásztori működés sikerére nézve nem csekély befolyással bír a plébániai szervezet czélszerű beosztása és a plébániáknak az üdvös felügyelet könnyebb gyakorolhatása szempontjából, ugynevezett esperesi kerületekbe való megfelelő csoportosítása. Ha valamely plébánosnak túlnépes hitközsége van, még kellő számú segédek támogatása mellett sem lesz képes hivatalának teljesen megfelelni, főleg akkor, ha a hivek nem csekély száma a plébániától távol eső ugynevezett tanyákon vagy szállásokon van szétszórva, vagy, a mi még kedvezőtlenebb, egyes népesebb, más vallású községekbe van mintegy beékelve. Az ily hivek a kellő vallási oktatás és lelkipásztori vezetés hiánya miatt hit dolgában többnyire felettébb tudatlanok és vallási köteleik teljesítésében lanyhák szoktak lenni; igen nagy szükségük van tehát a főpásztor atyai gondos figyelmére. És Haynaldnak apostoli szelleme csakugyan kiváló atyai gonddal fordult lelki gyermekeinek ezen legelhagyatottabbjai felé. A lelkipásztori állomások száma, mely 1867-ben 106-ot tett, azóta nyolccsal szaporodott, melyek az alapítási időrend szerint a következők: 1868-ban Szakmár és Tovarisoa, 1870-ben Uszód, 1874-ben Csúrog és Verbász, 1877-ben Homokmégy, 1887. Gyulafalva és 1889. Tisza-Kálmánfalva. Ezen üdvös alapítások következtében ma már 14.000 lélek részesül a közvetlen lelkipásztori oktatás és gondozás megbecsülhetetlen jótéteményeiben. — A lelki pástorkodás nagyban való könnyítésére szolgált Ő Eminenciájának azon bölcs intézkedése is, hogy népesebb városokban nemcsak a középiskolákban, hanem a néptanodákban is önálló hitoktatói állomásokat szervezett, mi által a lelkészkedő papság egyrészt az iskolai teendőktől fölmentetvén, több gondot és időt fordíthatott egyéb nem kevesbé fontos teendőire; másrészt a hitoktatókban némikép magán a lelkipásztorkodás terén is hasznos munkatársakat nyert. És e téren a haladás valóban szembeszökő. Mig ugyanis 1867-ben a kalocsai főegyházmegye területén mindössze két önálló hitoktató volt, t. i. egy a bajai gymnasiumban és egy a zombori népiskolákban: addig ma, eltekintve a kalocsai különféle tanintézeteknél alkalmazott hitoktatóktól, künn, az egyházmegye különféle helyein tizenkét önálló hittanár és hitoktató működik, kik közül Szabadkára 5, Zomborra 3, Zentára 2, Bajára 1 és Ujvidékre 1 esik. Bizton remélhető továbbá, hogy számuk rövid időn tetemesen meg fog szaporodni. Nem csekély növekvést mutat a segédlelkészek száma is, mely 1867-ben 69-re rugott, ma pedig 83-at tesz ki. Mig tehát 1867-ben 175 áldozár

működött a szoros értelemben vett lelkipásztorkodás terén, ma 197-en fáradoznak az Úr szőlejében, mely azóta szintén tetemesen gyarapodott, mert, míg 1867-ben 441.834 katolikus lelket számlált, ma 505.382 tesz a kath. lelkek száma.

A lelkészi állomások szaporodása, de még inkább azok kellő ellenőrzése és közigazgatási kormányzása szükségessé tette az esperességek szaporítását, s így az esperesi kerületek új beosztását.

Az egyházmegye visszaállítása óta három főesperességre úgy mint: a székesegyházira vagy kalocsaira, a bácsira és a tiszaira volt fölosztva. Mind-egyik főesperesség három alesperességet (felsőt, középsőt és alsót) foglalt magában. Ezen felosztás 1811-ben annyiban szenvedett változást, hogy a tiszai főesperességben még egy negyedik (a szabadkai) alesperesség állítatott fel. Ezen felosztás fönállott 1869-ig. Újabb időben azonban mind sűrűbben nyilvánult a megyei papságnak újabb czélszerűbb felosztást sürgető óhaja. Haynald érsek az ügyet főpásztori gondjaihoz teljesen méltó tárgynak találta és már 1868. augusztus 17-én csehországi Teplitzből, hol csúzbaja ellen keresett orvoslást, felhívta papságát, hogy az ügyet kerületenkint tanulmányozzák és megoldására vonatkozó véleményeket elébe terjeszszék. Ezen vélemények egybevetése alapján készült azután az 1869. november 17-én szentesített új felosztás, mely az egész egyházmegyét 16 alesperesi kerületre osztja, melyekből a székesegyházi főesperességre 5 (a miskei, hajósi, keczeli, bajai és szántovai) a bácsira szintén 5 (a zombori, apathini, bácsi, palánkai és újvidéki) a tiszaira pedig 6 (az almási, szabadkai, topolyai, kúlai, zentai és ó-becsei) kerület esik. Az új felosztás immár 20 éves fennállása alatt igen czélszerűnek bizonyult, mert az által, hogy egy-egy kerületben a plébániák száma tetemesen csökkent, egyrészt a kerületi papság könnyebben és teljeseb számban gyülekezhetett össze az őszi és tavaszi gyűlésekre és husvéti lelkigyakorlatokra; másrészt az alesperesek is könnyebben és sűrűbben látogathatták a kerületökhöz tartozó plébániákat, mi a rendszeres közigazgatásnak és alapos ellenőrzésnek nem csekély hasznára vált.

Hogy az alesperesek fontos hivataluk teljesítésében nagyobb biztossággal és egyöntetűséggel járhasanak el, kíváncsnak mutatkozott, hogy a számukra még 1846-ban kiadott eljárási utasítás az újabb viszonyokhoz alkalmazottan módosíttassék és könnyebb használat végett nyomtatásban is kiadassék. Ő Eminentiája a megyei papságnak az 1872. évi értekezleten ez iránt kifejezett óhaját teljesen méltányosnak találta és intézkedett az 1846. évi utasítás átdolgozása iránt. A czélszerűen módosított utasítás 1873. június 29-én jelent meg nyomtatásban az egyházmegyei körrendeletek tárában és a legközelebbi kerületi gyűléseken miheztartás végett kihirdeltetett.

Az utasítás 7 fejezetben és egy függelékben összesen 65 szakaszt foglal magában és az alesperesi teendők összes ágaira a legapróbb részletekig kiterjed. Az I. fejezet igen találóan a főpásztor „szemének” nevezi az alespereset és teendőit általánosságban írja körül; a II-ban az alesperesi ellenőrzési látogatás módozata van részletesen megszabva; a III. a kerületenként tavasszal és ősszel tartatni szokott kerületi gyűlések (ú. n. koronák) célját

és megtartási módját tárgyalja; a IV. a rendkívüli esperesi látogatásokról szól; az V. azon teendőkről intézkedik, melyek az esperesek részéről valamely kerületbeli lelkész betegsége vagy elhalálozása alkalmából teljesítendő; a VI. azon rendkívüli felhalalmazásokat sorolja fel, melyekkel az alesperesek az egyházmegyei hatóság részéről különös esetekre felruháztatnak; a VII. az alespereseknek, mint kerületi tanfelügyelőknek, hatáskörét és teendőit határozza meg; végül a függelékben bizonyos időszaki kimutatások egybegyűjtése és felterjesztése tétetik az alesperesek kötelességévé.

Az esperesi látogatásoknak természetesen csak úgy lehet óhajtott eredménye, ha arról a főpásztor a tényleges állapotot híven visszatükröző jelentéseket és kimutatásokat kap. Hogy tehát egyrészt az esperesek mintegy kényszerítve legyenek a szabályszerű látogatás minden részletére kiterjeszkedni, másrészt az ezen látogatásokról szóló jelentésekben könnyebb áttekintés és bizonyos egyöntetűség éressék el: Ő Eminenciája czélszerű fejezetekkel ellátott rovatos íveket nyomtatott, melyekbe az esperesek lapidáris rövidséggel írhatják be az illető kérdésre a megfelelő feleleteket. Ezen rovatos ívek egyike a plébános személyére, másika az esperesi látogatás egyéb tárgyaira vonatkozik.

Ugyancsak az esperesi utasítás kiegészítéseül szolgál azon részletes „Szabályrendelet,* melyet Ő Eminenciája az 1878. évi egyházmegyei értekezlet alkalmából a plébánia-templomok vagyonának kezelése iránt, az 1859. évi rövid szabályzat alapján kiadott. Ezen szabályrendelet szól az egyházgondnokok megválasztásáról és hatásköréről, az egyházi vagyon leltározásáról, gyümölcsösztetéséről, elszámolásáról és kezelésének az esperesek által történendő szigorú ellenőrzéséről, mely ha lelkiismeretesen megtartatik, minden kezelési rendetlenség úgyszólván a priori lehetetlenné van téve.

Ősrégi és általános tapasztalat, mely egyébként magából a dolog természetéből folyik, hogy, a hol sokaknak kell egy közös cél elérésére közreműködni, ezeknek gyakrabbi gyülekezései, közös tanácskozmányai és egyértelmű határozatai rendkívüli módon mozdítják elő a közös cél elérését. Ezen felettébb üdvös eszközt az egyház is mindenkor nagy előszeretettel karolta fel, mire őt ezen kívül még isteni Alapítójának abbéli ígérete is buzdította, hogy követőinek az Ő nevében való összejövételeit különös közreműködésével fogja támogatni. Innen van, hogy a kath. egyház legrégibb korszakaiban is találkozzunk már az egyetemes zsinatokon kívül egyes tartományok vagy egyházi megyék papságának gyülekezeteivel. Ezen ősrégi egyházi intézmény föllevenítését kívánta tehát a trienti szent zsinat elérni, midőn (Sess. 24. de reform. cap. 2.) elrendelte, hogy a tartományi (érseki) zsinatok három évenként, az egyházmegyeiek (püspökiek) ellenben évenként pontosan megtartassanak. De bármily üdvös is volt a trienti zsinatnak ezen intézkedése, tény, hogy újabb időben az egyházmegyei zsinatok megtartása mind ritkábbá vált. Oka ennek főkép abban rejlett, hogy a középeurópai egyházmegyek roppant terjedelme miatt a lelkészkező papság kellő számban és a zsinati szertartások által megkívánt huzamosb időre nem jelenhetett meg a püspöki székhelyen. Ez okból több püspök s nevezetesen 1851-ben a lüttichi, azon kedvezményt eszközöltte ki Rómában, hogy a rendes zsinatok helyett az esperesekkel és a papság

egyéb képviselőivel egyházmegyei értekezleteket tarthasson. Hasonló engedményben részesültek 1855-ben az osztrák püspökök. Haynald érsek áthatva az ily egyházmegyei értekezletek rendkívüli fontosságának tudatától, másrészt indítatva azon vágytól, hogy megyei papságát minél nagyobb számban láthassa egybegyűlve, öt ízben u. m. 1869. január 27-én, 1871. október 25-én, 1872. október 16-án, 1878. október 16-án és 1882. szeptember 26-án tartott papságával ily egyházmegyei értekezleteket, melyekben a lelkipásztorkodás előmozdítására számos, felettébb hasznos határozat hozatott. Az első értekezletre közvetlenül az 1868. évi vallásügyi törvények adtak alkalmat, melyek túlliberalis és a kath. vallásra nézve sok tekintetben sérelmes voltuknál fogva országszerte nagy aggodalmakat keltettek a katolikusok között. Az ezen törvények által teremtetett új helyzetből folyó teendőik megbeszélése képezte tehát az értekezletnek első és legfőbb tárgyát, melynek erre vonatkozó eredménye 8 §-ban foglaltatott össze. Ezzel kapcsolatosan még néhány más kérdés is megbeszéltetett. Így egész terjedelmében felolvasatott és §-ként megvitattatott a népiskolai közoktatás tárgyában kiadott 1868 : 38. t. cz. ugyanez történt a magyar püspöki karnak a fölállítandó hitközségi egyházi tanácsok szervezetére vonatkozó tervezetével.

Nem kevésbé fontos ügy adott alkalmat az 1871. évi október 25. és 26-án tartott egyházmegyei értekezlet egybehívására. Ismeretes dolog, hogy a magyar kormány mily ferde álláspontot foglalt el a csalatkozhatlansági dogmával szemben, midőn annak kihirdetését megakadályozandó a placetum regium törvénytelen fegyveréhez nyúlt, sőt a székesfehérvári püspöknek megrendszabályozásától sem riadt vissza. Hazánk többi főpapjai, bár a József császár által önkényüleg behozott intézmény törvényes voltát el nem ismerhették; mégis, hogy nagyobb bajoknak elejét vegyék, főleg pedig, hogy a kormány által az ügybe bele vont korona tekintélyét megóvják: kerülték a kihirdetési tilalom egyenes megszegését, és oly módokat választottak a különben is már mindenkire nézve kötelező erővel bíró dogmának nem annyira kihirdetésére, — mire szükség nem volt, — mint inkább papságuk s ezek által hiveik előtt való nyílt bevallására, melyekbe az állam közegei bele nem fogózhattak. Haynald érsek az egyházmegyei értekezlet formáját választotta, melyre meghívta főszékesegyházának összes valóságos és czimbeli kanonokjait, az egyházmegye területén lakó összes czimzetes apátokat és prépostokat, az alespereseket, vagy ezek akadályoztatása esetén helyetteseiket, az alesperesi kerületek papságának egy-egy választott képviselőjét, az egyházmegye területén levő férfi-szerzetek rendházainak főnökeit; egyszersmind meghagyta, hogy a lelkészkező papság kerületenként vitassa meg és eleve terjeszszze fel az értekezleten megbeszélendő tárgyakat. A kitűzött napon az érsek lendületes latin beszéddel nyitotta meg a tanácskozmányt, melyben a többek közt fájdalmát fejezte ki a francia-porosz háború szerencsétlen kimenetele fölött, saját és papsága nevében erőlyesen tiltakozott a pápai államnak és Róma városának a piemonti kormány által való jogtalan, erőszakos elfoglalása ellen, és sajnálatát fejezte ki a magyar törvényhozás egyházellenes, igazságtalan iránya fölött. A tanácskozmányok első tárgyát a vatikáni zsinaton kihirdetett

pápai csalatkozhatlansági dogma képezte, melyre nézve az érsek megmagyarázván saját magának és a zsinati kisebbséghez tartozott más püspöktársainak a dogmával szemben a zsinaton tanúsított magatartását, valamint ennek indító okait, kijelenti; hogy a mi a kihirdetés előtt kinek-kinek lelkiismerete szerint teljesen szabad volt, az most az ünnepélyes kihirdetés után minden keresztényre nézve kötelező; ennélfogva ő is szívből, lélekből alávetette magát a zsinati határozatnak, minek most újból kifejezést ad és felhívja papságát, hogy azt szintén higgye, vallja és hirdesse. Erre felállt Nehiba János tinnini felszentelt püspök, nagyprépost és érseki helynök és az összes jelenvoltak, valamint az ezek által képviselt otthonmaradottak nevében is kinyilvánítá, hogy az egész megyei papság egy szívvel, egy lélekkel hozzájárul az érsek nyilatkozatához, s ennélfogva a vatikáni hitbeli határozatokat erősen hiszi, vallja és hirdetni, tanítani fogja.

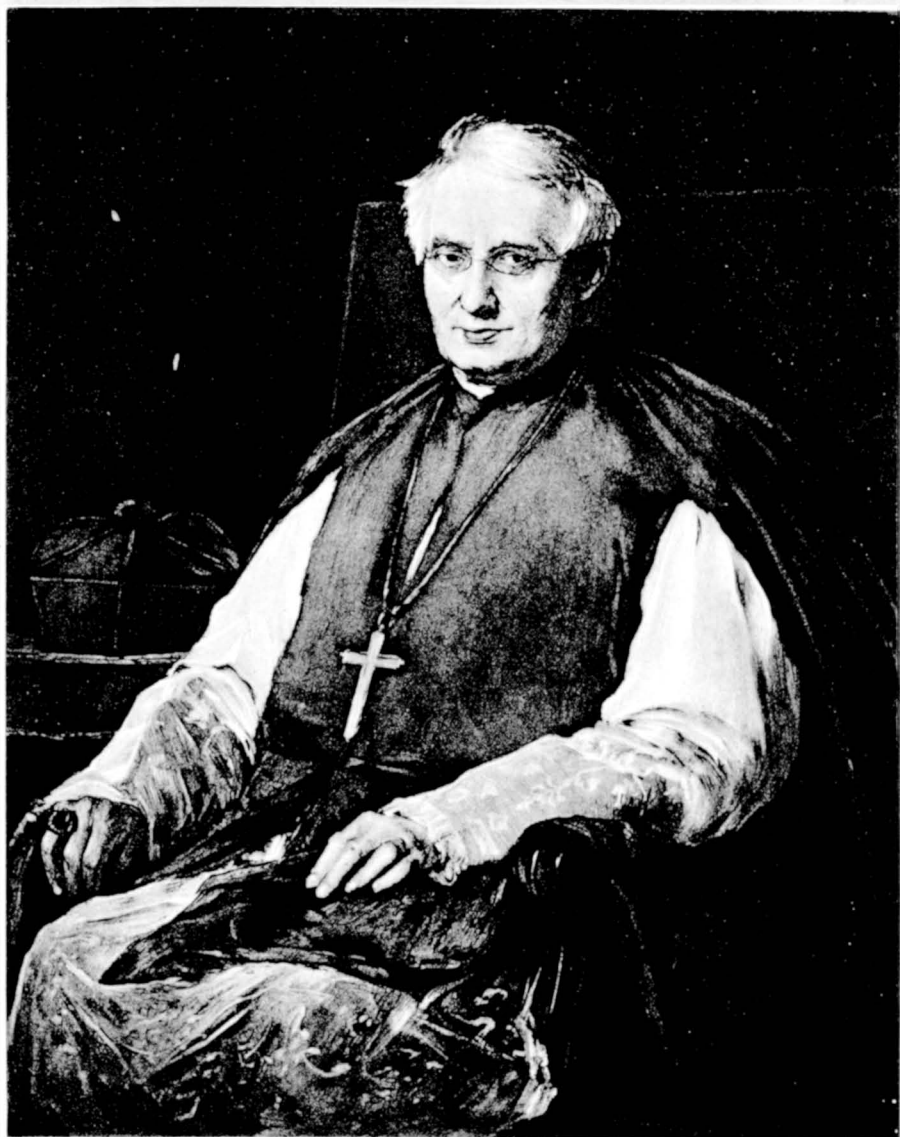
A tanácskozmány további folyamában tiltakozás történt a placetum regium föllevenítése ellen; továbbá az egybegyűltek az autonomicus congressuson megállapított szervezet életbelépése iránti óhajuknak adtak kifejezést; az érsek megígérte, hogy a megürült kanonoki állások betöltésénél a megyei papság véleményét meg fogja hallgatni (mit eddig minden alkalommal meg is tartott); újból hangsúlyoztatott a breviariumi imádságnak szigorún kötelező, de egyszersmind kedves és üdvös volta; megsürgettetett a papi öltönytnek állandó viselése; megbeszéltetett a Nazarenusokkal szemben követendő bánásmód; szóba hozatott a segédlelkészeknek a plébánosokhoz való viszonya, nemkülönben a káplánok jövedelmének, valamint a kiérdemült papok nyugdíjának feljavítása; végül több iskola-ügyi kérdés nyert helyes megoldást. Számszerint mindössze 59 határozat hozatott, ezenkívül több actualis korkérdés iránt, — bizalmas megbeszélés útján — felvilágosítás és útbaigazítás adatott.

Ezen tanácskozmánynak felettébb eredményes tanulságos volta, valamint a megyei papságnak ez iránt kifejezett buzgó óhaja, arra birta Haynaldot, hogy a következő évben újból tanácskozmányra hívta össze papságát, és annak megtartására október 16-dikát tűzte ki. Ez alkalommal is számos közhasznú határozat hozatott, több függő kérdés megoldatott és több kétes ügyben felvilágosítás adatott vagy egyöntetű eljárás rendeltetett el. Ezután az egyházmegyei értekezletekben némi szünet állott be, mi azon általános tapasztalás által eléggé igazolva volt, hogy a túlsűrű tanácskozások nem ritkán meddő kérdéseket szoktak fel színre hozni. — Hat év alatt azonban elég megbeszélendő anyag gyűlt egybe, s így az érsek 1878. október 16-án ismét értekezletet tartott papságával. A szerencsés véletlen úgy akarta, hogy Ő Eminentiája éppen akkor Jacobini Lajos bécsi pápai nuntius Ő Nagyméltóságát tisztelte házában vendégül, ki előtte való nap érkezett Kalocsára és a város részéről rendkívül fényes és szívélyes fogadtatásban részesült; ő viszont magas megjelenésével tisztelte meg a tanácskozási teremben egybegyűlt clerust, hol az érsek által meleg és a római Szentszék iránti hű ragaszkodás és hódolat érzelmeitől áthatott beszédben üdvözöltetett; mire a nuntius hasonló melegséggel válaszolt és az egybegyűlteket a Szent Atya apostoli áldásában

részesíté. Az ebből származó lelkesült hangulat egy a Szentséges Atyához intézett hódoló feliratban nyert méltó kifejezést, melyre Ő Szentsége egy ugyanazon év november 13-án kelt és rendkívül kegyteljes szavakban fogalmazott apostoli irattal méltóztatott válaszolni. És így az 1878. évi értekezlet, mely egyébként is számos üdvös intézkedés által tűnt ki, a Róma iránti ragaszkodás és hódolat szép ünnepévé magasztosult és az egyházmegye történetének egyik kiváló eseményét képezendi mindenha.

Négyévi szünet után 1882. szeptember 26-án ismét tanácskozmányban látjuk az egyházmegye papságát szeretett főpásztora körül csoportosulni. A megbeszélendő tárgyak közé: a papság több az egyházra nézve felettébb sérelmes, országos kérdést is felvett, melyre Ő Eminentiaja megnyitó beszédében terjedelmesen reflektált. Mindenekelőtt erélyesen tiltakozott egy protestans kormányférfiúnak azon meggondolatlan és a történeti tények egész hazmazával homlokegyenest ellenkező állítása ellen, hogy a katolikusoknak nincsenek Magyarországon vallásos jellegű középiskoláik.*) Nem kevésbé erélyesen tiltakozott Ő Eminentiaja a budapesti tudomány-egyetem elállamosítása ellen, megdönthetlen történeti adatokkal kimutatván annak katolikus eredetét és az alapítók által minden kétségen kívül intendált katolikus jellegét; egyuttal annak kétségtelenül katolikus jellegű alapját a felállítandó katolikus egyetem javára reklamálván. Teljes szívvel csatlakozott azután Ő Eminentiaja papságának a polgári házasság behozatala ellen való tiltakozásához és ünnepélyesen megígérte, hogy részéről minden lehető el fog követni ezen erkölcstelen és egyenesen a kath. hitelvekbe ütköző intézmény behozatalának megakadályozására. Szóba hozta azután Ő Eminentiaja a kath. autonomia ügyét, melynek életbeléptetését ismét több esperesi kerület sürgette. A bibornok mindenekelőtt szabatosan meghatározza az autonomia fogalmát, kimutatja, hogy a katolikus egyház soha és sehol sem nélkülözte a valódi önkormányzat attributumait. Ami pedig az autonomiának azon értelmét illeti, melyet e szónak Magyarországon közönségesen tulajdonítani szoktak, értvén alatta a világi elemnek az egyház külső ügyeibe való nagyobb befolyását: bár azt absolut becsünek nem tartja, de mert attól sokan a magyarországi katolikus egyház helyzetére nézve igen üdvös eredményt vártak, a magyar püspöki karral egyetemben ő is szívesen és őszintén felkarolta az eszmét és az 1871. évi autonomikus congressus többsége által kidolgozott szervezeti munkát magáévá tette; sőt egyike volt azon bizottság tagjainak, mely a dolgozatot Ő Felségének átnyujtá. Sem őt, sem püspöktársait tehát semminemű mulasztás vádja nem érheti; úgy látszik azonban, hogy épen azon körökben keltett az autonomikus mozgalom illetén alakulása aggodalmat, honnan maga az eszme eredetileg kiindult. A tanácskozmány további folyamában felhivatott

*) Mellesleg megemlítiük, hogy Ő Eminentiaja nem elégedett meg a pusztá tiltakozással, hanem egy tudós gymnásiumi pap-tanár által országszerte összegyűjtette a katolikus gymnásiumok alapítására vonatkozó okleveleket, melyekből Ő Eminentiajának tetemes költségén eddig már három vaskos kötet jelent meg nyomtatásban, fényes bizonyosságául katolikus egyházi és világi főuraink a vallásos nevelés- és oktatásügy körül szerzett halhatatlan érdemeinek és csattanós czáfolatául a föntemlített ~~valóban~~ állításnak. Szerk.

HAYNALD LAJOS KALOCSAI ÉRSEK.

MUNKÁCSY M. FESTMÉNYE UTÁN.

MINDENNEMŰ UTÁNZÁS TILOS.

KIADJA STAMPFEL K. POZSONY.

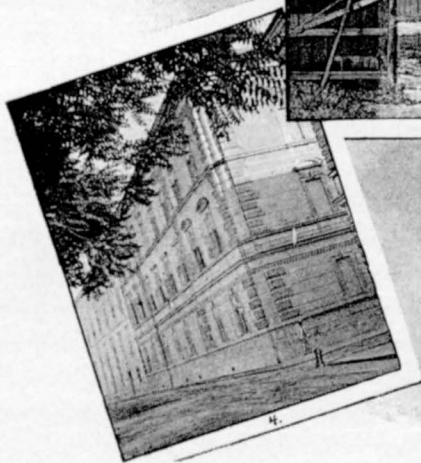
1.

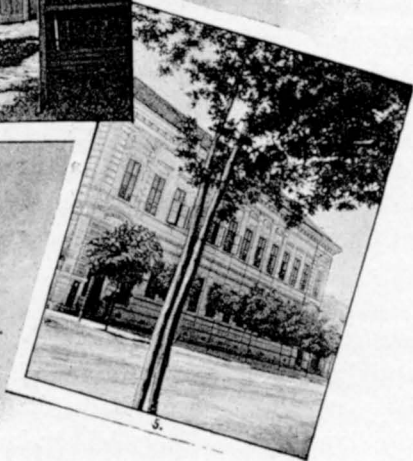
2.

3.

4.

5.

1. Árvaház.

4. Új convictus.

KALOCSA.

3. Csillagda.

2. Gyermekszeminárium.

5. Elemi róm. kath. népiskola.

a lelkészkedő papság, hogy iparkodjék a hivek körében a Péter-fillér gyűjtésének minél nagyobb elterjedést szerezni. Több üdvös óhaj nyilvánult és részint azonnal teljesített, részint teljesülése kilátásba helyeztetett: némely tantárgyaknak a theologiai tanfolyamba való fölvétele; a zsinati vizsgák anyaga; a közös lelki gyakorlatok megtartása; a kathekizmus czélszerűbb szerkesztése és beosztása; népmissiók tartása; egy újabb egyházmegyei, illetve tartományi Ritualénak kiadása; a hadkötelesek nősülésének megkönnyítése; a büntető-törvénykönyv némely szakaszainak helyes értelmezése; a vasárnapi vásárok és hivatalos beidézés megsemmisítése; némely plébániák jövedelmének feljavítása; a kiérdemült áldozatok nyugdíjának felemelése; a kegyes alapítványok adómentesítése iránt; stb. stb.

Az egyházmegyei értekezletekhez méltán csatlakoznak a lelkészkedő papság számára tartott közös lelkigyakorlatok, melyek, ha a résztvevők azokhoz kellő lelkülettel járulnak, egyik leghathatósabb eszközét képezik a lelkipásztori buzgalom felélesztésének, és annyiban bírnak előnnyel a magánlelkigyakorlatok felett, amennyiben az egybegyűltek egymás buzgóságán épülnek és az egy szívvel-lélekkel végzett közös ima által Istennek bőségesb malasztját remélhetik. Ezen indokok, valamint a megyei papság — mint fönnebb láttuk — ez iránt az 1882. évi egyházmegyei értekezlet alkalmával kifejezett forró ohajának saját legbensőbb érzelmeivel való találkozása: indították a bibornokot arra, hogy 1883. évi augusztus hó 28., 29., 30. és 31. napjaira ily közös lelkigyakorlatokra hívta meg papságát Kalocsára. Az egybegyűltek aug. 28-án délután a székesegyházban egybegyűlvén, onnan a Szentlélek segítségül hívása után ünnepélyes menetben kísérték ősz főpásztorukat a nagyobb papnövelde kápolnájába, hol azonban a résztvevők nagy száma miatt a hely elégtelennek bizonyult, s azért a sz. gyakorlatok a kisebb papnövelde tágas kápolnájában nyerték, — Jézus társasága két ékesszóló tagjának, névszerint Rosty Kálmán és Czimmermann István atyáknak vezetése alatt folytatásukat, melyeken Ő Eminentiaja mindvégig példás buzgósággal jelen volt, s azokra szívhez szóló zárbeszédével tette fel a koronát. Hasonló módon és nem kevesebb lelki haszonnal végeztettek az 1885. évi szept. 9—12. tartott lelki gyakorlatok.

Bármily üdvösek voltak azonban a leírt összefüggések, melyekben az érsek saját székhelyén tanácskozott papságával: mégis nagyon jól tudta, mily rendkívüli hatása van a főpásztor személyes látogatásának, midőn hiveit és papságát saját otthonukban keresi fel, őket atyai szavával buzdítja, vigasztalja, bajaikat és szükségüket saját szemével felismeri. Haynald érsek a lelkipásztorok ezen hathatós eszközét, melynek rendkívüli erejét saját erdélyi tapasztalásából oly bő alkalma volt megismerni, új egyházmegyéjében is a lehető legnagyobb mértékben felhasználta. Bár mindenkor voltak segédpüspökei, mégis ameddig testi ereje arányban volt lelkének tevékenységével, egészben vagy részben önmagának tartá fen a bérmlási utakat. Már 1868-ban két ily bérmlási utat tett, melyekben egyházmegyéjének 12 — jóformán legnépesebb — plébániáját látogatta meg.

A közvetlenül ezután következő években részint a vatikáni zsinat, részint az autonomicus congressus és az országgyűlés tanácskozmányai

annyira igénybe vették az érsek idejét, hogy csak 1872-ben vehette ismét fel a bérnálási utak fonalát, melyek azután sűrű egymásutánban követték egymást 1872-ben 10, 1873-ben 12, 1874-ben 11, 1875-ben 3 plébánia részesült a főpásztori látogatás megbecsülhetetlen jóléteményében. Ezután az országos ügyek által mind nagyobb mértékben igénybe vett érsek még csak 1882-ben és 1887-ben tett egy-egy bérnálási utat, mintkét látogatás a zombori híveknek szólt. De míg magát az érseket fensőbb egyházi és hazai ügyek a fővároshoz köték, segédpüspökei annál sűrűbben végezték megbízásából a bérnálási látogatásokat, 1876-tól 1880-ig bezárólag 262 plébániában volt bérnálás, mely számhoz hozzáadván az érsek által meglátogatott 50 plébániát, összesen 312-öt tesz. Mivel pedig az összes plébániák száma csak 114, világos, hogy 1867. óta minden plébániában legalább kétszer, a népesebb városokban pedig 3-szor — 4-szer is volt bérnálás; eltekintve természetesen magától az érseki székvárostól, hol régi szokás szerint évenként pünkösöd mindkét ünnepén kiosztatik a bérnálás szentsége. Hogy az érseknek hívei közt való személyes megjelenései, apostoli ihletű, nagyobbrészt rögtönzött, de bámulandó könnyedséggel elmondott szent beszédei, atyai nyájas leereszkedése, fejedelmi bőkezősége, minden szavából kicsillámló ragyogó szelleme, mindenkinek szívét magával ragadó szeretetreméltósága: a vallásos lelkesedésnek, a főpásztor iránti gyermeki ragaszkodásnak mily megható nyilvánulásait idézték elő mindenütt, annak leírása maga egy könyvet töltene be, s így ezen dolgozat keretét messze túlhaladja. Nem tagadhatjuk meg azonban magunktól, hogy legalább egy ily főpásztori látogatásnak rövid leírását ne közöljük, mint talán leghívebb képét az érsek nagylelkűségének és a hívek főpásztoruk iránt való őszinte ragaszkodásának. Értjük megjelenését Zomborban 1887. szeptember 8-dikán. Erről a „Bácska“ a következő jelentést közlé:

„Főmagasságú biboros érsekünk fogadtatásánál az egész város közönsége szokatlan nagy érdeklődést és tiszteletet nyilvánított. Szerdán délután az izzó meleg daczára is nagy tömegekben hullámozott a nép föl és alá, szemlélgetve azt a gyönyörű diszitést, melyben a fő- és bajai utcák egymással vetekedtek. A nép szakadatlan láncolatban a pályaudvar felé tartott, hol 4 óra felé már gyülekeztek a fellobogózott nyalka banderisták. Fél 5 óra után a városi összes egyházak harangjainak zúgása és taraczkölvések jelezték, hogy a várva várt magas vendég közeledik. Kevéssel fél 5 óra után a vonat a nagyszámú előkelő közönség éljenci között berobogott. Az érsek és bibornok fenséges alakja csakhamar látható lett, a mint könnyed és fürgé léptekkel kiszállt a kupéból. Itt, a perronon, előbb a város helyettes polgármestere, Vukicsevi Péter, majd a róm. kath. egyházzvédnökségi elnök, Valter Nándor, fogadták üdvözlő beszédekkel, melyekre a főmagasságú biboros érsek a nála már országszerte ismeretes szép ékesszólással válaszolt. A kerületi papság nevében Inglückhoffer Károly mondott Isten hozottat. Ekkor előlépett Roheim Fridrika kisasszony talpig fehérben s bájos köszöntéssel egy művészi becsű koszorút nyújtott át. Majd Majorosy püspökkel Szemző István úr négyes fogatára szállott s a város felé tartott. A keret, mely biboros érsekünk fogatát körülvette, impozáns és fényes volt. A római czézároknak diadalútjára emlékeztető menetet

két díszbe öltözött lovasrendőr nyitotta meg, ezeket követték a paraszt banderisták, kik kezükben nemzeti színű zászlót hordtak. Majd az önkéntes tűzoltók hatalmas sora következett, élükön a zenekarral. — Most az úri lovasok következtek, kiknek élén Konyovits Jószim a város zászlaját vitte. Őket követte a polgármester fogata. Ezután jött főmagasságú biboros érsekünk, ki a sűrű sorfalat képező embertömeg felé folytonosan áldást hintett. A menet a merre ment, mindenütt fel voltak diszítve a házak lobogókkal, virágokkal és szőnyegekkel. Ember, ember hátán tolongott, hogy a világhírű férfiút láthassák; az anyák feltartották kisdedeiket, hogy azok is szemlélhessék tiszteletre méltó alakját. A menet a bajai úton és a Szt.-György-téren át a templom elé ért, hol a küldöttségek végtelen sora s tengernyi nép várakozott. A templom bejáratánál nagyszámú környékbeli papság élén, Fejér Gyula apát-plébános fogadta. Erre Ő Eminentiaja fehérbe öltözött leánykák sorfala között a főoltárhoz ment s imádkozott, mialatt a kaszinói dalárda az Ecce Sacerdos Magnust énekelte. Majd az ima végeztével a kóruson a plébániára vonult, hol a tisztelgéseket fogadta.

A tisztelgések sorát a róm. kath. papság kezdte meg, Rónay István czimz. kanonok és priglevicza-szent-iváni plébános üdvözölte Ő Eminentiaját. A görög keleti papságot Kupuszarovits Lyubomir esperes-plébános vezette kézcsókra. Az egyházvédnökség Valter Nándor főkapitány elnöklete alatt tette hódolatát. Bács-Bodrogh vármegye s Zombor szab. kir. város tisztikarát és az összes kir. hivatalokat ő méltósága Sándor Béla főispán ur vezette. Erőteljesen hangsúlyozta, hogy Ő Eminentiajában a nagy hazafit, bámulatos bölcseségű államférfiút, európai nevű tudóst s a királyi Felség meghitt tanácsosát tiszteljük mindnyájan.

A cs. és kir. katonaság tisztikarát — honvédeink tudvalevőleg nagygyakorlaton vannak — Chwalla ezredes vezette. A kir. törvényszék s ügyészség élén Széchényi József törvényszéki elnök ur a vallás és jog vonatkozásainak mély értelmű taglalata kapcsában fejezte ki a hódolat érzelmeit. A „Magyar Jótékony Nőegylet“ nevében dr. Margalits Ede titkár beszélt; ugyanő volt mint igazgató a tanári kar szónokája. A róm. kath. iskolaszéket, tanítókat s az ipariskola tanszemélyzetét Fejér Gyula apát-plébános vezette. Az önkéntes tűzoltóság nevében Bittermann Nándor fejezte ki a ragaszkodás és hódolat szép nyilatkozatát. A „Betegsegélyző Egylet“ részéről pedig Kuzmics Lajos.

Ő Főmagassága minden küldöttségi szónok beszédére a legkegyesebb nyájassággal válaszolt. Különösen kitüntette a főispán ur által vezetett óriási tiszti és hivatalnoki kart, mint a kik hivatásszerű buzgalommal s különféle tereken ugyan, de az Isten és emberiség szolgálatában emésztik föl hasznos életüket.

A nőegylet díszes deputációját vezető dr. Margalitscsal szemben Ő Eminentiaja szelid humorral adott kifejezést irigykedésének, a mennyiben a titkár ur köztük működve folyton a hitbuzgalom, istenes jótékonyosság és minden nemes erény állandó mintáit szemléli. Egyben kitaró kegyeikbe ajánlotta a jó nénikéket.

Általában minden tisztelgőt meglepett Ő Eminentiajának folyton ruganyos egészsége, kifogyhatatlan retorikája, a mély szellemnek szende homlokán tük-

rőző jóságos derűje és minden közügyünk iránt kifogyhatatlanul melegen érző lelkes rokonszenve.

Esti 8 órakor a fáklyásmenet a tűzoltók s trombitásaik vezetése mellett hosszú, fényes karróban indult el a városháza udvaráról a kivilágított tereken keresztül a plébánia elé. Itt a dalárda „Tied vagyok hazám“-nak összhangos elzengése után helyet engedett a szónoknak. Most minden fül az ő ajakán csüngött, minden szem oda szegeződött, azon ablakra, melyből a biboros főpap kegyes alakja mosolygott kifelé.

Dr. Margalits Ede erre igen magvas és szépen előadott beszédet tartott.

A beszéd végén orkánszerűen felhangzott éljenzés lecsillapultával Ő Eminentiaja kenetes ajkain áradt meg a szó.

„Megilletődve köszönöm — ugymond — figyelmüknek és kegyeletüknek ezen boldogító bizonyítékait. De általam rég szeretett szónokuk czimzési hibáját ki kell javítanom. Ő engem Kegyelmes Urnak tisztelt, pedig nem én vagyok az, hanem önök az én kegyelmes Uraim, Asszonyaim; mert önök lelki kormányzásában telik el életem gondja s most önök oly kegyelmesek, hogy initt megtisztelnak engem itt időzésem alkalmából. Jövedelem czélját tudják; ez: fölszentelni azt a zárdát, melyet közös erővel alkottunk.

Én pár év előtt — így folytatá — akkori betegségem elől orvosi tanácsra a pyrenaei fürdők között kerestem üdülést, de ezt lelkemre-testemre egyaránt csak a lourdesi kegyhelyen mosolygó Szűz Anya Mária lábainál találtam meg. Ez alkalommal fogadást tettem, hogy némi áldozatot hozok én is a szent Szűznek s akkor fogamzott meg lelkemben a zombori nőzárdá és reá szánt 50 ezer forintom első gondolata.

Igy tehát most már a kisdedekről az óvóban, a leánykákról az osztályokban valláserkölcsileg s tudományilag gondoskodva van. De vannak e városnak és megyének számos oly gyermekei is, a kik anyáttalan-apátlan állnak a világ sebes árjában s így őket a bűn és szenvedély első hullámai rendesen elsodorják, a nélkül, hogy a társadalomnak — a mint lehetnének — derék hasznos tagjaiul beválnának.

Ezekről is kell gondoskodnunk. Én az önök hozzájárulására is számítva, részemről e célra nyolczvanezer forintot ezennel följánlok.“

E fejedelmi szavakra az ámulatból felocsudó közönség riadalmas és szűnhetetlen éljenzésben tört ki.

Végezetül Ő Főmagassága az Ég legteljesebb áldását könyörögte le mindnyájunkra, a város minden családjára, minden fiára, leányára s gyermekére és a nagylelkűségétől megfátott sokaságot a király, haza s a kormány eltetésével bocsájtotta el.

Nincs itt helyünk és időnk e királyi alapítványt méltatni; hálánkat és köszönetünket újból is csak az Egek Urához fordulva rójjuk le, kérvén, hogy azt a drága életet, mely az emberiség boldogításában ki nem fárad s városunknak és megyénknek ily meghatóan nagy jóltevője, mindnyájunk kegyellete tárgyául őrizze s oltalmazza. Nagy nevét pedig áldani, magasztalni fogjuk mindenha, hogy példát vegyenek róla az öregek, lelkesedjenek a férfiak, tanuljanak az ifjak s dadogják a csecsemők; az árvák pedig Isten után benne áldják s ismerjék a Gondviselés újjait“

És így volt mindenütt a hol Haynald megjelent; a hivatalos fogadtatások pompáját messze túlragyogta a nép őszinte ragaszkodásának és lelkesedésének fénye.

Ámde, bármily nagy volt is az erkölcsi haszon, mely a lelkipásztorkodásra Haynald érsek bérnálási látogatásaiból háromlott, bármily nagy volt is ő benne a vágy mennél több időt tölthetni szeretett papsága és hivei körében: ezen óhajának az országos gondok és teendők, s az előhaladó kortól elválaszthatatlan physical nehézségek nagyon is szűk korlátokat szabtak. Hogy legalább szellemileg érintkezhessék velők, épületes körlevelekkel és üdvös körrendeletekkel kereste föl őket, hogy a lelki élet útjain szellemi táplálékkal a mindennapi lelkipásztori hivataloskodás terén pedig biztos útmutatásokkal szolgáljon nekik. Az év elején papságához intézett nagybőjti encyclicái mindig felettebb tanulságosak és buzdító hatásuak szoktak lenni. Emellett bármely fontosabb világegyházi, országos vagy egyházmegyei vallási, iskolai vagy közszolgálati kérdés merült fel, mindig kellő tájékozással látta el papságát; úgy, hogy a kalocsai egyházmegyei körrendeletek tára nem pusztá, száraz gyűjteménye a kormányrendeleteknek, egyházi és iskolai pályázatoknak, hanem igen sok maradandó becsű anyagot foglal magában. Hogy tehát ezen maradandó értékű anyag könnyebben hozzáférhetővé és könnyebben kezelhetővé váljék, az érsek 1879-ben oly collectiv műnek kiadását határozta el, mely az 1867 óta megjelent és még érvényben levő körrendeleteket megfelelő rendszerben csoportosítva foglalná magában. A mű 1880. elején 337 negyedréti lapnyi terjedelemben a következő cím alatt jelent meg: „Statuta ab Eminētissimo et Reverendissimo Domino Ecclesiarum Colocensis et Bácsiensis Archiepiscopo Ludovico S. R. E. Cardinale Haynald pro archidioecesi sua a die 4-a Junii 1867. usque finem anni 1879. tum e conferentiis dioecesanis, tum occasionibus peculiaribus sparsim edita, nunc vero pro faciliore cleri curati usu in unum collecta. Coloczae 1880.”

A mű egy rövid előszó után I. sz. a. méltó bevezetés gyanánt az érseknek föntemlített, 1867. június 4-én tartott latin beköszöntőjét hozza; II., III., IV. és V. sz. a. az 1869. 1871. 1872. és 1878. évi egyházmegyei értekezletek jegyzőkönyvei következnek változatlan alakban; a VI. sz. tizenhárom alcím alatt a más alkalmakkor kiadott általános érvényű rendeleteket tartalmazza tárgy szerint csoportosítva. Az alcímek felírásai a következők: 1. egyházmegyei kormányzat, 2. lelkipásztori buzgalom és papi élet, 3. sz. mise, szentségek, szertartások, 4. böjt és hústilalom, 5. házasság, 6. temetkezés és hullaszállítás, 7. anyakönyvek és ezek kivonatai, 8. iskolák és tanítók, 9. katonák, 10. a papság anyagi ellátása, 11. az egyházi vagyon kezelése, 12. jótékony egyletek, kegyes művek, 13. különfélék. — VII. sz. a. az érseknek pápai felhatalmazványai soroltatnak fel. Végül egy kimerítő betűrendes tárgymutató teszi a mű használatát könnyűvé. Mint a leírásból kitűnik, a munka úgy tartalmánál, mint beosztásánál fogva némiképp a corpus jurisok-hoz vagy codexek-hez hasonlít, s így értékét mindazok kellőképp fogják méltányolni tudni, kik a rendszeres törvénygyűjtemények előnyeit ismerik.

Ezen gyűjteményes munkának leírása alkalmul szolgál nekünk arra,

hogy említést tegyünk Haynald érseknek egy másik, még nagyobb fontosságú irodalmi alkotásáról; értjük az új egyháztartományi szerkönyvnek (Rituale) kiadását. Haynaldnak mindenre kiterjedő figyelme és a szó legnemesebb értelmében veendő reformatori szelleme, már érsekkedése elején észre vette az e század harminczas éveiben megjelent régi kalocsai Rituálnak úgy tartalmi, mint alaki túlhaladottságát, s már ekkor megfogalmazott benne egy új, a mai kor színvonalán álló szerkönyv kiadásának eszméje. Ezen eszme szerencsésen találkozott a lelkeskedő papság közóhajával is, mely már az 1878. évi egyházmegyei értekezleten, s azután ismételten nyilvánult. Az eszme valóztatására, illetve az új Rituale kiadásának előkészítésére egy bizottság küldetett ki, mely 1882-ben készült el dolgozatával és egy az eddigitől teljesen eltérő beosztású Rituale-tervezetet mutatott be.

A régi Rituale ugyanis más tartományi és egyházmegyei Ritualek példájára — bár a római szerkönyvre támaszkodott — magában ennek szövegében többféle eltéréseket, részint toldásokat, részint csonkításokat mutatott fel, s az egyes sz. ténykedéseknél a nép nyelvén mondandó intelmeket közvetlenül a szerkönyv megfelelő helyén beékelve tartalmazta, miáltal az sok tekintetben elütött nemcsak a római Rituale-tól, hanem más tartományok és egyházmegyek hasontartalmú liturgikus könyveitől. Minthogy pedig újabb időben mind jobban terjed a római Rituale általános kötelező voltának tudata, s az egyház benső egységének külső jelképezése végett felettébb kívánatos, hogy liturgiájában is minél nagyobb egyöntetűség uralkodjék, Ó Eminenciája ennél fogva készséggel hozzájárult a bizottság azon javaslatához, hogy a kiadandó szerkönyv több újabb Rituale példájára, a misekönyvhöz és breviariumhoz hasonló beosztást nyerjen, vagyis, hogy a római Rituale változatlan szövegének előrebocsátása után függelék gyanánt közöltessenek azon szertartások, melyek a római szerkönyvben vagy teljesen hiányzanak, vagy a régi szokás által szentesített magyarországi szertartásoktól eltérnek. Egy második függelék hozná azután egybegyűjtve a nép nyelvén mondatni szokott intelmeket. Miután az ily módon összeállított Rituale-szöveg a kalocsai egyháztartomány összes püspökei által tüzetes bírálat alá vétetett, végre 1887. őszén sajtó alá bocsáttatott, honnan a következő év tavaszán került ki nagy nyolczadrét alakban, 556 lapnyi terjedelemben, gyönyörű kiállításban, mely becsületére válik hazai nyomdászatunknak. A mű maga pedig a késő utókor előtt is hirdetni fogja Haynald főpásztori gondosságát, egyházas érzületét és a hazai ipar pártolására irányult törekvését. Könnyebb használhatóság végett a terjedelmes Ritualeból „Manuale Rituum“ cím alatt egy 12-rét alakú 9 ívre terjedő kivonat készült, mely csupán a gyakrabban előforduló szertartásokat foglalja magában.

Haynald érsekről többen megjegyezték már, hogy alantas közegeit igen el tudja foglalni. Hát az igaz, hogy valamint őt soha egy perczre nem lehet téllenül látni, úgy mindazoktól, kik tőle függnék, szigorúan megkívánja, hogy kiki egész erejével és egész idejével álljon be azon szent cél szolgálatába, melynek valóztatására önként vállalkozott. De, ha tevékeny munkásságot kívánt alattvalóitól, másrészt atyai szeretettel gondoskodott arról, hogy papjai,

kiket oly előszeretettel szokott „kedves munkatársai“-nak nevezni, anyagi ellátásukban hiányt ne szenvedjenek. Ezen atyai gondosságnak köszönhető, hogy a kalocsai egyházmegyében congrua-kérdés nem létezik, hogy itt azt csak a hírlapokból ismerik, mert e megyében nincs egyetlenegy plébános sem, kinek legalább 1000 forint, és nincs egyetlen segédlelkész, kinek teljes ellátáson felül biztos 300 forint évi jövedelme ne volna. A szűkebb ellátású régiebb plébániák jövedelmének 1000 forintig való felemeléséről még Kunszt érsek gondoskodott 1861-ben egy 44.000 forintos alapítvány létesítése által. Haynald érsek elődjének nyomdokain haladva az általa létesített plébániáknak 1000 forintot meghaladó jövedelméről már magánál azok alapításánál gondoskodott. Sokkal többet tett azonban a segédlelkészek érdekében, kiknek anyagi helyzetét 1867-ben meglehetősen szűk viszonyok közt találta. Az 1871. évi hivatalos összeírás ugyanis kiderítette, hogy a számításba 97 vett kápláni állomás közül (melyeknek egy harmadrésze azonban egyének hiányában nem volt betöltve) csak 40-nek jövedelme üttötte meg vagy fölözte a 300 forintot, 30-nak jövedelme a két és háromszáz között ingadozott, 27-é pedig a kétszázat sem érte el. Haynald érsek szemei előtt tartván a nagy apostolnak eme szavait: „Méltó a munkás az ő bérére“, nemkülönbén forrón óhajtván, hogy a fiatal papság további önművelődésének eszközeitől ne legyen megfosztva, az 1871. évi egyházmegyei értekezleten elv gyanánt kimondá, hogy egyházmegyéjében minden segédlelkész teljes ellátáson (vagyis bútorzott lakáson, ételmezésen, fűtésen, világításos mosáson és tisztogatáson) felül: legalább 300 forintnyi pénzbeli jövedelemmel kell, hogy bírjon, mi által a kalocsai egyházmegyei segédlelkészeknek oly anyagi helyzetet teremtett, melynek ország-szerte nincsen párja. A 300 forintot meg nem ütő kápláni jövedelmek kiegészítése végett egyrészt a jobb javadalmazású plébánosokat bizonyos évi járulék fizetésére kötelezte, az évi 3000 forintot meghaladó hiány fedezését pedig önmaga vállalta el. Ezen évi 3000 forintnak biztosítására elég lett volna egy 60.000 forintos alapítványt letenni, de Haynaldnak lánglelke messzebb nézett. Nem elégedett meg csupán a segédlelkészek anyagi helyzetének feljavításával, hanem, midőn ezt tevő, egyszersmind lelki szemei elé állítá azon óriási kiadásokat, melyeket a lekipásztorkodás fokozottabb igényei, különösen pedig az egyház életérdekével szorosan összeforrt kath. tanügy sikeres fejlesztése már is megkövetelnek, s a jövőben még nagyobb mértékben fognak követelni: számba vette a jövőnek bizonytalan esélyeit is; és mindez egy nagyszabású pénzalap létesítésének eszméjét érlelte meg benne, mely a kalocsai egyházmegye területén felmerülő egyházi és iskolai szükségek fedezésének örök időkre bőséges forrását képezné. Így jött létre a méltán így nevezett, Haynald-alap, melyhez hasonló a magyarországi kath. egyházmegyék aligha képesek felmutatni, s melynél fényesebb emléket a nagynevű főpap magának alig állíthatott volna. Az eszme valóstításának rövid története ez. Az érsek 1872. évi virágvasárnapján, mely márczius 24-dikére esett, Budapestről értesíti akkori általános helynökét, boldogult Nehiba János tinnini püspököt, hogy azon nagyobb mérvű kiadások, melyek az 1871. évi egyházmegyei értekezleten kifejezésre jutott óhajok értelmében a lekipásztorkodási célok

előmozdítására, nevezetesen a szűkebb ellátású lelkészek és segédlelkészek jobb javadalmazására, nemkülönben a kath. népnevelés fejlesztésére lesznek fordítandók: a már létező központi pénzforrások erejét meghaladván, mulhatatlanul megkívánják egy segédalapnak létesítését, mely a többi alapok elégtelenségét pótolná. Egy ily segédalapnak létesítését határozta tehát el, mely uradalmi pénztárából évi 20.000 forintnyi dotációt fog kapni. Az évi kamatok kiutalványozását az érsek magának és hivatali utódjainak tartja fenn, egyszersmind elrendelvén, hogy mi a kamatokból fenmarad a tőkéhez csatolandó. Nehiba püspök nagy örömmel hozta az érsek határozatát a megyei papság tudomására, kimondván egyuttal, hogy az alap a papság hálájának némi kifejezéseül Haynald-alapnak lesz ezentúl nevezendő. A határozatot csakhamar tett követte még pedig kétszeres arányban, mert 1872-től 1878-ig az érsek nem 20—20, hanem 40—40 ezer forintot fizetett be az ujonnan létesített alapba, úgy, hogy az alap ma a bőkezűen utalványozott kiadások mellett is már közel 300.000 frtnyi tőkével rendelkezik. De az előrelátó érsek az alapnak folytonos gyarapodását még halála után is biztosítani óhajtván: Ő Felségénél, mint a magyarországi egyházak legfőbb kegyuránál, nemkülönben IX. Pius pápánál kieszközölte, hogy a 20.000 forintnyi évi járuléknak az általa létesített segélyalapba való befizetésére: úgy az intercalaris jövedelmeket élvező vallásalap, mint a mindenkori kalocsai érsekek is kötelezve legyenek. Ha Haynald érsek semmi egyebet nem tett volna a kalocsai egyházmegye javára, pusztán ezen alapnak létesítése által is már örök hálára kötelezte volna maga iránt ezen egyházmegyének minden papját és világi hívét.

Mielőtt a lelkipásztorkodás előmozdítására tett intézkedéseinek ezen hézagossá leírását tér szűke miatt bezárnók, még röviden meg kell emlékeznünk a papnevelés fejlesztése körül kifejtett buzgalmáról, mi egyuttal alkalmas átmenetül szolgáló nagyszabású tanügyi reformjainak előadására. Haynald maga is több évig theologiai tanár lévén, kiváló szeretettel viseltetett növendékpapjai iránt és szívesen jelent meg körülükben, nemcsak a félévi vizsgálatok és egyéb ünnepélyek alkalmával, hanem máskor is, hogy meghallgassa az egyes növendékek próbaszónoklatait, melyeknek gyakorlati tárgyait rendszeren ő maga szabta meg előre, főúri asztalánál folytatott kedélyes társalgás közben, mikor a negyedik évi növendékeket magához hívta ebédre. A meghallgatott szónoklatokról mindig tüzetes, de szeretetteljes bírálatot mondott, és ily módon rendkívül előmozdítá papjainál a hitszónoki önképzés buzgalmát. Nem kevesebb gondot fordított arra, hogy növendékei alapos és ügyes hitoktatókká képezzék ki magokat. E végből elrendelte, hogy a theologusok a rendszeres hitelműzstanon kívül magának a káténak szövegét is beemlézzék, és ügyes hitelműzők vezetése mellett hetenkint egyszer gyakorlati hitelműzésben is vegyenek részt. — Hogy a papság minél könnyebben érintkezhessék a hivekkel ezeknek saját nyelvükön, az érsek úgy intézkedett, hogy a magyar nyelven kívül, melyet úgy is mindenki tökéletesen bír, minden növendékpap tartozik még az egyházmegyében divó német vagy dalmát nyelvet megtanulni, a ki pedig ezek egyikét már tudná, a másiknak megtanulására van kötelezve. Ezen bölcs

intézkedésnek azon üdvös eredménye lett, hogy született magyarokat lehetett német vagy bunyevác közösségekben lelkészekül vagy segédlelkészekül alkalmazni, mi a magyarosodásra sokkal nagyobb előnnyel járt, mintha az illető közösségek saját nemzetségbeli papokat kaptak volna. Ámbár meg kell vallani, hogy a kalocsai megyebeli papságnak nincs egyetlen egy tagja, ki, noha más-ajkú szülőktől származott, a magyar nyelvet szóban és írásban tökéletesen ne bírná, és örömmel ne vallaná magát magyarnak. Ezen öröndetes jelenségben nem csekély része van a növendékpapság kebelében „Sz. Agoston-egylet” czimű magyar egyházirodalmi iskolának, mely a negyvenes években fennállott, de azután megszűnt; hasonnevű réginék mintájára Haynald nevének varázshatása alatt 1867-ben ébredett új életre. Az érsek nagy örömmel vette az önképzőkör megalakulásának hírért, elfogadta annak fővédnöki czimét, bölcs atyai tanácsok kíséretében jóváhagyta alapszabályait és jelentékeny anyagi segélylyel biztosította jövőjét. Az egylet azóta szerény csendben bár, de igen áldásosan működik, és valódi önképző iskolája a szónoki föllépésnek, a magyar hazafias érületnek, az egyházi irányú szépirodalomnak, és ébresztője s fejlesztője nem egy lappangó tehetségnek. Rendkívüli alkalmakkor rendezett ünnepélyei és a külföldi katolikus irodalomból átültetett derék kiadványai által a nyilvánosság előtt is bebizonyítá életrevalóságát. Különösen pedig az 1887. évi karácsonyi ünnepek alatt XIII. Leo pápának 50 éves áldozári jubilauma alkalmából rendezett díszülése a magasabb tudományos és művészi igényeket is kielégítette.

A nagyobb papnövelde-n kívül, melyben az érettségi vizsgát végzett növendékek a szorosán vett theologiai tudományokban képeztenek, van a kalocsai egyházmegyének egy kisebb papnöveldeje is, melynek palotaszerű díszes épülete 1880-ban szenteltetett föl. Ennek növendékei, kik a theologusoktól való megkülönböztetés végett kék talárist viselnek, a Jézus-társasági főgymnasium négy felső osztályát látogatják, és két világi pap elöljáró által neveltetnek. A növelde felállítási költségeit és fentartási alapját Kunszt József érsek fejedelmi bőkezűségének köszöni, de az alapító szándéka végrehajtásának és az intézet szeretetteljes gondozásának érdeme Haynaldot illeti.

II.

A nevelés- és tanügy terén.

A kath. egyház elleneinek ősrégi taktikája, hogy az egyház intézményeit utánozzák, hogy ez által előbb concurrentiát csináljanak az egyháznak, utóbb egészen leszorítsák az illető térről. Így tön már hitehagyott Julián császár, így tettek napjainkig mindazok, kik irigy szemmel nézték az egyháznak az emberiségre gyakorolt nagy befolyását és elért nagyszerű eredményeit. A mult századbéli titkos társulatok szerzői az egyháznak és szerzetes rendeknek fegyelmezett szervezetét vették mintaképül. A XIX. század óriási erőfeszítéseket tesz, hogy a nevelés- és tanügy teréről szorítsa le az egyházat. Az egyház viszont saját intézményeinek fejlesztése által igyekszik az ellenséges törckvé-

seket paralizálni. Nem csoda tehát, hogy az egyház napjainkban kiváló gondot fordít minden rendű nevelő- és tanintézetekre, mert jól tudja és érzi, hogy e téren ma nem elég csak alkotnia és fejlesztenie, hanem nagy gondot kell fordítania a védekezésre és az ellenséges részről okozott károk helyrehozására. Ha valaki, úgy Haynald tudta az egyházra e téren várakozó nagy feladatokat teljes fontosságukban felfogni és teljesülésükért a legbiztosabb eszközöket kiválasztani, a legnagyobb áldozatokat meghozni. Emellett tanuskodik huszonhárom éves érseksége történetének minden lapja. A keresztény népnevelés képezi úgy szólván főpásztori működésének központját, és magasztos hivatásának bármelyik ágára fordítja éber figyelmét, azon keresztül mindig a ker. nevelés érdekeit keresi gondos atyai szeme. Főnőbb láttuk, hogy midőn Haynald érsek 1867. évi programmszerű be-
köszöntőjében a keresztény haladást irta jelszóul főpásztori zászlajára, ezen ker. haladás egyik legkiválóbb teréről éppen a nevelést jelölte meg. „A
„nővelés körüli haladás — úgymond — egyik jelszava korunknak.
„A családban és iskolában minél jobb növelést adni, feladatukul vallják
„szülők, oktatók, növelők, hivatott és hivatlan rendszerkészítők és tanács-
„adók . . . A növelés terén való haladást senki inkább nem óhajtja minálunk.
„Mint halad bámulatos előmenetellel az emberiség a tudomány és művészet
„mezején, úgy haladjon a tudós világ vívmányait minél tágabb körben ter-
„jesztő növelés is buzgó szorgalommal, de csakis az embert valódi jóllétéhez
„egyedül vezérelni képes vallás erkölcsi útján. Tanulja a gyermek mind-
„azt mit tudni földi jóllétére szükséges; tanuljon minél több hasznos dolgokat,
„de nem a legszükségesebbnek, a hiterkölcsei tanulandóknak rovására. Avagy
„mit használna, ha az ég minden csillagait, a föld minden növényeit s állat-
„jait, a természeti minden erőket nevének nevezni tudná, létöknek minden tör-
„vényeit ismerné, de nem ismerné azt, ki mindazokat önmaga dicsőségére
„teremté, s teremté a gyermek lelkét is, hogy őt dicsőítse s neki szolgáljon?
„. . . . Mi nem ily haladást akarunk, mely távol tartja a gyermeknek szomju-
„hozó lelkét az öröklét forrásától, távol Istenétől: hanem azon haladást, mely
„már a kisded gyermekben Jézus keresztje alá vezeti a serdülő öntudatot,
„hogy az ott forrászó hitigazságokkal itassa, a keresztfa gyümölcseivel táp-
„lálja, malasztjaival erősítse az örök életre a halhatatlan lelket. S ugyanezen
„nézetek vezetnek minket akkor is, midőn korunk egyik haladási terve, a
„közös tanodák ellen nyilatkozunk. Mert . . . jóllehet a keresztény
„katholika anyaszentegyház, általános emberszereteténél fogva, rendesen nem
„zárja ki tanodáiból a más vallásfelekezetűeket, sőt önzéstelen szíveséggel,
„oktatja őket: de, ha önmagán és meggyőződésén, isteni mesterén és iránta
„való kötelmein áruulová nem akar válni, sem a maga gyermekeinek más
„vallásfelekezetű tanodákban való növeltetését egykedvűleg nem nézheti, sem
„a közös tanodák föllállításába nem egyezhetik bele.“

E kettős eszme volt Haynald egész tanügyi politikájának alapja. Egy részt a katolikus szellemű oktatást és vallás erkölcsi nevelést az alkalmas eszközök teljes felhasználásával a tökély minél nagyobb fokára emelni, más részt a közös iskolák által képviselt vallási jelleg nélkül szűkölködő oktatást

és nevelést minden megengedett eszközzel megakadályozni. Haynald mindkét irányban valóban meglepő eredményeket ért el. Az utóbbira nézve elég legyen megemlíteni, hogy az egyházmegye területén létező 148 oly város, község vagy puszta közül, hol iskola létezik, 134 helyen van róm. kath. jellegű iskola (602 tanteremmel) és csupán 11 helyen községi és 3 helyen állami felekezeti-nélküli tanoda.

A mi az elsőt, vagyis a kath. tanügy fejlesztését illeti, valóban egy egész könyvet kellene összeírunk, ha Haynald összes tanügyi reformintézkedéseit részletesen akarnók felsorolni. Azért itt is csak vázlatra szorítkozunk. Az első 8 év eredményéről szóljon helyettünk a legilletékesebb és legpártatlanabb tanú, ki bár a közös iskolák felől az érsekkel nem egy véleményen volt, mégis ennek a magyar népnevelés előmozdítására irányult nagyszabású intézkedéseiről az elismerés legmelegebb hangján szól, midőn az érseknek 1876. évi január hó 7-én a következőket írja :

„Vettem Nagyméltóságodnak a múlt évi 13706. sz. a. kelt intézményemre, azon évi november 30-án 1945. sz. a. kelt s több tekintetben fontos, több tekintetben örvendetes jelentését, a népoktatás ügyének érseki megyéje területén s felekezeti iskoláiban előmozdítására tett intézkedéseiről. E jelentés számos adatai újabb tanúságot szolgáltatnak, nemcsak Nagyméltóságodnak az iskolai s általában a közművelődési ügy iránt sikeres buzgólkodása s nagymérvű áldozatkészsége felől, hanem megerősítik egyszersmind azon több ízben kifejezett meggyőződésemet, hogy népoktatásügyünk, mint nemzeti művelődésünk alapja és egyik emeltyűje, óhajtott valódi virágzásnak csak akkor örvendhet, ha annak emelésére a maga körében minden tényező megteszi a magáét; ha az állam és annak kormánya, ha az egyház és annak főpásztorai, ha a községek, sőt az egész társadalom és annak minden tagja teljesíti e részben kötelességét

S el kell ismernem és örömmel ismerem el, hogy Nagyméltóságod, amint jelentéséből és az ahhoz mellékelt részletes kimutatásból újólág is meggyőződtem, e magasztos hivatást, saját egyházmegyéje felekezeti iskoláit illetőleg teljes mértékben felfogta s e részben 1868 óta nemcsak nagy buzgalmat és tekintélyes áldozatokat, de nem közönséges sikert és eredményeket is képes felmutatni. Örömmel győződtem meg e jelentésből és az ahhoz mellékelt kimutatásból, hogy Nagyméltóságod, mióta az 1868: XXXVIII. törvénycikkkel a népoktatás ügyének rendezésére hazánkban az első nagyobbszerű lépés megtörtént, érseki megyéje egész területén rendszeresen járt s járatott el az irányban, hogy a népoktatás hiányai községenként mindenütt felismertessenek, s a mennyire csak lehet, orvosoltassanak.

Nagyméltóságod e végből az említett törvény kihirdetése után azonnal az oktatás ügyében jártas és az az iránt lelkesülő négy kanonokjával érseki főmegyéjét egészen beutaztatta, az iskolai épületek mikarban létét, a tanulók számához képest elégséges, vagy elégtelen voltát s azok felszerelését megvizsgáltatta, szemlét tartatott azokban a tanítás módja s jelesen a felett is, vajjon a törvény által követelt összes tantárgyak fel vannak-e véve a tanításba? s mindezek alapos megismerése után, midőn egyrésről egyházi hiveit s az

egyházközségeket a nevelés és oktatás ügyének fontosságáról felvilágosíttatta s annak lelkes felkarolására buzdíttatta, másrésről minden irányban bölcsen intézkedett a felismert hiányok pótlásáról, s a népoktatás ügyének alapos javításáról és tervszerű rendezéséről.

A többször említett jelentéshez mellékelt kimutatás, mely községenkint tünteti fel a népiskolák állapotát, s az abban 1868 óta történt haladást, arról győző meg, hogy alig van község Nagyméltóságod érseki megyéjében, ahol a népiskola emelésére valami ne történt — s egy vagy más gyarapodás felmutatható ne volna. Így állíttattak számos helyen egészen új iskolai épületek, bővítettek és javítottak az elégtelenek és hiányosak; szaporítottak az osztályok és a tanítói állomások; gyarapítottak majd mindenütt a taneszközök s az összes felszerelés; buzdítottak a szülők gyermekeik pontosabb iskoláztatására, mely igyekezet sikeréről s folytonos haladásáról a megyei iskolatanácsokat a tanfelügyelők is több ízben elismerőleg értesítették.

Gondoskodott Nagyméltóságod, hogy a főhatósága alatti népiskolákban a törvényben kiszabott összes tantárgyak taníttassanak s hat évi tanfolyamra rendeztessenek, és hogy az ismétlő iskoláztatás is felállíttassék; gondoskodott a gazdasági és kertészeti gyakorlatok taníttatásáról, mihez a szükséges kerti-helyiségek s faiskolák már is nagy számban állíttattak elő.

Örömmel s elismeréssel látom Nagyméltóságodnak a főhatósága alatt álló tanítók szellemi és anyagi jobblétére irányzott intézkedéseit s tetemes áldozatait is. Kiváló gondjai közé sorozza Nagyméltóságod a tanító-testületek megalakíttatását, s ezáltal a tanítókbán nemcsak a testületi szellem, hanem főleg az önképzés iránti törekvés felébresztését, midőn ahhoz értő vezetők alatti tanácskozás és értekezletek által a tantárgyak bővebb ismeretébe s különösen a tanmódszeres tanításba jobban beavattatnak. E szempont vezette Nagyméltóságodat nemcsak a kalocsai tanítóképezdének a népiskolai törvény kívánalma szerinti újraszervezésében, hanem a kalocsai iskolanénék vezetése alatt álló jóhírű nőnevelőintézet melletti tanítóképezdének is felállításában; melyben a növendékek, mint erről személyesen is volt alkalmam meggyőződni, nemcsak alaposan taníttatnak, hanem ami a tanulhatást lehetővé teszi, Nagyméltóságod példás nagylelkűségéből a benlakás és ingyentartás jótéteményében is számosan, majdnem mindnyájan részesülnek. De kiválóan gondoskodott Nagyméltóságod a főhatósága alatt álló tanítók anyagi helyzete javításáról és akkorra jutásukkal bekövetkezendő nyomoruk elenyésztetéséről is. Mert a többször említett kimutatás szerint alig van Nagyméltóságod egész érseki megyéjében tanító állomás, melynek javadalma a népiskolai törvényben a községi tanítókra nézve meghatározott fizetési minimumot el nem érné, számos mely azt meghaladja; nagy számmal vannak tanítók, kik 500—1000 frtos, sőt még ezen felüli fizetést élveznek s a mellett, ami szintén nagy fontossággal bír, mindenik biztosítva van, legnagyobbbrészt Nagyméltóságod bőkezűségéből, hogy elgyöngülés vagy tehetetlenségre jutás esetén maga, halála esetén özvegye és árvái megfelelő nyugdíjban fognak részesülni. — Nagyméltóságod emez intézkedéseinek bölcs kiegészítője ama buzdító szózat is, melylyel hitközsegeit folyvást lelkesíti az iskolatanítók fizetésének javítására.

S hogy Nagyméltóságodnak a főhatósága alatti iskolák javítására, fejlesztésére irányzott emez intézkedései állandóakká tétessenek s még tovább fejlesszenek, e végből Nagyméltóságod eléggé nem méltányolható gondossággal intézkedett a hitközségekben a felekezeti iskolaszékek megalakításáról, s hogy ezek ismét a kellő irányban haladhassanak, utasítóul egy ehhez értő felekezeti tanfelügyelőt rendelt érseki megyéje egész területére, kinek tisztvévé tette az érseki megyében létező összes felekezeti iskolák évenkénti meglátogatását, azok haladásának vagy hiányainak nyilvántartását s összes vezetésüket. Csak főbb vonásaikban kívántam érinteni, de teljes mértékben méltánylom Nagyméltóságodnak mindezen intézkedéseit, melyekhez méltóan csatlakoznak Nagyméltóságodnak mindenkor tiszteletet s hálát érdemlő ama magasztos áldozatai, melyeket a nőnevelés és a segélyre szorult emberiség oltárára tett le.

Beszélnék Nagyméltóságodnak eme nemes tetteiről a kalocsai, ó-becsei, topolyai, s a nemsokára megnyitandó bácsi nevelőintézetek, melyekben már is nagyszámú növendék találja fel testi, szellemi, erkölcsi és vallásos táplálékát; hirdetik Nagyméltóságod jótékonyosságát a kalocsai mindkét nemű szegény és árva gyermekek, a szerencsétlen tébolyodottak és betegek számára emelt s nagy áldozatokkal fenntartott jótékony intézetek.

Mindezen — bár Nagyméltóságod állásából kifolyólag szorosan felekezeti keretben, de egyszersmind általános emberiségi és közművelődési érdekekben is működő nagyszerű intézkedések, gondoskodások és áldozatok önmaguk fennn hirdetik az intézkedő, gondozó és áldozónak fenkölt lelkületét; s midőn én mindezekhez méltó elismerésemet és méltánylásomat csatolom, nem tartózkodom annak őszinte kifejezésétől sem, hogy Nagyméltóságodnak saját hivatása és hatáskörében tett ama bölcs és sikeres intézkedéseit s csak érintett nemes áldozatait, az egész haza és a magyar nemzet őszinte tisztelete kíséri s az élő nemzedék Nagyméltóságod nevét tisztelettel és hálával fogja átadni az utókornak is.*)

Mondanunk sem kell, hogy 1875 óta Haynaldnak a tanügy előmozdítására irányult buzgalma nemcsak nem csökkent, hanem a fokozott igényekkel szemben még növekedett is. Hisz azóta az egyházmegye területén a tanítói állomások, illetve tantermek, száma 475-ről 602-re, az iskolába járó gyermekeké 55,000-ről 76,000-re emelkedett; ellenben az iskolakerülők száma 22,000-ről 16,000-re csökkent. Ugyancsak azóta létesültek a bácsi, újvidéki, kúnbajai, jankováczi, temerini, moholyi, almási és zombori nőzárda-iskolák, melyek mindegyikének létesítéséhez tetemesb költségekkel járult az érsek. De másként is sok üdvös intézkedéssel mozdította elő a tanügyet. Így az 1878. évi egyházmegyei értekezletnek nyolcz pontja foglalkozik tanügyi kérdésekkel, melyeknek különösen XVI-dika hathatósan köti a lelkészkedő papság lelkére az iskolák szeretetét és szorgalmas látogatását.

Egy ugyanazon év november hó 12-én. megjelent érseki körrendelet ily bevezetéssel bír: „Népünknek az iskolák által is czélszerű nevelése főpásztori „gondjaimnak egyik főtárgyát képezvén, a tanügyre körrendeleteimben is ko-

*) Budapest 1876. január 7-én.

„ronként vissza kell térnem, annyival is inkább, mert csak kitartó és össz-
 „működő munkásság által várható azon üdvös eredménynek elérése, melyet
 „a törvényhozás régibb és újabb időben rendeleteiben kitűzött. A pest-
 „pilis - solt - kis - kúnmegyei királyi tanfelügyelő a pesti közigazgatási bizottság
 „ez évi július hó 10-én tartott ülésében oly nemes szándékot fejtett ki terje-
 „delmes jelentésében, hogy azt támogatni a népnevelés igaz barátainak szent
 „kötelessége. Ennek is kapcsán történt, hogy érseki megyém tanfelügyelője a
 „szeptember hónapban Pestmegye területén lévő minden kath. iskolákat, bejárva,
 „azok iskolaszékeit szorosán figyelmeztette mindazon czélszerű intézkedések
 „megvalósítására, melyek nevezett tanfelügyelői jelentésben érintve vannak.
 „Minthogy ezen intézkedések úgy hozzák meg gyümölcsüket, ha azok folyton
 „szemeink előtt állnak mindaddig, míg eredményök láthatóvá válik: jelen
 „körrendeletemben következőkre hívom fel a kath. iskolaszékek figyelmét“
 stb. Következik azután 13 pont, melyek leginkább a tankötelesek összeírására,
 az iskolalátogatás szorgalmazására és nyilvántartására vonatkoznak.

Az 1879. január 7-én kelt érseki utasítás hangsúlyozván a népkönyv-
 táruk üdvös voltát, azok föllállítására, berendezése és kezelése iránt nyújt rész-
 letes tájékoztatást. 1881-ben a kalocsai egyházmegye tanügyét súlyos veszteség
 érte, mely azonban egy üdvös intézkedésnek szolgált alkalmul. A veszteség
 alatt Kubinszky Mihály néhai tinnini felszentelt püspöknek és egyházmegyei
 tanfelügyelőnek halálát értjük, mely őt ez év február 23-án iskolalátogatási
 útjában Baján érte utól. Méltán nevezhető e halál az egyházmegyei tanügy
 veszteségének, mert Kubinszky tanfelügyelői tisztét nyolcz éven át oly alapos
 szakismerettel, oly szent lelkesedéssel és ügyszeretettel, oly fáradhatlan ki-
 tartással viselte, mely mindenkit, ki őt e téren szemlélte, bámulatba ejtett.
 Évenként beutazta csaknem az egész egyházmegyét. S ettől nem riasztotta
 őt vissza sem elfoglaltság, sem testi gyengeség, sem a legzordonabb idő.
 Utolsó iskolalátogatási útjára is télvíz idején betegen indult. Mikor a tüdő-
 gyulladás már annyira erőt vett rajta, hogy nem volt képes lábán megállni,
 két iskolaszéki tag karján vánszorgott be az iskolákba. Halálos betegen hoz-
 ták őt Bajára, hol néhány napi szenvedés véget vetett ezen bámulandó
 férfiú áldásos életének. Az érsek meleg hangon tartott köriratban adott
 leghivebb munkatársa elvesztése fölötti fájdalmának kifejezést, és őt „bámulandó
 buzgalmának áldozata“ gyanánt ünnepelte. Bármily nagy volt is az ür,
 melyet Kubinszky maga után hagyott, be kellett azt tölteni. De arra egy
 ember csakugyan elégtelen volt.

A terjedelmes egyházmegye összes iskoláinak évenkénti meglátogatása és
 emellett az egész tanügyi adminisztrációnak központi igazgatása oly teher volt,
 mely alatt még egy Kubinszky is összeroskadt; ezt tehát meg kellett osztani.
 És Haynald erre is megtalálta a leghelyesebb módot az úgynevezett i s k o l a -
 l á t o g a t ó k intézményének szervezése által. Egész egyházmegyéjét t. i. négy
 főtankerületre osztá, és mindegyiknek élére lelkészkező papságának legjelesbjei
 közül egy rendes iskolalátogatót állított. Ezek az egyházmegyei tanfelügyelő
 helyett évenként legalább egyszer meglátogatják tankerületek iskoláit s a láto-
 gatás alkalmával tudomást szereznek maguknak a tankötelesek számáról és

összírásáról, az iskolalátogatás állapotáról, az iskolák kellő felszereléséről, a szorgalmi idő betartásáról, továbbá a tanítók által követett tanmód helyességéről, az ismétlő iskolákról s általán mindarról, a mik tisztán és kizárólag az iskola beléletére vonatkoznak. Az ekként eszközölt látogatás eredményéről kimerítő jelentést tesznek. Minthogy pedig az iskolalátogatók a tanfelügyelőnek az iskolalátogatásban helyettesei s hatáskörük tisztán az iskolák beléletére szorítkozik: azért eljárásukkal sem a tanfelügyelőnek, sem a kerületi espereseknek nem praejudikálhatnak. Jogában fog áll tehát a tanfelügyelőnek mindannyiszor, a mikor szükségesnek tartja, a tankerületekbe osztott iskolákat személyesen is megtekinteni; valamint másrészt a kerületi espereseknek is fenmarad joguk, sőt kötelességök, hogy a felügyeletök alá helyezett iskolákat, mint eddig, tovább is gondozzák. Ezen iskolalátogatási intézmény rövid idő alatt igen életre valónak bizonyult; miért is az érsek az iskolalátogatók külső tekintélyének emelésére 1886-ban megengedte, hogy violaszínű övet hordhassanak és hivatalos érintkezéseikben a „nagyon tisztelendő“ czímet használhassák.

Kiváló előszeretettel ápolta Haynald érsek az egyházmegyéje területén alakult katolikus néptanítóegyleteket, melyeknek czélja: a róm. kath. vallás szellemében egyesíteni, kifejteni s működésre serkenteni a népiskolai tanerőket; a nevelés terén felmerülő kérdések s az egyházmegyei tanhatóság által kitűzött tételek megvitatása, az egylet tagjainak rendelkezésére álló könyvtár alapítása által elősegíteni az egylet tagjainak önképzését; javítani s emelni a néptanítók erkölcsi, anyagi s társadalmi állását; elősegíteni a kath. népnevelésre hivatott egyházi és világi néptanítók czélszerű szorosabb egyesülését s a kölcsönös tömörülésben fekvő erő által védeni a katolikus népnevelés és tanférfiak érdekét minden irányban; az egyletbeli világi néptanítókat betegség vagy halálozás esetén segélyezni. Az első ily egylet 1873-ban alakult „Kalocsavidéki róm. kath. néptanítóegylet“ czímen. Az érsek a legnagyobb örömmel üdvözölte az egylet megalakulását, elfogadta annak fővédnöki címét és helybenhagyta alapszabályait; sőt, hogy jóakarátának minél fényesebb tanújelét adja, az egylet első közgyűlését személyes megjelenésével tisztelte meg és tagjait főúri asztalához hívta. Nem csoda, hogy a főpásztornak ily meleg érdeklődése mellett az új intézmény nemcsak a kalocsai egyházmegyében nyert gyors lendületet, hanem más megyékben is buzgó utánpótlásra talált. A kalocsai egyházmegyében ma már hat ily egylet létezik, t. i. a kalocsavidéki, bács-tisza-vidéki, baja-vidéki, zombor-vidéki, bács-külai és újvidékpálánkai összesen mintegy 515 taggal. Midőn pedig idővel, az egyleti gyűlések látogatásában némi pangás állott be, az érsek hathatós szavakban figyelmeztette főmegyéje egyházi és világi tanférfiait az egyleti gyűlések szorgalmas látogatására. „Minél nagyobb fontosságú — úgymond egyik 1883. évi rendeletében — „az iskola s a kath. iskolaügynek nemcsak individuális, hanem együttes működés, kölcsönös fölvilágosítás és buzdítás által való előmozdítása: annál kétségtelenebb erkölcsi és vallási kötelessége minden a lekipásztorkodás terén az iskolával szoros összefüggésben álló papnak, minden iskolatanítónak, hogy azon ügyet a tanítóegyletekbe való lépés s az azokban való működése által előbbre vigye.“

De nemcsak az elemi tanügy, a szorosban vett népnevelés, és annak terén a mindkétmű tanítóképzés és kiválókép a nőnevelés előmozdítása képezte Haynald legbuzgóbb törekvésének tárgyát, hanem fenkölt lelkének figyelme kiterjedt a gymnasiumi ifjúság képzésére és nevelésére is. Nem lehet itt feladatunk a középtanodák érdekében kifejtett parlamenti működését ecsetelni, csupán azon kiváló gondosság és áldozatkészség megemlítésére szorítkozunk, melyet a — bátran mondhatjuk — Magyarországon páratlanul álló kalocsai Jézus-társasági főgymnasium és finövelde irányában tanusított. Az intézet halhatatlan emlékü alapítójának, Kunszt József érseknek (1866-ban történt) halála idején

Ujvidéki rom. kath. nőiskola keleti oldalról.

a főgymnasiumot 412 tanuló látogatta, a Szt. Istvánról nevezett finövelde (Stephaneum) pedig 64 tagot számlált. Ma a gymnasiumi tanulók száma meghaladja az 500-at, a convictoroké pedig a 170-et, noha mindkét intézettől helyszűke miatt évenként számosan visszautasíttatnak. Az ikerintézet ezen nagyszerű felvirágzását és mai országos hírét első sorban Haynald érsek kiváló érdeklődésének és áldozatkészségének köszöni. Ő volt ugyanis, ki tapasztalván az intézeti helyiségek elégtelen voltát, a nagynevű alapító hagyományából az új díszes gymnasiumi épületet felállíttatá, miáltal az előbbi gymnasiumi helyiségek a Stephaneum kiegészítő részei lettek, és az intézeti növendékek száma 109-re volt emelhető. De Haynald még ezzel sem volt megelégedve, ő az óhajtotta, hogy a Stephaneum az egész országbeli

kath. ifjúság színének-javának legyen gyülekező helye. Azért 1885-ben az eddigi helyiségeket az intézet legszebb épületével, a palotaszerű Haynald-szárnnyal, nagy udvarral s az átalakított régi elemi iskolával, 140.000 forintnyi áldozattal bővítette és egészítette ki. S így az intézet mostani nagysága lehetővé teszi, hogy a nagy bizalomnak, melylyel az intézetbe való fölvételért az ország minden részéből sokan folyamodnak, többnyire eleget lehet tenni, holott azelőtt voltak idők, midőn helyszűke miatt 50—100 jelentkezőt mellőzni kellett. Az intézethez tartozik a Haynald-observatorium vagy csillagvizsgáló torony is, melyet Ő Eminentiája óriási összegek áldozatával létesített. Két nagy kupola egy-egy (7 és $4\frac{1}{2}$ hüvelyk nyílású) távesővel, két teljesen felszerelt észlelő szoba több mellékhelyiséggel és sok drága műszer, ezek közt a föld-rengést jelző műszerek (sismometer), képezik ezen tudományos intézet kiegészítő részeit, mely szakképzett vezetőinek szorgalmas és pontos (kiválóan heliographikus) észleletei és szakavatott publicatioi által a tudományos világban számot tevő állást vívott ki magának és világszerte hirdeti alapítójának a természettudományok iránti lelkes szeretetét; ki ép úgy érdeklődik a világűr képzeletet meghaladó óriásai, mint a szabad szemmel észre sem vehető penészgombák parányi szervezetei iránt; mert egyikben úgy, mint a másikban a természet Alkotójának bölcsességét és nagyságát bámulja.

III.

A szegényápolás terén.

A keresztény vallás alapja és lényege a szeretet. Ez okból a kath. egyház létezésének első percétől fogva napjainkig mindenkor kiváló gondosságában részesítette azokat, kik akár testi, akár lelki tekintetben mások szeretetére és irgalmára szorulnak. Az egyház védszárnnyai alatt keletkeztek a századok hosszú során át mindazon emberbaráti intézetek és intézmények, melyek előtt az egyház ellenei is bámulattal hajolnak meg, s melyeknek a modern világi humanitárius intézetek csak utánzatai, részben paródiái. Csak az egyház két évezredes szellemében járt tehát el Haynald érsek is, midőn saját nemes szívének ösztönét követve, mások szeretetére szorult embertársainak helyzetén tőle telhetőleg könnyíteni iparkodott. És itt első sorban ismét saját papjai, — vagy, mint ő magát kifejezni szokta, munkatársai — felé irányult figyelme, kiknek anyagi helyzete, mint már láttuk, annyira szíven feküdt. Hogy ne érdeklődött volna tehát közülök azok sorsa iránt, kiket a kor vagy más testi fogyatkozás megfosztott a megélhetés eszközeitől. Ezen érdeklődésnek megható szavakban adott kifejezést 1868. június hó 29-én kelt emlékeztetes körlevelében: „Mióta egyházmegyém Istentől reám ruházott kormányzását „átvettem — úgymond — bokros gondjaim legkiválóbbjai közé számítám „azon munkatársaimnak szükségein tőlem telhetőleg segíteni és szíveiket a „megélhetés súlyos gondjaitól illő ellátás nyújtása által megszabadítva nyu- „godtakká tenni, kik a hanyatló kor, vagy testi fogyatkozás miatt a lelki- „pásztori tiszt eredményes betöltésére képtelennéek levén, önhibájuk nélkül

„kénytelenek az Ur szöllejének munkálásától megválni. Ennek valósítására „most annál örömeoseb vállalkozom, mert jól tudom, hogy ebben Főtiszte- „lendő és Tisztelendő Papságomnak ismételtén kifejezett óhajával találkozom. „Ennélfogva — meghallgatva Főtisztelendő Káptalanom véleményét és szem „előtt tartva az időök viszonyait, ezennel a kiérdemült plébánosok és helyettes „lelkészek évi nyugdíját 600 forintban (addig 400 frt volt), a segédlelkészekét „pedig 500 forintban (addig 300 frt volt) állapítom meg, és már ez évi július „hó 1-től évnegyedes részletekben teszem folyóvá. — De, ha nem mondanám „is, mindenki tudná, hogy az évi nyugdíjak ily arányban való kiszolgáltatá- „sára, kívált, ha a nyugdíjasok száma nagyobbra nőne, — már létező nyug- „díjalapjaink elégtelenek volnának. Más alapról kell tehát gondoskodnunk; „oly alapról t. i., mely munkaképtelen testvércink illő ellátására bőségesen „elég legyen. Nem is fog ily alap hiányozni, ha azt helyesen keressük. Azon „alapot értem, mely „testvéri szeretetnek“ neveztetik, mely, bár- „mennyit merítsenek is belőle, soha ki nem merülhet, és mely, ha bőven „folyik, arról fog tanuskodni, hogy isteni Mesterünk igaz tanítványai vagyunk „és testvéreinket őszintén szeretjük.“ Felhívja azután a papságot a szent „célra való bőséges adakozásra, maga részéről a gyűjtést egyelőre 1000 forint „aláírásával nyitván meg, mely jó példának hatása alatt a papság önkéntes „adakozásából 1328 forint gyűlt be. Azóta Haynald érsek már 35.000 forinttal „gyarapította a papi nyugdíjalapot, mely immár 169.000 forintnyi tőkével ren- „delkezőn, bőven fedezi a közép számitással 7000 frtra tehető kiadásokat, úgy, „hogy a papság által szükség esetére megajánlott arányos önmegadóztatást „egyszer sem kellett igénybe venni. Mindenesetre óriási haladás 1867-hez „képest, mikor az alaptőke alig tett ki többet 35.000 forintnál.

Ép oly örvendetes haladás állott be Haynald áldozatkészsége és lelkesítő „példája következtében a kalocsa-főegyházmegyei kántortanítói nyugdíjintézet „állapotában. Ezen intézet tőkéje 1867-ban körülbelül 21.000 forintot tett ki és „csak 1100 forintot volt képes nyugdíjakra kiosztani; ma 86.000 forintnyi „tőkéje van és majdnem 6000 forintot oszt ki nyugdíjakra. Ezen örvendetes „haladást mindenekelőtt Haynald érsek bőkezűsége idézte elő, ki egymaga „40.000 forinttal növelte az alap tőkéjét. De nem kevésbbé mozdította elő az „intézet javát egyéb böles intézkedései által. Nemcsak ismételtén hathatósan „sürgette a tanítókat, hogy saját maguk és családjaik érdekében lehetőleg „mindannyian lépjenek be a nyugdíjintézet tagjainak sorába, hanem az alap- „szabályok czélszerű módosítása által is iparkodott az intézet jövőjét biztosí- „tani. Ezen módosítást első sorban az 1875. évi országos nyugdíj-törvény tette „szükségessé, mely magát az egyházmegyei nyugdíjintézetnek fönmaradását „tette kérdésessé; miért is az érsek az ugyanazon évi kerületi tanácskozmányok- „ban egybegyűlt tanítóktól a következő három kérdésre kívánt feleletet: a) „vajjon az országos nyugdíjintézetnek létesítése után óhajják-e ők is, hogy a „kalocsa-főmegyei kántortanítói nyugdíjintézet továbbra is fentartassék? b) „vajjon azok, kik eddig az egyházmegyei nyugdíjintézetnek tagjai voltak s „most az országos nyugdíjintézet tagjaivá lenni, oda tagdíjait évenként be- „fizetni tartoznak, óhajtanak-e ezentúl is a főmegyei nyugdíjintézetnek is tag-

jai maradni s ide szintén fizetni? c) vajjon azok, kik az országos nyugdíjintézet tagjaiúl haladott koruk miatt fel nem vétetnek, s eddig még a főmegyei intézetnek sem tagjai, hajlandók-e ezentúl a főmegyei nyugdíjintézetnek tagjaivá lenni? A feltett három kérdés mindegyikére valamennyi kerületben igennel feleltek a tanítók és hálával fogadták az érseknek azon szándékát, hogy ezen jótékony intézetet továbbra is fentartani akarja. Ez azonban az alapszabályok módosítását tette szükségessé, mi 1876-ban meg is történt, és az intézet újabb felvirágozását vonta maga után, mely ma 212 tagot számlál és a múlt évben 70 tanítói család között nyugdíjak és gyámpénzek czimén 5911 frt 44 krt osztott ki, s habár a nyugdíjak nagyságára nézve nem versenyezhet az országos nyugdíjintézettel, mégis azzal párhuzamosan igen áldásosan működik. De a szorosan vett szegények érdekében is igen sok történt Kalocsán és az egyházmegyében Haynald érseksége alatt. Így a kalocsai régi, meglehetősen primitív kórház 14.000 forintnyi költséggel czélszerűen átalakítván és dotálván, vezetését 1868-ban az irgalmas nének szatmári gyülekezetére bízta, melynek önfeláldozó tagjai a lefolyt 21 év alatt 4000-nél több beteget részesítettek már a legszeretetteljesebb ápolás jótéteményében. A kórházhoz 1875-ben egy aggház is csatoltatott, melyben 12 munkaképtelen öreg férfi és ugyanannyi nő nyer az apácáktól holtig tartó teljes ellátást. Az intézet, melynek felállításához és fentartásához 11.645 forinttal járult, az érsek különös előszeretetének örvend. Sétakocsizásai közben gyakrabban betér kedves öregeihez, kik a hála és ragaszkodás legnaivabb tanujeleivel közelednek kegyes jóttevőjökhöz.

Bár nincs a nyomornak azon alakja, melynek enyhítésére Haynald tetemes összegeket ne áldozott volna, mégis az isteni Üdvözítő példájára a kisdedek, a szülői szeretet jótéteményétől megfosztott árvák azok, kik különösen szívéhez nőttek, s kikről kiváló atyai szeretettel gondoskodott. Midőn az 1873. évi, Kalocsán aránylag igen nagy mértékben dühöngő, cholera számos gyermeket juttatott az árvaság szomorú sorsára, megesett rajtok az érseknek atyai szíve és a kalocsai iskolanének zárdája mellé 44 árva (fiu és leány) számára egy gyönyörű árvaház állított, melynek építési költségei és fentartási alapja meghaladják a 80.000 forintot. A jelentkező árvák száma azonban oly nagy volt, hogy igen számosan nem részesülhettek a föl vétel jótéteményében; az érsek tehát egy második árvaház felállítását határozta el, annak helyéül Bácsot, az érsekség egykori második székvárosát jelölte ki, hol több mint hat száz év előtt hőselekkü elődje, Chák Ugrin, kór- és szegényházat alapított volt.)* Az árvaház az iskolanének ottani zárdaiskolája mellett 1884-ben állítatott fel 82.000 forintnyi költséggel és alapítvánnyal. De Haynald még ezzel sem elégedett meg, hanem, mint fönnebb láttuk, 1887. egy Zomborban felállítandó árvaház költségeire 80.000 forintot ajánlott fel. A bibornok tehát csupán egyházmegyei területén körülbelül egy negyed millió forintot költött az árvák javára; ezenkívül boldogult édes anyjának 80-dik születésnapja alkalmából szülővárosában Széchenyben 80.000 forinton fölállított apáczaintézetét szintén kór- és árvaházzal kötötte egybe.

*) Theiner, Mon. Hung. I. 124.

Az árvák iránti nagy szereteténél fogva Haynaldot méltán illeti meg az „Árvák atyja“ czím. És valóban megható őt árváinak körében látni, akár ő megy közéjük, és ott a legleereszkedőbb nyájassággal nézi játékaikat, akár ő hítja meg magához árvácskáit és ott érseki palotájának dísztermében pompás uzsonnával vendégeli meg őket, mosolygó arczezal, nyájas szavakkal buzdítván őket, hogy a föltálat jó ételeknek mennél derekasabban feleljenek meg.

A leírt intézetek föllállításán és javadalmazásán kívül az érsek rendes subventióban részesítette a kalocsai jótékony nőegyletet is, mely eddig már mintegy 10.000 forintnyi adományt kapott tőle.

Haynald bibornok tehát csakugyan híven betöltte programját, melyet beköszöntőjében kifejtett. Azon huszonkét év, melyet eddig Asztrik székén eltöltött, ezen egyházmegye történetében méltán fog a haladás korszakának hivatni; mert bármely ágát tekintsük az egyházmegye életének, mindenütt igazán nagyszerű haladást észlelünk. Ezen haladás, valamint egyrészt Haynald érsek nagy, alkotó, szervező és reformáló szelleméről tanuskodik, úgy másrészt csakis nagyszabású főpapi áldozatkészsége mellett volt lehetséges. Érseki jövedelmeinek legnagyobb részét közczélokra fordítá, úgy, hogy az ily czímeken 1888. végeig tett kiadásai meghaladják a **négy millió kétszázezer forintot**. Rendkívül érdekes és mód felett tanulságos volna ezen közczélú kiadásoknak részletes jegyzékét adni; de ehhez egy egész könyv kellene. Azért csak a főbb czímeket és az ezek alatt előforduló nevezetesebb tételeket fogjuk mutatványúl felsorolni.

I. Egyház:

a) Világ-egyházi czélok 1888 végéig összesen	99,330 frt
Ebből szentséges Atyánk, a római pápa	73,624 frtot kapott;

t o v á b b á :

Moldvai csángók	5,000 frt
A carthágói székesegyházban szt. Lajos oltára . .	5,000 frt
b) Egyházmegyei egyházi czélok 1888 végéig összesen	1,239,894 frt

nevezetesen:

a Haynald-alap	440,000 frt
a homokmégyi templom építése	42,808 frt
a szakmári templom bővítése	32,786 frt
a hajósi templom kibővítése	25,079 frt
a csávolyi templom bővítése	20,916 frt
a székesegyházban egy új harminczhatváltoztatú orgona	15,000 frt
a székesegyház homlokzatán a bold. Szűz szobra .	5,493 frt
c) hazai és külföldi egyházi czélok 1888 végéig . .	120,390 frt

t ö b b e k k ö z t :

erdélyi egyházi és iskolai czélok	100,570 frt
bécsi fogadalmi templomban egy ablak	4,815 frt

serajevói templom	2,000	frt
szt. László társulat	1,789	frt
Egyházi czélokra tett kiadások összege 1888 végéig	1,463,772	frt.

II. Hazai czélok:

1888. végéig	163,735	frt
------------------------	---------	-----

e b b ől:

Kalocsa-kiskőrösi vasút	51,092	frt.
-----------------------------------	--------	------

III. Tan- és nevelés-ügy:

a) Alapítványok 1888 végéig	750,787	frt
---------------------------------------	---------	-----

n é v s z e r i n t:

a zombori árvaház alapja	80,000	frt
a bácsi árvaház alapja	61,000	frt
a kalocsai róm. kath. népiskola javára	60,137	frt
a zombori nőzárda alapja	50,000	frt
a szécsényi hármass intézet fentartási alapja	47,000	frt
a kalocsai árvaház alapja	46,845	frt
a bácsi nőzárda alapja	23,000	frt
a bajai róm. kath. népiskola javára	18,887	frt
a szabadkai nőzárda javára	15,000	frt
a szécsényi fiúiskolák javára tett alapítvány	12,233	frt
az ó-becsei nőzárda javára	4,000	frt
b) Intézetek 1888 végéig	213,912	frt.

e z e k k ö z t:

a szabadkai nőzárda átalakítása	25,994	frt
a kalocsai férfitanítóképezde ujjaalakítása	14,640	frt
az újvidéki nőzárda	11,102	frt
a bajai nőnövelde	10,011	frt
a kalocsai Jézus-társasági atyák intézete	7,982	frt
a jankováczi nőzárda	6,032	frt
a temerini nőzárda	6,000	frt
az almási nőzárda	6,000	frt
a kalocsai nőnövelde	3,246	frt
a nagyhartai iskola	2,681	frt
a szebeni apáczaárda	2,285	frt
c) Ösztöndíjak és jutalmak 1888 végéig	75,168	frt
Tan- és nevelésügyi czélokra tett kiadások összege 1888 végéig	1,039,868	frt.

IV. Tudomány, irodalom, művészet, közművelődés.

a) Alapítványok 1888 végéig	101,421	frt
---------------------------------------	---------	-----

ezek közt:

Magyar tudományos akadémia részére	10,000	frt
Magyar nemzeti muzeum	10,000	frt
Kalocsai csillagda	46,000	frt
Ö Felségeik ezüstmenyegzője alkalmából	25,000	frt
b) Adakozások 1888 végéig	125,872	frt

ebből:

Régészeti ásatások	7,517	frt
Fabi, Beatrice-szobor	4,064	frt
Magyar Afrika-társulat	10,374	frt
Vaticáni okirattár	2,500	frt
Tudomány, irodalom, művészet és közművelődés czimén tett kiadások összege 1888 végéig	227,293	frt

V. Jótékonyság.

a) Intézetek, egyletek stb. 1888 végéig	96,004	frt
---	--------	-----

és pedig:

Honvéd-egylet	2,850	frt
Pesti nő-egylet	900	frt
Szatmári irgalmas nénék	2,000	frt
Új-vidéki kórház	1,000	frt
Kalocsai szt. Vincze-egylet	1,150	frt
Kalocsai tűzoltó-egylet	3,360	frt
Vakok intézetéből kilépettek alapja	1,000	frt
Honvédtisztek árvái	1,090	frt
A „magyar szt. korona országai vörös kereszt egylete“	20,000	frt
b) Magánosok segélyezése 1888 végéig	259,234	frt

többek közt:

Kalocsai tűzkárosultaknak 1875-ben	5,500	frt
Bácsmegyei kolera árvák	1,000	frt
Budapesti árvízkárosultak	1,915	frt
Bácsmegyei árvízkárosultak	2,000	frt
Egri és miskolci károsultak	1,300	frt
Szegedi károsultak	1,400	frt
Zágrábi károsultak	1,000	frt
Paksi árvák	1,000	frt
1888 évi árvízkárosultak	5,000	frt
Jótékonyság czimén 1888 végéig tett kiadások összege	361,238	frt

VI. Közgazdaság, uradalmi és házi hasznos beruházások.

1888 végéig	953,821	frt
-----------------------	---------	-----

és pedig:

Erdőültetések	70,000	frt
Védültések, csatornák	123,677	frt
Érseki kastély díszítése	36,000	frt
Érseki díszkert újjáalakítása	31,351	frt
Haynald bibornok által 1867-től 1888 végéig köz-		

czélokra tett kiadásoknak összege 4,209,730 forint; és így egy-egy évre, kivált, ha még a jubilaum alkalmából biztos tudomás szerint teendő nagyszerű alapítványokat is számításba vesszük, kerek **200.000 forint** esik. Magas állásához képest mennyire szerénynek kellett Haynald bibornok háztartásának és személyes szükségletének lenni, hogy jövedelmei ily óriási arányát fordíthatta közczélokra!

* *

Haynald bibornok kalocsai érsekkedésének ezen leírása, mint fönnebb mondók, csak vázlat akart lenni, melynek csak egyes kiválóbb mozzanatai vannak tüzetesebben kiemelve. Adja Isten, hogy ezen vázlat még soká befejezetlen maradjon, hogy ezen derék egyházmegye még soká örvendhessen nagynevű főpásztora bölcs kormányának és soká élvezhesse atyai szívének jótékony melegét!

HAYNALD LAJOS

POLITIKAI ÉS EGYHÁZ-POLITIKAI TEVÉKENYSÉGE.

1867—1889.

IRTA

Dr. OMPOLYI-M. ERNŐ.

(Elfoglalja helyét a főrendiházban. — Részvétele a koronázás szertartásában. — Római küldetése. — A vatikáni zsinat. — Az autonomiai kongresszus. — A közép-tanodai törvényjavaslat. — A zsidókeresztény polgári házasság. — Az antisemitismus ellen kibocsájtott főpásztori körlevele. — Részvétele a delegációkban. — Tisza jubilaum. — Negyedszázados püspökségének évfordulója. — Kitüntetései. — Bibornoksága.)

Kalocsai érseksége új korszakot határol Haynald Lajosnak úgy politikai, mint egyházi tevékenységében.

A hazának visszaadva, mintegy a szülőföld érintésétől megújhodott erővel lép fel, mint egyház- és országnagy a tehetségeinek, nemes becs- és tettvágyának megfelelő új munkakörben.

A főrendűek házában Lonovics után a kalocsai érsek megürült székében nagy nevű elődjének politikai szerepét is átveszi, mint a katolikus egyházpolitikai érdekek vezér-szónoka, a magyar főpapság élén.

Nemes népszerűséget és politikai tekintélyt visz magával a főrendűek előkelő testületébe, mely pénzügyi bizottságába elnök-ké és a delegáció tagjává választja meg.

Első szereplése a magyar király koronázásánál (1867. jun. 8.) nemcsak a történeti esemény által emlékezetes, de reá nézve egyénileg fölülte jelentős hogy a kalocsai érsek jogávalélve, a hercegprimással együtt neki

1) A király esküje az alkotmányra a pest eskütéren.

2) A budai koronázási (Mátyás) templom.

adatott a király fejére feltenni a koronát s a királynénak a házi koronát, a száműzetéséből csak imént visszatért s a nemzetével kibékült fejedelem kegyébe visszafogadott főpapnak, kinek politikája a koronázásban ülte dialát s nyerte legmagasb sanctióját.

Őt magát a király, teljes bizalma jelöl, közvetlen a koronázás után kényes diplomatai missióval Rómába küldi s annak sikeres megoldása után, 1868-ban a Lipótrend nagy keresztjével tünteti ki.

Apostoli fejedelmünk jól tudta, hogy főpapjai közzül egy sem ismeri oly jól a Vatikánba vezető utat, nem áll oly magasan IX. Pius kegyeiben és Antonelli, a hatalmas államtitkár rokonszenvében, kit udvarias nyájasságából és állandó mosoly által mérsékelt kifejező szemeiből ítélve, ép úgy hajlékony politikusnak ítéltek némelyek, mint Haynaldot, míg alkalmok nem nyíltak benne is, a csalékony külszin alatt, a valójában önérzetes, meggyőződésébe átment elveihez szívósan ragaszkodó jellemet felismerni, mely felüláll a legmagasbak kegyein, a sors változásain, az emberek ingatag véleményén, gáncson és dicséreten.

E meggyőződésnek hozta Kalocsa új érseke a vatikáni zsinat alkalmából áldozatul e földön neki a legbecsesbet: a fiúi hódolat, személyes hála és legmélyebb tisztelet érzelmeiben előtte legmagasban álló szent atyának kegyét.

A pápa meghívására Haynald magyar püspöktársaival 1869. novemberében utazott a katolicismus fővárosába s részt vett velük, a megnyitás alkalmával, december 8-kán a nagyszerű menetben, melyet, a biborosokon kívül, hatszáznyolczvanhárom püspök jelenléte emelt; a drága kövektől ragyogó keleti patriarchák mellett olyanoké, kiknek száz meg száz mértföldet gyalog kellett megtenniök s önkezüleg foltozgatták saruikat, de mindnyájan egyenlőknek érezték magukat a katolikus névben, a hierarchiai méltóságban s a kereszténység feje iránt tanúsított hódolatban. S azért jöttek, hogy igazságot merítsenek szent Péter tanítószéke körül s erőt annak elterjesztésére a földnek kerekésén.

A megvitatandó kérdések ki lettek osztva a megjelentek között. Egyekben könnyen elsimultak a vélemények eltérései, de a pápa tévmentességének dogmává emelésének kérdése erős és tekintélyes ellenzéssel találkozott a püspökök soraiban.

Nem a tévmentesség maga, hanem kimondásának ideje támasztott a kisebbségben aggályt és keltette az oppositio erőlyes ellenzését.

Az egyház, a hit kizárólagos letéteményese, csallhatatlan a hitágazatok dolgában; soha sem állít fel újakat, hanem fejtegeti a kinyilatkoztatást és meghatározza annak valódi értelmét. De ezen határozatot az egyház összes püspökeinek kell-e hozniok, vagy maga a pápa is meghozhatja azt? Eddig nem volt dogmaszerűen kimondva.

A kisebbség a kimondás tömérdek bajától, veszélyétől és zaklatásától tartott, s a megoldás elodázását sürgette. Továbbá az egyházi állami nehéz viszonyai közepette, opportunitási tekinteteből, számot vetett a nagyhatalmak kormányainak nézeteivel, melyek gyanus szemmel nézték a dolgot attól tartva, hogy a pápa vissza akarja szerezni régi világi befolyását, s döntő hatalomra igyekszik a politikai kérdésekben.

A magyar püspökök, kettőnek kivételével, az ellenzékkel tartottak s közölők nem egy, tudománya és ékesszólása hatalmával ennek szellemi táborukat erősítette.

Haynald, kit Ollivier Emil szerint „az episcopatus bizalma Rómában az összes ünnepélyes gyülekezetek előadójává tűzött ki“ *) tehetségei összes fegyverzetével háromszor szállott síkra (a január 10, február 4 és június 14-ki közcongregatiókon) meggyőződéséért.

Püspöktársai előtt mindannyiszor magasbra emelkedett tehetségei és erkölcsi bátorsága elismerésben, de a szent atyánál kegyvesztetté lőn.

A pápa fájdalmasan vett neheztelése azonban nem tartotta vissza a kisebbséget, vélt kötelessége lelkiismeretes teljesítésétől. Látván, hogy a többséggel ki nem egyezhet, egy öt tagú bizottságot menesztett IX. Piushoz, hogy indokolt előterjesztése útján kísértse meg az ellenzék módosításának keresztül vitelét. Végző kísérlete is sikertelen maradván, egy nyilatkozatban fejtette ki, hogy csakis a pápa s a szent szék iránt tartozó kegyeletből nem teszi magukat az egyház fejével ellentétbe a személyét oly közelről érdeklő ügyben, tartózkodik a szavazástól és a tévmentességet hitágazattá proclamáló nyilvános ülést (július 18-án) be sem várva, július 16-án elutaztak az örök városból.

Július 21-én Haynald, Lipovniczky, Biró, Zalka, Kovács Zsigmond és Szabó Imre püspöktársai kíséretében már Magyarországra érkezett.

„S mit tesz Excellentiád,“ kérdé tőle monarchiánk római nagykövete, a kinek egyik izgatott vatikáni ülés után keserűségeit elpanaszolta, „mit tesz Excellentiád, ha a zsinat többsége a pápával a tévmentességet kimondja?“ Nyugodtan tekintett a kérdezőre és minden habozás nélkül felelte: „Hinni fogom, a mint eddig hittem a „sola salvificában rendületlenül!“

S a mily határozottan ment el az oppositíóban az egyházához való hűség sérthetetlen határáig, ép oly határozottan hajolt meg a kimondott hitágazat előtt és Rómából hazatérve, szent kötelességének tartotta egyházmegyéje papságának a zsinat végzéseit kihirdetni s a szabatosan meghatározott hitágazatot a tudatlanság akaratlan tévedése és a rossz akarat szándékos rágalmai ellen megvédeni.

Az örök városból visszatért magyar püspöki karra itthon már javában vártak a katolikus autonómia szervezésének mozgalmait. A választók összehírájának megkezdését ugyanis még 1870. január 11-ére elrendelte a hercegprímás, a ki az apostoli király által jóváhagyott „Szabályzat“ alapján nem késett az autonomikus gyűlést magát 1870. október 26-ára, Budapestre összehívni.

Kalocsa érseke, úgy mint előbb a magyar főpapoknak e tárgyban a klerus és világi elem előkelőségeivel tartott vegyes tanácskozásaiban (1868. október 1-én) és az előkészítő gyűlés üléseiben (1869. júniusában s folytatólag), úgy magában a szervező gyűlésben is scrényen kivette a munkából részét.

Mint az autonómia szervezésének és hatáskörének megállapítására ki-

*) Lásd Ollivier Emil „L'Eglise et l'Etat au Conseil du Vatican“ művében a Haynald fejezetet.

küldött huszonhetes bizottság tagja, a főelvek megállapításában Biró László szatmári püspökkel, a szervezési szabályzat codificálását végző kilenczes bizottságban egymaga viselte a főpapság képét és a congressus nyilvános ülésein a többség vezérszónoka gyanánt védte annak munkálatát a kisebbség gyakran heves, nem ritkán fékvesztett támadásai ellen.

Itt aratta tán legfényesebb szónoki diadalát, tűnt fel sokoldalú és fényes tehetségeinek elbűvölő teljességében.

Miután beszédének vázlatát néhány jegyzetbe foglalta s alapeszméit fixirozta, átengedi magát a rögtönzésnek, mely merész, hajlékony, szélesmedrű, érzelmeteljes és ragyogó. A politikai, történeti és theologiai tudomány nyomós érveit szellemessége könnyen és biztosan röpi ellenfelére s miután azt álláspontja összes sáncaiból kiszorította, játszi humorának, szelid gúnyának fényével világít reá gyengéinek félszégeire és tévedéseinek ingatag tartatlanságaira. De nem éri be, hogy okadataival meggyőzzön és szellemével legyőzzön, a komoly érvelés és a játszi szellemesség köréből, a fenséges pathos magasságaiba lendül és ellentáthatlanul magával ragad, míg könnyed, ékes és lelkesült előadását a hangulatok és érzelmek váltakozó skáláján szabatosan magyarázzák élénk taglejtése, élénk ovál szemeinek beszédessége s szellemes arcának kifejező vonásai.

Tízennyolcz év multán ma is előttem áll az autonomiai congressus amaz emlékezetes ülésében (1871. márczius 13.), a mint Bartal Györgynek a többség munkálata és a magyar püspöki kar ellen intézett hatalmas philippikájára válaszul, főpaptársainak komoly s a könnyű felhevülés inpressiói iránt korántsem fogékony testületét, két izben ünnepélyes tüntetésre ragadta, majd szónoklatának ellentáthatlan varázsával, magát az ellenzéken ülő kisebbséget is, az általános lelkesedés áradatába sodrotta.

„Bartal György — mondá — azt akarja, hogy a komoly, határozott és határozottságukban mindinkább fokozódott felszólalások kényszerítsék az egyházi hatalmat az autonomikus testület dogmatikus, liturgikus, disciplináris határozatai teljesítésére; különben elhagyott pásztorként álland. Ez mindenestre más mint kérelmezés, ez olyas valami, mi a világi elemet az ecclesia docens, ecclesia regens fölé állítja; ez viciálja a katolikus egyház alapelvét, tanát és szervezetét. Ha az idők sanyarúsága úgy kívánja, vegyék el tőlünk jószágainkat. Itt e padon, mely egyszersmind felsőházi rendes ülőhelyem, nyomtatva vagyon: „Haynald Lajos kalocsai érsek“, mint kinek joga van Magyarország parlamentjében ülni. Ha törvényhozásunk innen kitilt engemet, nyugodt szívvel megyek nyájamhoz, Kalocsára, nem a fényes érseki lakba, mely engem egy szegény tudós igénytelen fiát úgy sem boldogít, nem oda; elmegyek legutólsó ispánom szerény lakába. Mind azon dicsőségektől üssenek el; de azon jogomhoz, melylyel birok az egyház kormányzatában, Jézus apostoli utódjai tanítókarában, melylyel birok a disciplináris és liturgicus ügyek elintézésében, ahhoz ne nyuljon senki!”

A lelkesült hallgatóság szünni nem akaró éljenzése, tapsa közt egy férfi gyanánt állott fel magyarország püspöki kara, ünnepélyes fogadalomként jelezve csatlakozását vezérszónokához, e rövid, de tartalmas kijelentéssel: „Mi is!”

Az ünnepélyes s az összes hallgatóságon erőt vevő jelenet után, a lelkesedés nagy nehezen elhallgatott kitörései közt, újból szóhoz jutva, imígyen folytatá:

„Fenyegetéssel toldotta meg szavait a szónok úr, oly fenyegetéssel, melyről jól tudta, hogy ónsulylyal fog ez nehezedni reánk, — mondván, hogy nyáj nélkül maradunk. Ismerjük mi azon kedves nyáj körüli szent kötelességeinket, melyet az isteni gondviselés gondozásunkra bízott; tudjuk, hogy minden egyes hívünk lelki üdvösségeért, melyet bűnünk, hanyagságunk, mulasztásunk, de ezen követelmények iránt engedékenységünk által is elvesztenénk, Istennek ítélőszéke előtt felelni fogunk; érezzük mi ezen felelősségünket; de nem tartunk attól, mivel a t. szónok úr rémitget minket. A nép józan érzete Jézus Krisztus üdvözítő vallásának hirdetését kívánja. mint azt az egyház áthagyományozta miránk; oly tévedéseket, a milyenekkel a t. szónok úr kínál minket, maga a nép nem fog tűrni. Jöjjenek uraim templomainkba, midőn a magyar egyház főpásztorai, népöknek szolgálandók, ott megjelennek, nézzék mily áhitattal, mily áthatottsággal hallgatja tanításunkat, mily bizalommal és minket tulajdon gyengeségeink érzetében megszégyenítő tiszteletadással közeledik hozzánk, mennyire hálás szeretettanúsításaiban főpásztori szolgálatunkért; jöjjenek és ily fenyegetésekre nem fognak nyilni ajkaik. Mig Jézus parancsa szerint hiven szolgálhatandunk nekik, mig járhatunk helységről helysére, hogy éltsük Isten igéjével, részesítsük a szentségek malasztjaiban, megosszuk vele, iskoláival, szegényeivel most gazdagságunkat, s hogyha önök úgy akarják vagy megadni engedik, egykoron a szegénység kenyerét is: akkor nem félünk mi attól, hogy mi pásztorok maradunk nyájak nélkül. De ha lesznek is kevesen, kik a jelzett okból megtévesztve eltérnek: akkor ugyan feljajdulunk lelkünk fájdalmában, de fájdalmunkban lesz vigaszunk is, az t. i. hogy olyanok azok, kik szívökben már úgy sem voltak katolikusok, kik rég meghasonlottak már az egyházzal, annak tanításával, rég megszűntek élő tagjai lenni a hívők közösségének. Az lesz vigaszunk, hogy legalább e részben, Isten előtt bűn nélkül állunk!”

A püspöki kar ismét felállással jelenté ki demonstratív csatlakozását a szónok kijelentéséhez.

Szelíd, de találó satyrával illusztrálja Bartalnak a magyarországi püspökök mindenható önkényéről ejtett állításait. „Ott vannak, mond, egyházunk anyagi kincsei, a vallásalap, tanulmányi alap és a többi alapokban. Van-e ezek kezelésére és kiadására csak méltányos, nem mondom kizárólagos befolyása az egyháznak? Tökéletesen ki van belőle zárva. Nagyon jól emlékezem arra, hogy ha erdélyi püspökségem idején valamelyik szegény papom vagy tanítóm fizetésjavításáért járultam a kormányhoz, gyakran az igen tiszteletre méltó, de nem katolikus titoknak előtt kellett esengve kérelmeznem, hogy nyuljon a katolikus egyház zsebébe s adjon 40, 50 vagy 100 forintot szegény pártfogoltam dotációra.”

Hol komolyan, hol humorosan, de mindvégig alaposan halomra döntve Bartal érveit és kimutatva a kisebbség munkálatának tarthatatlanságát, jelzi az

ellentéteket, melyek a kisebbség tervezete és a katolikus egyház tanai és elvei közt mutatkoznak.

De egyuttal rá utal a katolikus autonomia alapjára és hatáira, a mint azt az ország törvénye és a római kath. egyház alkotmánya megszabják. E kiindulási alap és határ az 1848: XX. törvényezikk és az egyház össz-szervezete, mert „nekünk csak kath. alapon lehet felállítani az autonomiát.“ Odamutat ez autonomia tartalmának széles munkakörére: „Előttünk áll ifjúságunk nevelés- és oktatásügye, hol annyi a teendő; előttünk alapítványaink kellő kezelésének és jövedelmeztetésének kérdése, mi oly nagy fontosságú egyházunkra nézve; előttünk annyi dolog van, hogy ha e congressus és jövő autonomicus testületek tagjai mindegyikének, miként az indusok egyik istenének 50 keze lenne, mégis csak ügygyel-bajjal lennének képesek feldolgozni azon tömeges teendőket, melyek eléjükbe állanak.“

Ez álláspontot minden oldalról megvilágítva s az oppositio támadásait visszaverve, végzi a maga és püspöktársai nevében tett következő nyilatkozattal:

„Mélyen tisztelt congressus! Mi jogainkat, jószágainkat, állásunkat megtartani fogunk igyekezni; és hogyha a mélyen tisztelt congressus közreműködésével találkozhatunk, áldani fogjuk Istenünket, mert hisszük, hogy hol annyi nemes lélek, annyi jóakarát egyesül, ott az egyház szent tulajdonának megvédésében mit kezdünk, sikerülni is fog.“

„De azon esetre, hogy ha az idők calamitásainál fogva az egyház törvényes birtokából, fényes positiójából, nem tudom kinek hasznára, de tudom, hogy nagyon soknak, talán magának az államnak, a nemzetnek is kárára kiforgattatnék, akkor ugyan sok nehézségekkel és eddig nem ismert akadályokkal küzdve tudnánk csak az egyház céljait előmozdítani; tudnánk még is Isten segedelmével a legmostohább körülmények közt is, míg az egyház szervezete épen tartva, annak kormányzati joghatósága alásva nem lesz. De a legnagyobb vagyon, a legfényesebb positio, a legszerencsésebb igyekezettel megtartva, megvédve sem képesítené az egyház fejedelmeit magasztos tisztjöknek teljesítésére, hogyha az anyaszentegyháznak Krisztus által alapított szervezete megsértve, az egyházkormányzati hatalom sarkából kiforgatva lenne. Dixi et salvavi animam meam. A 27-es bizottság munkálatát részletes tárgyalás alapjául elfogadom.“

Haynald fényes tehetsége az autonomiai congressuson a győzelmet biztosította, a melyben oly kiváló része volt, az „Önkormányzati Szervezet“-nek.*) Harmadszori felolvasás után 1871. márczius 29-án nagy többség által lett az elfogadva.

De a következő napon elnapolt autonomiai gyűlés tizennyolcz év óta sikertelen várja újból megnyitását. Az apostoli királynak ugyanazon évi június 12-én átnyújtott munkálat maig a cultusministeriumban megfenekelve pihen.

A magyarországi katolikusok jogainak éber őre és tevékeny előharczosa, az autonomiát, a melyet az államtól nem bírt kivívni egyházi és iskolai

*) „A magyarországi latin és görög szertartású katolikus egyház önkormányzatának szervezete.“ Egyedül hiteles kiadás. Pest. Sartori Károly bizománya 1871.

ügyeink teljességében, megkísérli biztosítani legalább a középiskolai tanügyben részletesen. O'Conel politikai eszélye szerint, alkalomadtán beéri a vívmányok pennijével, midőn azoknak font sterlingjeit nem lehet megnyernie.

Az 1848-ik XX. törvényczikk törvényes alapján, mely „e hazában bevett minden vallásfelekezetekre nézve külömbség nélkül egyenlőséget és viszonyosságot állapít meg,“ a katolikus gymnasiumok számára azon autonomiát kívánja az államtól, melyet vele szemben a többi felekezeti jellegű középiskolák élveznek. E célért agitált a középiskolai törvényjavaslat tárgyalásakor a székes és a sajtóban, a középiskolai albizottságban és a felsőházban, a szent István Társulat közgyűlésén és a Kalocsára összehívott zsinatszerű tanácskozáson, február 6-ki Emlékiratában és a „Katholikus Iskolaügy“ természetes köteteiben: szóval a köztevékenység mindama terén, melyen a lázasságig tevékeny szelleme, pihenni nem tudó erélye számára alkalmas eszközt talált.

„A katolikus egyháznak — mond a középiskolai albizottságban,*) hol a hercegprimás megbízásából s mint az érseki alapítványú kalocsai főgymnasium alapító utódja jelenik meg a katolikus egyház jogainak védelmére, — a katolikus egyháznak megvan a maga saját természetű, mindenkor elismert autonómiája, melynek a királyi védúri jogoknak az egykori katolikus állam közegei által való gyakorlata semmikép sem vala tagadója s a mely királyi védúri jog és a megváltozott valláspolitikai helyzet aerájában, a törvényhozás részéről az egyház károsítására igazságosan nem használtathatik fel; különösen nem azon tekintetben, hogy az egykori kath. állami közegek helyébe az új parlamentarizmus állami felelős miniszter lépett, mert ez is nem új felfogású, hanem csak egy régi gyakorlatot egyelőre becsületesen helyettesítő, azt semmikép sem alteráló, nem vitálód befolyást gyakorolhat.“

„Ne is mondja, a miniszteri indoklás szerint, senki: a protestánsok már 1790-ben kapták a jogokat, a katolikusok mindig állami felügyelet alatt állottak. Ennek az uralkodó vallásul a katolikus hitet elismerő régi Magyarországnak volt értelme. Katolikus volt az állam, katolikus bizottságok által gyakorolta a fővédúr patronális jogait, míg most a felekezeten állami miniszter, ki ma katolikus, de a jövőben nem katolikus és nem keresztény is lehetne, azon, 1790/91-ben szentesített protestáns joggyakorlattal párhuzamosan fenállott katolikus gyakorlattól eltérve, kizárólag rendezi iskolaügyünket. Ha a tényleges állapotot e törvény meg nem szünteti, akkor a protestánsokkal szemben jogtalanná decretálja a katolikus egyházat, megfosztja azt s törvényes őreit, a püspököket, elvitáztatlan és megtörhetlen joguktól, a katolikus ifjúság nevelésének közvetlen felügyeletétől, a mely nemcsak az egy-két órára terjedő hittanításra, hanem az egész nevelés irányára terjed, kiforgatja az iskolákat jogalapukból, kivetkőzteti természetökből s veszedelmes praecedenszt állít fel reájuk nézve a törvényhozásban.“

A fentebbi indoklás kapcsán, a felekezeti jogegyenlőség és viszonyosság nevében a középtanodái albizottságban indítványozza, hogy a törvényjavaslatnak, a katolikus középtanodákat az államiakkal egy kategóriába foglaló első

*) 1882. február 11-én.

szakasza új szövegezésében, a katolikus középiskolák jogállását ép úgy biztosítsa, mint a protestánsokét s közvetlen vezetésüket egy külön tanulmányi bizottság közvetlen vezetése alá helyezze.

A magyar katolikus közélet tanodák függetlensége és szabadsága biztosítására irányuló e lelkes törekvése ugyanazon alkotmányos jogérzetet leheli, mely a haza bölcsének, Deák Ferencznek egyik emlékezetes megnyilatkozásában nyert kifejezést: „Mi, hazánk római katolikus vallású polgárai . . . nem akarjuk, hogy az állam minket más egyházak fölé emeljen s kiválólág pártoljon: de azt sem akarjuk, hogy gyámkodják ügyeink fölött, azokat saját hatalmával intézze s minket gyámkodása mellett azok törvényszerű rendezésében hatalmával gátoljon. Mi az államtól csak oltalmat kívánunk, melyet az államban létező minden hitfelekezet joggal kívánhat; tiszteletben tartjuk az állam törvényes hatalmát, de ügyeink szervezésére és vezetésére nézve szabadságot és egyenjogúságot kívánunk s független önállást. Ehhez jogunk van, melyet elérni törekszünk.“ *)

Haynald e jogos törekvéstől minden ízében áthatva, a vallásos hazafiság és hazafias vallásosság klasszikus alakja gróf Károlyi István fölött a Szent István Társulat közgyűlésén tartott emlékbeszédet is alkalmúl használja fel, hogy a katolikus buzgóság e fényes példáján felelkesített hallgatóságát, a közélet tanügyi terén a katolikusok számára kivívandó jogegyenlőség actiójába sorakoztassa.

„Rajtunk ne múljk, hogy a maga idejében felszólalásunk által tájékozva legyenek az illetők. A maga idejében, mondom, azaz nem mikor az egyes nagy kérdések már égetőkké kezdenek válni, midőn már sem az idő, sem a lelkeknek nyugodtsága és elfogulatlansága nem áll szolgálatunkra, midőn a kellő megfontolásnak és nyugodt önelhatározásnak napjai lejártak. A ki magáért nem tesz mindent, a mit tehet és tennie kell, az másoktól sem követelheti, hogy megtegyék érte és helyette, a miket maga hanyagúl elmulasztott.“

„S ha mindazt, mit ez irányban tenni kellett, ildomos buzgósággal és teljes egyszerűséggel megtéve, a szentegyháznak nagy érdekeit megillető higgadtsággal, alaki kiméletességgel, mérséklettel és méltósággal jártunk el; nem foghat jólelkű embernél a némelyek által előszeretettel hangoztatott figyelmeztetés, hogy tartózkodjunk a provokációtól, mely hol kezdődik tudjuk, de hol végződik nem tudjuk. Mert józan eszű, nemes érzésű ember, álljon bár velünk szemben, úljön a kormány rúdjánál, vagy a hatalmas napi sajtó író asztalánál, a történeti jogok és igazságok kiderítését, az ő magyar egyház igazainak öntudatos hangoztatását, ennek önfelállása és érdekei szolgálatában és védelmére felemelt s nemes alakban hangoztatott szavait provocatio-nak nem veheti, mint olyat indokul egyházunkkal szemközt való eljárásában nem szerepeltetheti, ha csak az „écrasez“ elvet így is,

*) Deák Ferencz beszéde a katolikus autonomia ügyében 1868. október 1-jén tartott vegyes tanácskozmányon.

úgy is feltétlenül vezérnézetei és cselekvési rendszere zászlajára nem írta és hacsak minden ürügyet felhasználni nem akar egyházunk iránt tanúsított igaztalan törekvéseinek támogatására, igazolására.“

„Senki ilyen magunktartását és igyekezetünket az államhatalom ellen való törekvésnek nem bélyegezheti.“

„Ilyen irányt soha sem követhet azon egyháznak vagy összes vagy pedig társulati és egyéni tényezők által való működése, mely egyrészt a kormányok hatalmában nyilvánuló isteni hatalom iránt való köteles hódolatot és alárendeltséget hirdet, másrészt minden, bármily pártállású hiveknek lelki üdvösségét gondozni, javát eszközölni hivatásának ismeri; — nem azon egyház, mely egy párt szolgálatába sem állhat be, s mely éppen azért valamint minden kormány átellenében, — midőn isteni küldetésénél fogva működik, igazságokat hirdet, jogokat főtart és megvéd, actiójának szabadságát mindenkor főtartja, úgy másrészt soha az ellenzékeskedés terére nem léphet; — nem azon egyház, mely a magyar királyság alapításával egykorú lévén, ezt erősnek, dicsőnek, győzhetetlennek óhajtja, ennek kormányát minden jogai erőyes gyakorlatában, de egyszersmind az egyházi, mint minden más jogoknak tisztelete és oltalma által is erősnek látni akarja; — azon egyház, mely az apostoli fejedelemben legfőbb védurát tisztelvén, kormányának minden helyes és hazafias törekvéseit támogatni kötelességének ismeri, pedig annál inkább, mert jól tudják az egyháznak férfiai méltányolni a kormánynak törekvéseik iránt való jóakarátát és segedelmezési készségét, — értik, mennyire megakaszthatná, bármily az egyház ellen törő kormány annak az emberiség legszentebb érdekeire irányult működését, mily nagy részben megghiusíthatná nemes törekvéseinek sikerét, gyöngíthetné hivatási munkálkodása eszközeit, károsíthatná őt, sérthetné jogait, érdekeit; — ámbár másrészt ismét semmikép sem fogadhatjuk el azon minden helyes fölfogáson túlmenő állítást, hogy az államhatalomtól elhagyatva elveszne azon egyház, mely, a történet tanúsága szerint, a leghatalmasabb fejedelmek, államok, népek támadásaival s szintúgy a bölcsőjénél dühöngött, mint később időről-időre megújuló üldözések minden rohamával győzelmesen megküzdve fönmaradt.“*)

Ime alapelveiben és álláspontjában szabatosan körvonalozva a magyar állam és egyház jogaival egyaránt igazságosan számot vető, elveiben szilárd, modorában ildomos egy házpolitikája! Az őt jellemző elvszilárdsággal, óvatos mérséklettel tárgyalja a középtanodai törvényjavaslatot főegyházmegyéje papjaival, kiket Kalocsára, 1882. szeptember 26-ára zsinatszerű tanácskozásra hívott egybe, hogy tanácsukat kikérje s őket a maga nézetei felől tájékozza. Biztosítja clerusát, hogy „az egyház érdekeinek védelmére a törvényhozás terén hivatottak mítsem mulasztanak el, hogy a katolikus iskolaügy, főleg az egyes nagylelkű elődök bőkezűségéből felállított s ujabban sok oldalról megtámadott kath. középtanodák sérelmet ne szenvedjenek.“ Terjedelmes beszédében főleg a következő két ellentétes nézetet ostromolja meg. Azt

*) „A Szent István-Társulat 1882. márczius 23. nagygyűlését megnyitó elnöki és emlékbeszéd nagykárolyi gróf Károlyi István fölött. Tartotta Dr. Haynald Lajos, bibornok, kalocsai és bácsi érsek. Budapest, 1882.“

hogy a katolikus egyháznak középiskolái nincsenek, ha akar ilyeneket, költségeskedjék s alapítson magának;

hogy azok, kik a katolikus középiskolákat létesítették, alapítványokkal ellátták, s a múltban szerencsésen vezették, a mai kor igényeinek megfelelő tanításra és nevelésre alkalmatlanok.

A katolikus iskolák történelmi múltjának és jogi természetének megvilágítására alapító okleveleiket egy kiváló tudományú gymnasiumi tanár által az ország összes vidékeinek porlepte polczairól előkeresteti, egybegyűjti s nagybecsű történelmi jegyzetekkel ellátva és a kalocsai papság egyik jeles tagja által jogtörténeti tájékozással bevezetve, egy örökbecsű és tanúságú munkában adja át a nyilvánosságnak a művelt közvélemény tájékozására. *)

A magyarországi iskolaügy e momentuosus történeti tanúival, kettőt igazol be. Először, hogy a királyok, püspökök s kath. országnagyok egybegyűjtött alapító levelei szerint, alapítványukat „saját javadalmas jövedelmekből“ „önnön értékükből“, „saját pénzükön“, „tulajdon vagyonukból“ a „maguk költségén“ alapították, emelték „Isten szeretetéből ép azon kifejezett czélzattal, hogy a kath. vallást gyámolítsák“ „Isten egyházát szolgálják“ a „tévelyeket eltávolítsák, az elődök ősi hitét s jámborságát előbbi jogaiba visszahelyezzék.“ Ez iskolák tehát katolikusok: úgy eredetük anyagi forrása, mint alapítóik kifejezett szándoka szerint.

Hogy másodszor, a katolikusok igazságos, méltányos dolgot követelnek, midőn azt kívánják, hogy katolikus felekezeti vagyonuk és tanügyük szervezése és kezelése tekintetében megnyerjék azon önállóságot, mely őket jogosan megilleti és melyet a velük „egyenjogusított“ többi felekezet háborítlan élvez.

Ily alapos, tudományos apparatussal és sokoldalú előkészülettel indult neki a középtanodai törvényjavaslatnak, mely sok viszontagság után 1883. május havában került a felsőházban tárgyalásra. Haynald ekkor még két fulminans szónoklattal (május 1-én és 2-án) szállott síkra a maga álláspontja mellett. És ha az eredeti törvényjavaslat módosításaiban elért vívmányai nem is állanak arányban fáradozásai érdemével s a katolikusok jogos igényeivel: az erkölcsei győzelem övé maradt. „Causa victrix placuit diis, sed victa Catoni!

De még ugyanazon évben megfordult a változékony parlamentaris külső siker kockája és a kormányéval szemben a katolikus egyházi álláspont lőn a szavazásnál győztes.

Alig nyújtotta be ugyanis Pauler igazságügyminister „Törvényjavaslatát a keresztény és izraelita közt, valamint az országon kívül kötött polgári házas-

*) „A Katolikus Iskolaügy Magyarországon.“ I. A magyar katolikus alapítványok különös tekintettel a katolikus iskolaügy körül újabb időben felmerült téves nézetekre. Irta Dr. Városey Gyula Kalocsán, 1882. 44 lap.

II. Litterae Authenticae exhibentes origines scholarum Hungariae, quas pro informanda juventute post cladem ad Mohács viri catholici condiderunt, reges apostolici confirmarunt. Collectae et editae a sacerdote archidioecesis colocensis. Coloczae 1882. 192 lap.

Litterae authenticae e. c. t. Fasciculus secundus, Coloczae 1884. 341 lap.

Litterae authenticae e. c. t. Fasciculus tertius Pars I. Coloczae 1885. 419 és LIV lap.

ságról,“ Kalocsa érseke nyíltan állást foglalt ellene a székhelyén 1882. szeptember 22-én megtartott zsinaton.

A felsőház hármas bizottságában (1883. december 4-én) és nyilvános ülésében is szembeszáll a javaslattal, mely a december 12-iki emlékezetes szavazásnál 103 szóval bukott el 109 ellenében. De a mint jelentkezni kezd egyházmegyéjében az antisemitismus ragálya, a fenkölt szellemű főpap főpásztori körlevelet intéz megyéje papságához és a keresztény felebaráti szeretet nevében óvólag emeli fel az üldözött zsidóság védelmére vallása jelvényét, a keresztet. *)

„Az antisemitismus, írja, hogy a maga nevén nevezzem a gyermeket, a hol dühöng és a zsidóság ellen szított ellenségeskedésbe, vagy épen vérengző tüntetésekbe tör ki, méltán vonja magára minden értelmes pap kárhoztatását, a ki tudja, hogy mi azon vallás szolgálai vagyunk, mely az emberek iránti szeretet isteni jelvényét viseli, és még a határozott rossznak üldözésére vagy büntetésére is inkább Isten irgalmasságának, mint haragjának eszközeit hívja segítségül. Serényen és vallásosan kerürendő tehát minden, a zsidóság ellen irányuló mozgalom, az úgynevezett elméleti antisemitismussal együtt, melyről sohasem látható előre, hogy minő formát fog magára öltetni? Az egyet tudjuk, hogy az ilyen mozgalom honnan ered és kezdetben milyen lesz, de azt, hogy meddig megy, hová jut el és a nép zendüléseiben és az emberi szenvedélyek izgalmai által mily alakot ölt magára, azt megjósolni senkinek sem áll lehetőségében.“

Megdicsérve papságát, a mely következetesen távoltartotta magát az antisemitismus kárhozasos üzelmeitől, emlékezetes főpásztori körlevele további folyamán szívére köti „a hazának s az ország összes lakóinak szeretetét nemzetiségi és vallási különbség nélkül.“

Ugyanígy tűnik fel a delegatiókban, mint egyháznagy, ki válhatlanul együtt jár az államférfiúval, mint politikus, ki az államok alakulásaira befolyó anyagi erők mellett sohasem feleli a morális tényezők hatalmát számba venni.

A birodalmi kancellár római politikája fölött (1870) tartott philippikájában, mint az adott tényezőkkel óvatosan számító és az erkölcsi érdekek színvonalán álló diplomata mutatta be első fellépésében magát.

Zsedényi Edének, a szentszéknél fenálló nagy követség ellen emelt kifogásaira adott válasza (1871. június 28.) fényes apologiája a szent szék morális hatalmának. „Előttem szóló — így vezeté be beszédét — azt mondta, hogy Róma megszűnvn világi hatalom lenni, a római kérdés tisztán egyházi kérdéssé vált. Ennek ellenében szabadjon azon nézetemet kifejeznem, hogy káros volna az államoknak szem elől téveszteni ama mótórokat, melyek jólétökre nagy befolyással vannak s melyek szempontjából Róma is az erkölcsi világra való nagy hatásánál fogva a külügyi közegek részéről kettözött figyelmet érdemel.“

„Rómának jelentősége a valláserkölsi világra és az ebből létének er-

*) *Litterae Circulares ad venerabilem clerum archidioecesis colocensis anno 1885 datae.*
I. datum die prima mensis Januarii.

kölcsi alapjait, elemeit s leghathatósabb segédeszközeit kölcsönző társadalmi életre, az államok jóllétére és gyarapodására nézve nem szűnt meg kiváló fontosságú lenni.“

Szónoklata ez alapeszméjét az európai államok politikai és diplomatikai viszonyaiban az aprólékosságig jártas erudíció gazdag tárából kölcsönzött érvekkel fényesen bebizonyítván, „nem mint katolikus, nem mint érsek — végzé beszédét — hanem tisztán az állam érdekének szempontjából kívánom, hogy Rómával való viszonyunk a jövőre is külügyérünk főbb teendői közé számíttassék és Rómában nagy követünk legyen, a ki azon tisztelet mellett, melyet a pápának bemutatni hivatott az olasz kormány által is garantialis törvényében elismert souverainitása iránt, figyelemmel kövesse egyszersmind a vatikán eljárását; igyekezzék azt minél kedvezőbbé fejleszteni, a mi állami állapotainkra nézve pedig tartson minket mindenkor és mindannak tudomásában, a mi a világ kétszázmillió és az osztrák-magyar birodalom huszonhétmillió katolikus lakosának vallásos meggyőződésére, családi és állami életére nézve nagy befolyással lévén, az államéletet és államérdekeket is ezer oldalról érinti. Ily értelemben igen is kívánom, hogy valamint eddig tette a külügy-minisztérium, úgy a római ügyeket a jövőben is nem tisztán, mint egyházi dolgokat, hanem mint olyanokat tekintse és kezelje, melyek az állami életet sok tekintetben érintik és magokra világi alakot öltenek.“

A Bosznia és Hercegovina elfoglalása mellett (1878. december 13-án) tartott nagy beszéde az elmúlt tíz év eseményeiben nyilván igazolta politikai éleslátását és véleményének erkölcsi bátorságát, mely „szükségesnek, jogosultnak, érdekeink szolgálatában történtnek“ ismerte fel és nyilvánította az occupatiót akkor, midőn a népszerű közvélemény zaja nem egy „nagy politikust“ megtevesztett s megfélemlített.

Haynald tevékenységének sűrű nyomait hagyta a delegáció Naplójában kisebb szabású beszédei kapcsán is és mint a hadügyi bizottságnak, a négyes egyesült bizottságnak, a hetes kiegészítő albizottságnak elnöke és 1879 óta tíz éven át a delegációnak felváltva elnöke és alelnöke, ki előbbi minőségében öt ízben tartotta Ő Felségéhez a szokásos megszólító beszédet. *)

Érdekesen jellemző eseménye politikai közéletének, részvétele Tisza Kálmán tíz éves miniszteri jubilaumán s valódi diplomatai kis remekmű a beszéd, melylyel az ünneplő miniszterelnököt főpártársai élén épen ő üdvözölte (1885. november 29-én), a ki legelésebben csapott véle össze a politikai közélet porondján.**)

Midőn pár évvel előbb Haynald jubilaumát, püspökségének negyedszázados évfordulóját ünnepelte (1876. szeptember 9.) a fejedelmi kegy a szent Istvánrend nagy keresztjével, ugyanaz évben, a brüsseli botanikus congressus alkalmából, a belga fejedelem a királyi Lipótrend nagykeresztjével tüntette ki.

XIII. Leo pápa 1879. május 12-dikán ruházta fel a bibornoki ranggal,

*) 1879-ben, 1881-ben, 1883-ban, 1885-ben és 1887-ben.

**) A felsőház 1883. május 1. és 2-iki ülésén.

a szent római egyháznak az Angyalokról nevezett római b. sz. Mária áldorbibornoka címével. A katolikus egyház legtudósabb főpapjaival egy Neumannal, Zigliaraval, Hergenrötherrel egyszerre emelle fel a legmagasabb főpapi testület tagjai közzé.

Hazafias érdemeiért Baja, Erzsébetváros és Zombor szabad királyi városok díszpolgárukká választották.

„Deorum superis gratus et imis.“

* * *

Választottak osztályrésze ily pálya, mely a gondviselés útjain eljutván „a szép öregkor“ határához, jól végzett munkája áldásaként élvezi a köz-tiszteletet és a tekintély gyümölcseit. A nyugodt szemlélődés magaslatáról, melyen az ész, az érzékiség és a szenvedélyek homályától s a szív az átélt viszontagságok és küzdelmek keserveitől megtisztult, eléggülten tekinthet vissza, életének mindannyi sikert és emelkedést jelző állomásaira.

Kivált, ha e szép öregséghez szórakoztatóul a „scientia amabilis“ múzsája járul, „ez isteni áldása életünknek, mely, midőn a hivatásszerű nehéz munkában erőnk lankad, vagy gond borítja kedélyünk egét, midőn szeretetlenség zavarja lelkünk nyugalmát: felvidít, üdülést nyújt ígéző tárgyai szemléletében, vizsgálásában, feledtetni gondjainkat, az élet tavasza és nyarának örömeit szaporítja és őszhajak jelzette alkonyán is megőrzi a kedély frissességét, derűltségét, hogy legbájosabb alkotásaiban örvendve bámuljuk és dicsőítsük a Teremtőt!“

A mint kedvencz tudományáról: a botanikáról oly szépen vallja -- Haynald Lajos!“(*)

*) Lásd: „Perlatore Fülöp Emlékbeszéd, melyet írt s a magyar tudományos akadémia 1878. június 16-iki közülésén kivonatossan felolvasott Dr. Haynald Lajos. Kolozsvárt. Nyomatott K. Papp Miklósnál 1878,“ a 46. lapon.

És minden Isten Liszt Ferenczet - öhajtom: so-
ha mióta - magához szelítanója, akkor az adómai-
nyozási jog is a fentint levettől által fog gyakorol-
tatni.

Isten adja áldását az egészre!

Élt a Munkácsy pár Lelpach-i kastély-
ban, Luxembourgi Királyságban, az Mr
születésének ezal nyolcz száz nyolczvanhatodik
évben, július hava hetediken

D. Haynald Lajos

bíboros, kálváriai író

Előttünk

Dr Liszt Ferenc

Munkácsy János

A Haynald-zene-ösztöndíjról szóló alapító-levél befejező része, a bíboros, Liszt
és Munkácsy aláírásával.

HAYNALD LAJOS

BIBORNOK

M I N T B O T A N I K U S .

IRTA

Dr. KANITZ ÁGOSTON,

EGYETEMI TANÁR.

I.

1826-ban, a szép *Galanthus nivalis*-szal kezdette meg Haynald botanikai pályafutását és azóta szakadatlanul műveli sok szeretettel, szakavatottsággal, lelkesedéssel, a Linnétől „scientia amabilis“-nek nevezett növénytant.

A növények szedésére, szárítására és meghatározására, nagyműveltségű atyja, — kinek magának is volt szép herbariuma, mely csak pár év előtt jutott fiának a már bihoros érseknek birtokába vissza — tanította. Az első munka melylyel a növények nevét megtalálni, vagy a botanikusok kifejezése szerint, meghatározni törekedett, a Magyar Fűvész Könyv volt (készült és nyomtatódott Debreczenben 1807—1812.), mely mint írói, Diószegi Sámuel és Fazekas Mihály, a címlapon mondják — „a két magyar hazábnan találatható növényeknek megismerésére vezet, a Linné alkotmánya szerint.“ A könyv címe, azoknak, kik talán a régiéknél annyira — s nem ok nélkül — kedvelt fűveszkönyvet nem ismernék, megmondja, mily irányban tölthette Haynald első botanikai kedvteléseit.

De nemsokára választott, magasztosan szép életpályájára fordított minden időt és azért nagyon kevés óra jutott a növényekkel való foglalkozásra; s habár akkor és még sokáig azután szerényen tartózkodott attól, hogy mint a szakművelője előtérbe jusson, vagy éppen irodalmilag is működjék, nem mulasztott el semmiféle alkalmat, hogy magát mint botanikust tovább ne képezze.

Bécsben a harminczas évek kezdetén egy pozsonyi születésű hazánkfia, ki még csak férfikora elején volt, tűnt fel fényes meteorként, több tudományterén, — ez a roppant munkabíró Endlicher István László, udvari könyvtárőr volt, ki páratlan szorgalommal és pontossággal végezett mindent a mihez hozzáfogott: a magyar történelem és a római jog ismeretlen forrásaira, a sinai grammatikára, geographiára és „folklore“-ságra szintoly érdekes és nagybecsű adattömegeket közölt, mint akár a növénytan terén, midőn a „természetes rendszer“ számára egyengette az utat, colossalis munkában, mely typographiai tekintetben is oly áttekinthető volt, mint megelőzői közül egy sem — hogy az a munka majdnem egy félszázon át kizárólag használt, megbecsülhetlen segédforrás volt. Ez a munka szerencsére Haynaldnak is, elég korán kezébe jutott. Midőn Bécsben, az Augustineumban a sz. theológiából a doctori rigorosumokra készült, el-ellátogatott a közel, a József téren elhelyezett, cs. és kir. udvari természetitár növényteni osztályába, hol az akkor mint örsegéd működő dr. Fenzl Edével, később a bécsi tudományegyetemen r. ny. tanárral — megismerkedett. Szépen írja ezt le, maga a fennkölt szellemű főpap: „1839-ben kopogtattam be először hozzá, mint a Szt. Ágostonról nevezett Bécsi, felsőbb papképző tagja, hogy rendes foglalkozásaimtól szabad óráimat azon gyűjtemény kincsei tanulmányozásával értékesítem;

s most is bizonyos pietással emlékezem ama jelenetre, midőn közvetlen elődének, a testalkatra szintúgy, mint észbeli tehetségeire nézve kortársai között kiemelkedő nagynevű hazánkfia, a megdöbbentőleg tragikus végű Endlicher Istvánnak jelenlétében ennek óriási tudományáról és munkaerejéről tanúskodó „Genera Plantarum“-ja nemrég megjelent első füzetait kezembe adta, s az akkorig már körülbelül 14 éves botanikus dilettantismusomban kizárólag ismert és követett Linné-féle rendszertől eltérő, természetes rendszerbe oktatólag bevezetett.“ Ebben a munkában terjedelmes latin leírásokkal közölve vannak az összes, akkorig ismert növénynek, az egyszerű, picziny, az abban az időben még hiányos mikroszkopiumokkal alig látható növényektől — a nagy óriásokig, melyek magasságra nézve a legmagasabb épületekkel és toronyokkal bizvást versenyeznek. Ebből a munkából tanulta Haynald, hogy Isten összes növényteremtményei, legyenek azok bármily óriási nagyok, bármily törpe piczinyek, mind a legezlszerűbben vannak szerkesztve, és mind gyönyörű harmóniájukban disztik a természetet és dicsérik teremőjüket. Ebből a munkából tanulta, hogy mindegyik növény egyaránt megérdemli, hogy gyűjtessék és tanulmányoztassák. És midőn később fényes életpályáján arra módja és alkalmá volt, mindezen irányokban egyaránt gyűjtötte és szerezte csere vagy vétel útján az érdekesnél érdekesebb növényeket, hogy a gyűjtemény számára az Érsek egy vagy más hálás főrangú és más tisztelője, a világ különböző részeiben, maga gyűjtött vagy szerzett sok érdekes növényt küldött, azt felemlíteni szintén helyén valónak tartom.

Haynald maga, rendkívül élénk eszével sokat olvasott, sokat tanulmányozott. Midőn Budapesten káplánoskodott, a Budapesti botanikusokkal ismerkedett meg, leginkább azért, hogy velük növénycsereviszonyba lépjen; akkor ismerkedett meg, a helytartótanácsnál működő practicanssal Dorner Józseffel, később akadémiai levelező taggal, ki szerzett tapasztalatai alapján Haynaldnak nemcsak felette szeretetreméltó humanitását, hanem kiváló szakismereteit és ügybuzgalmát is dicsérte. Fenzlrel is további összeköttetésben maradt. Talán leghelyesebb, ha ismét magát a nagy főpapot hallgatjuk meg, hogyan haladtak növénytani ismeretei: „S a ki így az előrehaladott tudomány vívmányaival való megismerkedésben mesterem vala, később négy évtizeden át nehéz hivatalaim mellett kedvderítőleg folytatott botanikus foglalkozásaimban minden módon istápol: jeles szakmunkákra való utalással, a növényvilági mikrokosmos csodáinak vizsgálására és élvezetére szolgáló kitűnő mikroszkopiumok s egyéb látszerek megrendelésével s használati utasításával, nevezetes gyűjteményeknek vételre való ajánlásával segedelmezett.“ — — — (Fenzl) „Évek során sokoldalú elfoglaltságai közepette is talált időt, hogy a nemzetnek, herbariumommal együtt örökségül szánt botanikus könyvtáram gyarapítására szolgáló régi és új munkákat Európa könyvtárusainak, különösen pedig az ily természettudományi szakmunkákkal kereskedő berlini Friedländernek könyvjegyzékeiben vételre kijelölje, kiváló tekintettel a Linnét megelőző növénytudósok ugynevezett „Paterek“ általa jól ismert és így nekem szép számmal jutott munkáira.“

De behatóbban a növénytantannal mégis csak azóta foglalkozott, a hogy

az erdélyi püspöki széket elfoglalta. Pedig mily roppant munkát adott neki, egyházmegyéjének kormányzása! Akkor, mikor Erdélyben még nem volt vasút, nagy egyházmegyéjét minden irányban bejárta, mindenütt magas főpásztori kötelességeit és functioit ezek és ezek épülésére végezte. Ilyen utak alkalmával gyakran előre küldötte kocsiját, maga pedig az érdekes helyeket gyalog kereste föl és a növényvilágban találta örömét; ha pedig magas hivatásszerű functioit bevégezte, nem pihent, hanem kiment a szabadba növényeket észlelni és gyűjteni. A mikor pedig az időjárás megengedte, hogy a havasokra felmehessen, azokat is felkereste és éjjelre magával vitt szűk sátrába vonult vissza; de ha oda künn kedvezőtlen volt az időjárás, akkor meghívta abba a vidéken lakó és őt a havasra kísérő botanikusokat és ha a breviarium olvasását befejezte, az éj legnagyobb részét botanikai beszélgetésekkel töltötte.

A nagy növénytömegeket, melyeket maga gyűjtött és a sok anyagot, mely vétel, csere és ajándék útján hozzá jutott, a téli hónapokban csak késő éjjel, mikor szobáiba visszavonult, dolgozta fel és rendezte be. Hogy az aprólékosságig menő szeretettel és gondossággal végezte ezen munkát, mutatja az, hogy még azon növénypéldányokat is, melyeket másoknak juttatott, többnyire sajátkezű „etiquette”-ekkel látta el, és csak, ha nagyon érdekes fajokból, nagyon sok példányt hozott forgalomba, akkor nyomatta a nevet, lelőhelyet, gyűjtési időt sat. jelző czédulákat.

Természetesen mindenki óhajtott Haynaldtól növényeket bírn. És hogy ezt olyanok is, a kik nem bátorzkodtak a magas állású főpaphoz fordulni, elérhessék, ő a bécsi növénycsereegylet vezetőjének mindazokat az ezer és ezer növénypéldányokat, miket neki felküldött, ajándékba adta, hogy mindenki ritka erdélyi növényekhez juthasson és ezen, akkor nagyon nehezen hozzá férhető érdekességekkel megismerkedhessék. Azért mindenki, ki oly szerencsés volt Haynaldal egyenes csereviszonyba juthatni, az erdélyi püspök bőkezűsége következtében mindig többet kapott, mint adott. Mert főóhaja odairányult, hogy abból a sok növényből, mely neki annyi lélekemelő és Istent dicsérő órát nyújtott, necsak a növénytan minden igaz barátjának jusson, hanem hogy a növénytan barátjai is mindinkább gyarapodjanak. Növényteni törekvést támogatni, lelki örömere szolgált; és majdnem minden számot tevő hazai botanikus és igen sokan az ifjú nemzedékből, Haynaldban növényteni törekvéseinek úgyszólván természetes pártfogóját találta.

II.

Igy szépen gyarapodott Haynald herbariuma. De nagy herbariumok csak akkor fejlődnek valóban előnyösen, ha sikerül nagyobb vételeket eszközölni, melyek olyanoktól származnak, kik magok is sokat és rendszeresen gyűjtöttek, a tudományban kiváló nevet vívtak ki, és évek hosszú során át más botanikusokkal voltak összeköttetésben. Haynald gyűjteménye ilyen, nagyobb vételek által is tekintélyesen gyarapodott, és így mindinkább olyan herbari-

ummá nőtte ki magát, melyet nemcsak Ausztria és Magyarország, hanem egész Európa nagyobb magánherbariumai mellett említenek.

A négy nagy gyűjtemény, melyek nemcsak a herbarium gyarapodására, hanem a cserére nézve is sok keresett és becses objectumot nyújtottak: Heuffel, Kotschy, Schott és Sodiro herbariumai voltak. Ezen gyűjtemények közül Haynald az elsőt mint erdélyi püspök, a többiek mint kalocsai érsek vásárolta meg.

Heuffel 1848 előtt Krassómegye főorvosa volt, a haza legkiválóbb botanikusai közé tartozott; és hogy a növénytant mint szaktudományt művelni akarta, a mellett az is szól, hogy Haberle halála után, a budapesti tudományegyetemnél üresedésbe jött növénytani tanszékre pályázott és az ország legtekintélyesebb botanikusai közé tartozott, mivel a külföldi botanikusok az összeköttetést keresve keresték; mert a modori születésű orvost sorsa, Magyarország legdélekeletibb vidékére Krassó-megyébe juttatta, és így az akkor helytelenül Bánságnak nevezett vidéken, sok érdekes növényt gyűjtött; — nevezetesen a mostani Krassó-Szörénymegye botanikai átkutatása nem csekély érdeme, és az „Enumeratio plantarum in Banatu Temesiensi sponte crescentium et frequentius cultarum“ című munkája is, mely csak kevés halála előtt készült el és Haynald közbenjárása következtében látott gyorsan napvilágot, — leginkább ezen megyével foglalkozik. Az említett megyén kívül Hunyadmegye flórájának ismertetése is, melyről fentnevezett munkájában megemlékezik, — nem egy érdekes felfedezést köszön neki. A legkiválóbb floristák és herbarium tulajdonosok, nemcsak Közép-Európából, hanem Francia-, Angol-, Svéd- és Oroszországból küldöttek Heuffelnek növényeket, mi ugyan azt eredményezte, hogy akkoriban, midőn Magyarországon a vasút csak Szolnokig ment, Heuffel sok becses anyagot nyert, de egyet-mást, mit sürgősen kértek saját gyűjtéseiből akkor is oda adott, midőn magát azoktól teljesen megfosztotta; mert azon reménynyel kecsegtette magát, hogy még kijut valamikor a lelőhelyre, de sajnos, óhaja és reménye több esetben nem teljesedett be. Haynald ezen gyűjteményt még a haldoklótól magától, vásárolta meg. Heuffel saját gyűjtésein kívül ezen gyűjtemény sokat tartalmazott mit Bachofen von Echt, de Candolle, Alfonz, Dorner, Eckart, Eisenmann, Fenzl, Fries Elias, Fuss Mihály, Grisebach, Hampe, Sir William Herbert, Hildebrandt, Hochstetter, Hohenacker, Hoppe, Janka, Jordan, Koch (a synopsis florae germ. híres szerzője), Kotschy, Kuntze, Lagger, Láng, Lang O. F., báró Leithner, Maly József, Mihálka, C. A. von Meyer, Nathusius, Panchich, Pavich, Pavlovsky, Pittoni von Dannenfeldt, Rainer, Reichenbach és fia, Rochel, Sadler, Sándor, Schenk, Schiffer, Schlosser, ifj. Schott Vilmos, Schröckinger, Schultz Bip., Schur, Streim, Streinz, Szovits, Vuchetich, Welwitsch, Wierzbicki stb. többnyire hírneves botanikusok küldöttek cserében hozzá; azonkívül tartozott a herbariumhoz egy igen szép alga-gyűjtemény, mely Le Normandtól származott.

A gyűjtemény nagyon sokat tartalmazott, mit Haynald még nem bírt és így sok tanulmány, élvezet és serkentés forrásává vált; de oly mértékben, mint azt maga óhajtotta, Gyulafehérvárt, még sem élvezhette; mert csak 1857 őszén jutott a herbarium birtokába és ha még 1860 őszéig több időt is szen-

telhetett a gyűjteménynek, a mindinkább előtérbe lépő politikai események még sem engedhették annak teljes élvezetét, úgy hogy csak akkor, midőn mint carthagói érsek, hosszabb ideig foglalkozhatott herbariumával Szécsényben, tapasztalhatta örömmel, hogy egy és más növény a Heffelianumok között is megvan, melyet abban akkor, mikor az egészét nem vehette pontosan át, nem is talált meg.

Kotschy, a híres utazó, ki az ó-világ három részében éveken át gyűjtött és szűk anyagi viszonyainál fogva arra volt utalva, hogy gyűjtéseinek legnagyobb részét a subscribenseknek rendelkezésükre bocsássa, — nem bírt nagy herbariummal; de egyrészt, kézi herbariumában megvolt az általa felfedezett sok új faj és érdekesség nagyobb része, azonkívül az el nem adott centuriák között is voltak olyanok, melyeket Haynald előbb nem bírt; továbbá tartalmazta ez a gyűjtemény Kotschy nagy Quercus-herbariumát, mely ugyan részben rendezetlen és feldogozatlan, de mégis Haynald herbariumát olyanokkal gyarapította, melyekhez hasonló kevés található Európa legnagyobb herbariumaiban is; végre számos értékes kézi rajz is volt a hagyatékban, mely jórészt szolgáltatta az anyagot a Schweinfurth Györgytől kiadott és tudós Érsekünknek dedikált „Reliquiae Kotschyanae“ *) számára.

A harmadik nagy herbarium, melyet Haynald szerzett, a két Schott herbariuma. Az idősebb Schott Vilmos, a bécsi botanikus kert főkertésze volt, ennél tartózkodott Baumgarten, midőn az Erdélyi Főkormánysház segélyével Bécsbe utazott, hogy Erdély flóráját megírja; így jutott az idősebb Schott több erdélyi növényhez és ezen idő óta fejlődhetett fiában az előszeretet az erdélyi botanikai érdekességek iránt; az ifjabb Schott Henrik Vilmos, tagja volt azon tudományos expeditionnak, mely Leopoldina főhercegasszonyt a Brazíliai császár mennyasszonyát, új hazájába kísérte. Schott Henrik Vilmos Braziliában négy évig gyűjtötte a még sok részében ismeretlen föld növényeit, a Jóreménység fokán is hosszabb ideig tartózkodott, és Ausztriába visszatérve, az udvari kerteknél kapott alkalmazást és mindinkább előreléptetve, a legmagasabb általa elérhető pozícióra jutott midőn, a Schönbrunni nagyszerű kert és menageriák igazgatójává neveztetett ki, mely hivatalában mindhalálaig működött.

Schott kiváló botanikus volt, ki a reá bízott növénytani kincseket a tudomány számára értékesítette és a ki ugyan minden, még oly csekély eltérést is, mint valami különöst akart megkülönböztetni, de azt azután nagyon pontosan le is írta. A legtöbb ilyen növény Schott herbariumában található, s így az megbecsülhetlen forrás a Schott-féle munkák magyarázása érdekében. A nagy gyűjteményt s az elég érdekes könyvtárt Miksa mexicói császár vette meg, hogy az a Mexicói országos museum növénytani osztályának alapját képezze; de a Queretaro-i catastropha után az is visszahozott Európába és

*) Reliquiae Kotschyanae. Beschreibung und Abbildung einer Anzahl unbeschriebener oder wenig gekannter Pflanzenarten, welche Theodor Kotschy auf seinen Reisen in den Jahren 1837—39, als Begleiter Josephs von Russeger, in den südlich von Kordofan und oberhalb Fesoglu gelegenen Bergen der freien Neger gesammelt hat. Mit einer biographischen Skizze und Portrait Kotschy's. Berlin, G. Reimer 1868. XL, 52 pp. 35 tab. 4°.

akkor, eltekintve az Aracea-herbariumtól, — a többbit, a könyvek legnagyobb részével együtt Haynald vette meg.

Ezen gyűjtemény, melynek tulajdonosa mint láttuk Afrikában és Dél-Amerikában személyesen gyűjtött, megint nagyon sok érdekességgel gyarapította Haynald herbariumát. Alig jutott ezen herbarium új, szakértő birtokosa kezeibe, az mindjárt azon volt, hogy a herbariumban előjövő mindazon fajok, melyeket Schott az u. n. *Analecta*-iban közölt, s melyek többnyire hazánkból származtak és jórészt rejtélyeseknek tartattak, kellően megvilágosíttassanak; úgy hogy maga elmondhatta egy alkalommal „az én herbariumomba olvadt Erdélyi növényeket később, korunk egyik legkritikusabb botanikusa Neilreich „Ueber Schott's *Analecta botanica*“ czimű munkájában az én közvetítemre megrostálván, Schottnak több új speciesét faji önállóságából leszállítá, mert Schott még úgy is hazánk keleti florájának számos, ha nem is mindenkor faji jelentőségű, de bizonyára érdekes új alakjait hozta be a tudományba, honunk gyönyörű virányának ismertetéséhez nevezetesen hozzájárulván.“

A negyedik nagy szerzemény Sodiro Alajos jezsuita atya nagy gyűjtései Ecquadorból, többnyire feldolgozatlanok és sok érdekességet tartalmazók.

Nagy a botanikusok száma, kikkel az érsek évek hosszú során át érintkezésben volt és kiktől vagy csere útján vagy vétel útján szerzett növényeket, vagy kik tiszteletük jeleül küldöttek vagy hoztak néki növényeket, könyveket.

Haynald herbariumában a már említett szakembereken kívül vannak még növények a bécsi udvari, a müncheni, párisi növénytani muzeumok, továbbá Agardh, Aitchison, Altobelli, Anzi, Areschong, Ascherson, Baenitz, Baillon, Balfour, Ball, Bauer, Bebb, Beccari, Benseler, Berlandier, Blanchet, Boissier, Bommer, Boos, Borbás, Bordère, Bosse, Bourgeaux, Bouvier, Brandza, Branik, Alexander Braun, Bubani, Burle testvérek, Canby, Carl, Cesati báró, Claussen, Coban, Contest.-Lacour, Csató, Cumming, Curtis, Czetz, David abbé, Debeaux, Déchy, Derbès, Deschmann, Duka, Duthie, Ecklon, Egeling, Eggers báró, Eggert, Eichwald báróné, Engler, Enwald, Eördegh-Biró Zsuzsánna, Falk, Farkas-Vukotinovich, Farlow, Fenzl, Filhol, Fourcade, Frank, Freyn, Gander, Gandoger, Gansauge, Gasparrini, Gastrell-Harris, Geheeb, Geoffroy St.-Hilaire, Ghiesbrecht, Goepfert, Gottsche, Groves, Gussone, Hahn, Hampel-Pulszky Polyxena, Haussknecht, Hazslinszky, von Heldreich, van Heurck, Heuser, Hieronymus, Hinteröcker, Hohenacker, Holuby, Hombron, Hostmann, Howel, Huet, Huguenin, Huter, Istvánfi, Jaeger, Janka, Jellinek, Jones, Kanitz, Keck, Kerber, Kerner von Marilaun, Kmet, Knabe, Knapp, Knoblicher, Kotschy, Kováts Gyula, Kralik, Kützing, Laflamme, Lagger, Le Jolis, Letourneur, Levier, Lindberg, Linhart, de Lisle, Loscos, Lorentz, Maly Fr., Marcucci, Martens, Maw, Menyhárt, Metz, Miquel, Mocenni, Müller Bernát, Müller báró, Naegeli, Neilreich, Nordstedt, de Notaris, Oberleitner, Orphanides, Panchich, Pappafava, Paris, Parish, Parlatore, Paterson, Petrovich, Petter, Pfund, Philippi, Pichler, Porta, Pringle, Rabenhorst, Radde, Raddi, Raoul, Reichenbach pat. et fil., Reuter, Reverchon, Richter Lajos, Riehl, Rigo, Rolli, Roumeguere, Ruhmer, Sanguinetti, Savatier, Schott, Schrenk, Schultz Bip. C. H. és Fr., Schweinfurth, Sekera, Sendtner, Sieber, Simonkai, Sintenis testvérek, Skofitz, Smith Anna,

Spreizenhofer, Spruce, Ste Croix de Belligny, Stockinger-Haynald Amália, Szabó, Szovits, Tauscher, Thümen báró, Timbal-Lagrave, Titius Pius, Töpfer, Todaro, Tommasini, Uechtritz báró, Ujhely, Urban, Vedel, Velics A., Verlot, Verveaux, Vigener, Waitz, Wainio, Wawra, Watson, Wiesbauer, Willkomm, Winkler, Wittrock, Wolff, Wight, Zelebor és Zohrab — részéről.

Itt legyen még külön kiemelve két hagyomány, melylyel a nagyszerű gyűjtemény gyarapítottatott, nem nagy terjedelmessége, hanem specialis érdekessége miatt; az egyiket Frivaldszky Imre, az öreg Haynald István barátja, rövid idővel halála előtt adta át a kalocsai Érseknek. Kiváló ritkaságok a Balkán vidékéről jó részt, instructiv rajzokkal illusztrálva. A másik gyűjteményt Andrae Justus Károly néhai bonni tud. egyetemi tanár, ki egykor hazánkban is botanizált és éppen innen származó növényeit hagyta Haynaldra.

De a magas tulajdonos saját gyűjtései által is nagyban gyarapította herbáriumát, mert nemcsak a haza minden részében botanizált, hanem évek hosszú során át hosszabb rövidebb ideig igen sok helyen tartózkodván, majdnem mindenütt gyűjtött növényeket; így: Erdélyben (1852—1863.), Olaszországban le Siciliáig (1859.), u. o. de különösen Rómában és környékén, továbbá az Apennineken, ezután Németországban, Schweizban, Savojában, Csehországban, a Kárpátokban (1865—1867.), azután 1867. óta majdnem évenként Magyarországon, Ausztriában, Styriában, Csehországban, Német- és Franciaországban, azonkívül 1878. és 1879-ben a Pyrenaeekben és 1882. Luxembourg nagyhercegségben.

Ezen utak alkalmával, továbbá 1874-ben, midőn Firenzében nemzetközi virágkiállítás és növénytani congressus tartatott, melyen dr. Haynald Lajos Érsek, mint az egyik jury-osztály elnöke és mint a congressus egyik alelnöke, számos ovatio tárgya volt, — sok botanikussal ismerkedett meg, kik azután később, herbariumának és könyvtárának szánt, sok érdekes küldeménnyel örvendeztették meg.

Herbariuma, melynek európai osztálya majdnem az összes fajokat, exotikus osztálya pedig az ismeretes genusok nagy részét tartalmazza, — a nagyon sok becses felölélő kryptogamosztálylyal, saját és boldogult édes atyja nagy gyűjtésein kívül, majdnem háromszáz botanikustól származik, kiknek bizonyosan háromnegyed részük az irodalomban is méltó helyet foglal el. Ez a nagy kiterjedésű herbarium a kalocsai residentia első emeletén, közvetlen a biboros Érsek lakosztálya mellett, öt szobát foglal el és feketére fényezett, üveges magas szekrényekben van elhelyezve; egészen úgy van felszerelve, mint a bécsi császári és királyi udvari Muzeum és a Magyar Nemzeti Muzeum növénytani osztályáé. Erős fehér, félívekre gondosan vannak felragasztva az egy-egy lelőhelyről származó példányok, minden fajnak külön kék borítékja van, melynek alsó balsarkán egy fehér „etiquette“ a növény nevével van felragasztva. Az egész a legnagyobb csinnal van elrendezve. Az Európai herbarium Nyman Sylloge „Florae Europeae“ című munkája segítségével van rendezve, mely akkor az egyetlen mű volt, mely az Európai flora teljes lajstromát tartalmazta. Haynald metropolitaságának első éveiben, maga látta

el a Nyman-féle könyvben előjövő fajokat folyó számokkal, úgy hogy hasonlóan Reichenbach Flora excursoriájának Catalogusához, az összes Európai fajok folyó számokkal lettek kitüntetve. Az új pótlások pedig ante vagy post jelzéssel, könnyen helyezhetők az őket megillető helyeken el. Ezen gyűjteménynek Desideratumait, Haynald évek előtt kinyomtatta és azóta jó sokkal csökentette számukat.

A nem-Európai növények, mind Pfeiffer „*Synonymia botanica locupletissima generum, sectionum vel subgenerum ad finem anni 1858. promulgatorum*“ című könyvével, rendeztettek a genusok szerint.

A kryptogamok közül az Algák, Kützing „*Species Algarum*,“ a Filixek Sir William Hooker és Gilbert Baker „*Synopsis Filicum*“ című munkája, a többiek Rabenhorst ösmeretes munkái segítségével soroztattak be, az őket megillető helyekre.

És mindezen növénykincseket nemcsak ő maga használja, hanem a legliberalisabb módon rendelkezésére bocsátja mindenkinek, ki azokban tanulmányokat végezni kíván. Ezáltal a gyűjtemény becse is nagyban emelkedett; mert akár a botanikusok, a kik az érseki székhelyen tanulmányozták a növényeket, akár azok kiknek egyes fajokat, nemeket vagy családokat kölesönként megküldött, kritikai észrevételeiket hozzáírták az egyes példányokhoz és így azokat mint u. n. autorpéldányokat, még becsesebbé tették. Nemesak hazánkfiak, hanem a külföld szép számu tudósai is megemlítik munkáikban hálásan Haynald herbariumát.

Hogy pedig az, a ki Kalocsán dolgozott, az irodalom olyan segédforrásait is használhatta, melyeknek párja a hazában ninesen, azt mindenki természetnek fogja találni, ki valamikor a kalocsai Biboros-Érsek növénytani könyvtáráról hallott. A legdrágább szakfolyóiratok majdnem kivétel nélkül, az Akademiák és növénytani társulatok kiadványai, szép számban vannak abban képviselve, úgyszintén majdnem mindaz: a mi a flora biblicára, a növénytan patereire, a hazai flórára vonatkozik, vagy ez utóbbinak tanulmányozására szükséges; tartalmazza továbbá a könyvtár, a növénytan bármely ágára vonatkozó legfontosabb és legbecsesebb termékeit, és ezek között megint szép számban a nagy utazásokat, egyes flórákat stb. illusztráló nagy és drága munkákat.

A körülbelül háromezer munkát tartalmazó könyvtárból, alig lehet érdekesebbeket kiemelni, mert avval is lapokat kellene betölteni; de meg akarom jegyezni, hogy a könyvtár nemegy munkát tartalmaz, mely számos réz-, aczél- vagy kőmetszelet foglal magában és 100 vagy ennél is több kötetből áll.

De legalább nagyjában mégis meg akarom említeni, hogy a könyvtár a gyűjteményes munkák közül például: tartalmazza Curtis Botanical Magazineját, a Botanical Registert, a párizsi Musée d'Histoire naturelle majdnem összes kiadványait, az Annales des sciences naturelles-t, Transactions of the Linnean Society, Paxton Magazineját, Adansonia sat. sat. sat., továbbá Barla, Bateman, Beccari, R. Brown és Bauer, Beddome, Bentley és Trimen, Berg és Schmidt, Blume, Boott, Chatin, De Candolle, Endlicher (a nagyon ritka Meletemata botanica-t is), Fries Elias, Gonnermann és Rabenhorst, Harvey, Heer, Hoffmannsegg és Link, a két Hooker, Host, Humboldt, Bonpland és Kunth,

Jacquín, Jordan és Fourreau, Kops, Hall stb., Kotschy és Peyritsch, Korthals, Krombholz, Labillardiere, Ledebour, L'Heritier, Lindley, Linné, Martius (nemcsak Flora Brasiliensis, hanem Historia Naturalis Palmarum), Miquel, Nees ab Esenbeck, Oeder-Lange, Palisot de Beauvois, Pallas, Pasteur, Paxton, Payer, Presl, Ramon de la Sagra, Redouté, Saunders, Royle, Ruiz és Pavon, Rumphius, Schott, Secretan, Siebold és Zuccarini, Sowerby és Smith, Sibthorp és Smith, Sturm, Swartz, Sweet, Tchichatcheff, Thunberg, Tulasne, Tussac, Vahl, Vellozo de Miranda, Waldstein és Kitaibel, Wallich, Wawra, Webb, Weddell, Wight, Yokusai és sok másnak nagy díszműveit.

A herbariumon és könyveken kívül említést érdemelnek még a praeparatumok, a kéziratok és a kézirajzok gyűjteménye.

És ezt a nagy gyűjteményt Haynald maga rendezte alárendeltjeivel, kik éppen csak a manualis dolgokat (mérgezést, felragasztást és hasonlókat) végezték.

Csak az, a ki maga foglalkozik hasonló munkával, tudja megítélni azt a fáradságot, azt a gondot, de egyben azt az örömet, szellemi élvezetet és ismeretekben való gyarapodást is, melyet ilyen fáradozások okoznak.

Ennek a nagy növénygyűjteménynek, ennek a díszes és nagybecsű könyvtárnak minden darabja: az Erdélyi püspöknek, a Karthagói s később Kalocsai bíboros Érseknek voltak szent hite mellett, nemcsak legfényesebb és legboldogabb, de legviszontagságosabb óráiban is, — a mikor mindenkor a legmegadásteljesebben viselte az isteni gondviselés által reá szabott súlyos terheket, megpróbáltatásokat — vigasztaló, lelket és szívet emelő, kedvderítő tárgyai; mert bármikor, akár odahaza, akár midőn az egyházi vagy országos ügyekben onnan távol van, akár ha üdülés végett egy gyógyhelyet felkeres: imakönyvei, breviariuma mellett, állandó kísérői a növények és növénytani könyvek. Mert hiszen ez felel meg leginkább jelszavának: „Patiendo mereri.“

III.

Mint más tudományszakoknak úgy a növénytanak is vannak amateurjei; de míg más szakokban az amatőrök, a fölszínen maradhatnak: a botanikával való foglalkozás, hogy némileg örömet nyújtó legyen, menthetlenül készttet, tudományos munkák kézbevitelére; más szóval késziteti az illetőt, hogy valóban szakemberré váljék. Haynald is, nemcsak gyűjtő, nemcsak a növénytan kedvelője és pártolója, hanem a szó legnemesebb értelmében művelője is. Hogy mindazon egyes részlet az általánosítás érdekében milyen fontos, annyira érzi, annyira tudja: hogy maga is mindig ezen irányban serkent és mindent nagy érdekekkel olvas. Így azután, midőn például a Darwin elméletével szemben állást foglalt, nemcsak benső meggyőződése, főpapi álláspontja, hanem a növénytanban való nagy jártassága és olvasottsága is azon helyzetbe juttatták, hogy mint tudós író is nyilatkozhatott. Legkedvenczebb eszméi közé tartozott, ennek refutatója és hogy ezt behatóan nem tehette, abban soknemű nagy elfoglaltsága gátolta.

Csak későn színhatta el magát arra, hogy roppant ismeretei tárházából, a nyomdafesték igénybe vételével valamit közöljön. Midőn az ötvenes években Bécsben élénken érdeklődtek a floristica iránt, az osztrák növénytani hetilap

szerkesztője, kivel, mint a botanikai csereegylet igazgatójával összeköttetésben volt, azzal a kéréssel járult a főpap elé, hogy lapját cikkeivel szerencsétlenné. Csakhamar megküldötte a választ, melyet a szerkesztő majdnem 8 év múlva közölt, mikor lapjának 1863. évi januáriusi számát, a botanikus püspök arcképével, és életrajzával díszítette. 1855. május 4. levelében, ezeket írja: „Tartalomdús lapját cikkekkkel ellátni?! Post exactos tyrocinii episcopalis annos talán majd megteszem, — de most, minden időm az egyházé és az államé — s nekem és kedves botanikámnak csak néha-néha, késő éjjel jut egy-egy szabad óra.“ És valóban, csak midőn már a kalocsai Érsek díszes sorában, sok elődjét elhomályosító fényes jelenség gyanánt jut az apostoli szentszék és ő császári és apostoli királyi Felsége kegyelméből, midőn a haza és az egyház fokozatosabb mértékben vette Haynald kiváló tehetségeit igénybe, midőn herbariumára, növénytani könyvtárára sokkal nagyobb és több gondot fordított mint előbb, midőn az állásánál és egyéniségénél fogva reá nehezedő kötelezettségeket a legjobban teljesítette: azon alkalmából, hogy a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagjának választatott, nem akarta elmulasztani a székfoglaló értekezés megtartását, habár erre, az alapszabályok értelmében nem volt kötelezve. Két thema között habozott: a darwinismust, mely nevezetesen a hatvanas évek vége felé mindinkább terjedt, kívánta megvilágítani; vagy a Szentírás növényeit, melyeknek kritikai ismertetése az újabb haladásokhoz mérten valódi hiányt képez a tudományban, ohajtotta a tudományos világnak bemutatni.

Az idő hiánya nem engedte, hogy a darwinistikus tanulmányokba oly mélyen belebocsátkozzék, mint azt a refutatio okvetlen szükségessé tette volna, és így a szentirási növényeket kezdte behatóbban tanulmányozni. Szándéka volt a Szentírásban előjövő, összes növényeket, a tudományos közönségnek nemcsak írásban, hanem képekben is bemutatni. A szerencsés véletlen úgy hozta magával, hogy Kotschy hagyatékának áttanulmányozása alkalmával, több gyönyörűen rajzolt növénytablát is talált, melyek Kotschy utitársától, a jó hírnévvel bíró Seboth József festőtől származtak; ily módon az Érsek figyelme ezen kiváló művész felé irányult, ki nemcsak a növények képeinek, hanem egyes részeinek és az egész növénynek tájakban való feltüntetésében nagy virtuozításra vitte. Ezen művész bízott meg a képek rajzolásával és festésével, s ily módon aztán úti mappájából, nem egy új tájat közölt először ezen ábrákon.

A nehezen hozzáférhető s ritka anyagot, mely után a képek készültek, az Érsek nagyobbbrészt saját herbariumából választotta ki; azt a mit maga nem bírt Fenzl-től, Reissektől a bécsi, Aschersontól a berlini herbariumból kérte; de egyet-mást, még messzebből kellett kérnie, Genfből Boissier Edmond-tól a keleti flora legkiválóbb ismerőjétől és mivelőjétől, Bunge Sándortól Dorpatban, ki Közép-Ázsia florája körül oly nagy érdemeket szerzett, Buhse Ferencztől Rigában, ki Perzsiában utazott, Parlatore Fülöptől Firenzében, ki többek között a régi Papyrusával behatóan foglalkozott; — végre az újabbkor legnagyobb utazóinak egyike, a híres Schweinfurth György, kinek Haynald is önzetlen pártfogója, érdekes anyagot juttatott. Az Érsek nagy

szorgalommal és szakismerettel dolgozott, Seboth József nagy buzgalommal rajzolt és festett; a munka nagyban haladott, de oly tudományos apparatus mellett, mint a minő Haynald rendelkezésére állott, a kézirat mind nagyobb és nagyobb terjedelmet nyert és az Érsek egyszerre csak azon vette magát észre, hogy egy nagyon nagy munkába fogott bele. Ugy a mint az kezei között megnőtt, mint székfoglaló értekezés nem volt felolvasható; mert oly terjedelmet nyert volna, hogy talán még egy vastagabb kötetben sem fér vala el. Más módról kellett gondolkoznia; t. i. vagy hogy az addig dolgozottból egyes részleteket felolvas, vagy hogy az egészből, mit addig végezett, egy kivonatot készít. Tanulmányai leginkább a szentirási mézgák, gyanták és aromaticumok termő növényei körül forogtak. A mézgákra és gyantákra vonatkozók előlegesen befejezhetők voltak, tehát ezekről olvasott fel — 1869. ápril 12. a Magyar Tudományos Akadémia tizennegyedik (mathematikai és természettudományi osztály) ülésén, mely báró Eötvös József elnöklete alatt tartatott, — egyes tudományos részleteket. Majd az akadémia felkérésére, ugyanazon évi ápril 16. a XXIX. nagygyűlés alkalmával egy népszerű kivonatot, mely akkor osztatlan tetszésben részesült. Habár azon gyűlésén már báró Eötvös József, Arany János, Greguss Ágost és Rónay Jácint tartottak előadásokat, a zsűfolyva tömött díszteremben, az akkori napilapok egyikének közlése szerint: Haynald Érsek elmés és szelleműs, de a mellett legkevésbé sem felületes előadásának jutott az osztatlan tetszésnyilatkozatok oroszánrésze, mely perczekig tartott tapsokban és éljenezésekben nyert kifejezést. A kissé merev thema, Haynald kezében, valóban mesteri módon vált izletessé és a gyönyörű előadást, még a sikerült festett kömetszetű táblák, melyek az előadás alkalmával köröztettek, egészítették ki. Az elkészített táblák tartalmazták a következő növények habitusképeit, analysisekkel és többnyire tájképi feltűntetéssel: *Cistus creticus* L., *Astragalus bethlemiticus* Boiss., *Boswellia papyrifera* Hochst., *Ferula erubescens* Boiss., *Styrax officinalis* L., *Balsamodendron Ehrenbergianum* Bg. *Balsamodendron gileadense* Kth, *Balsamodendron opobalsamum* Kth; *Balanites aegyptiaca* Delil., *Pistacia Lentiscus* L., *Pinus halepensis* Mill.

De ezen nagyérdekű dolgozatot, sok más elfoglaltsága miatt ismét félre tette. Nagy pontossága, túlaggályos scrupulositása tartották vissza attól, hogy botanikus író legyen. A növénytant tovább is a maga örömére, a maga okulására művelte. A Tudományos Akadémia 1873. december 22. összes ülésén, öt mathematikai és természettudományi állandó bizottságának tagjai közé, és már 1874. december 4. elnökévé választatott. Azon tulajdonságánál fogva, hogy mindennek a mit elfogad, meg is felelni törekszik, az Akadémia munkálkodásában tevékeny részt vett; de mint botanikai író még mindig késett fellépni. Csak midőn a Magyar Növénytani Lapok megindultak, küldött a második számba egy kisebb közleményt, melyben Alfonz de Candolle, a világhírű genfi botanikus, a párisi akadémia asszociéja*) francia levelét ma-

*) Köztudomásúlag a párizsi akadémia csak 7 külföldi tagot választ, kik ugyanazon jogokkal bírnak mint a belföldi rendes tagok s ezeket asszociék-nak nevezik. Botanikusok közül az akadémia több mint 200 éves fenállása óta csak három választatott meg, ugymint Linné, de Candolle Ágoston Pyramus és fia Alfonz.

gyarra fordítva és észrevételekkel ellátva közölte, a melyben arra nézve kívánt felvilágosítást, vajjon: „Mily talajon él a gesztenyefa Magyarhonban és szomszéd-országokban?” A beérkezett feleleteket azután Haynald, saját észrevételeivel meghővítve, de Candollenak küldé, ki azokról az olasz növénytani lap szerkesztőjéhez intézett levelében következőleg nyilatkozik:

„... Ebben az ügyben Monseigneur Haynald kalocsai Érsekhez fordultam, kinek lelkesedését a tudományért az egész világ elismeri, Ő Kegyelmessége, hazájának botanikusaiból úgyszólván enquete-t alkotott, az eredmények magyarul közöltettek az oltani növénytani lapokban; Monseigneur de Haynald oly kegyes volt, nekem azokat világos és teljes áttekintésben latinul összeállítani. Kérésemre, felhatalmazott, hogy azt a Nuovo Giornale Botaniconak megküldjem. Nem kétkedem, hogy Ön ezen közleményt köszönettel fogja fogadni, sat.” Így Haynald első terjedelmesebb dolgozata Firenzében, a virágok és a botanikusok híres városában, látott latin nyelven napvilágot 1878. július havában. Már ugyanazon év augusztus havában jelent meg emlékbeszéde Parlatore Fülöp tanár, a híres firenzei botanikus felett, melyet 1878. június 16. szintén a Magyar Tudományos Akadémiában olvasott fel. Ez egy nagy tanulmány volt, melyben a Darwin-féle tanok ellen határozott állást foglalt, és a melyben nagy olvasottságát és nagy növénytani tapasztalatait egyaránt ragyogtatta; de egyben azon mély felebaráti szeretetnek adott kifejezést, mely őt annyira jellemzi és melyet tolmácsolni épen Parlatore Fülöp egyénisége, családi élete stb. jellemzésénél szép alkalma nyílt.

Ilyen modorban tartott azután még két emlékbeszédet, 1884. október 27-én Fenzl Ede, bécsi egyetemi tanár, régi bizalmas barátja, és 1888. november 25-én Boissier Edmond híres genfi botanikus felett, az Akademia összes ülésén; s ez emlékbeszédekben nemcsak tudományos és egyéni értékük szerint méltatta az illetőket, hanem saját tudományos nézeteinek és tapasztalatainak is több helyen adott kifejezést. Többé-kevésbé behatóan nyilatkozik ezekben az emlékbeszédekben a darwinismusról, a systematicáról, a faj fogalmáról, a növénytani monographiákról, a növények finomabb szerkezetéről, a hazai s nevezetesen Erdély flórájáról, a növénytan tanításáról, a magyar növénynevekről, növénytani muzeumokról, növénykertekről, kertészetről és kertészegyletekről. Egyéb dolgozataiban pedig behatóan foglalkozik szentirási növényekkel, ismertet általa felfedezett új növényeket, érdekes növényi rendellenességet, közöl új növény-lelőhelyeket, bírál növény-elterjedést, honosságot és buzdít függő kérdések megoldására, mely téren azután gyakorlatilag is befolyt, midőn egyes ritkább növények felkeresésére nagyobb anyagi támogatásokat is bocsátott készségesen az általa megbízottak rendelkezésére.

Nagy azoknak a növényfajoknak a száma, melyeket egy vagy más flórávidéken Ő Eminentiaja talált először és melyeket vagy ő maga mutatott be először az irodalomban is, vagy melyeket mások, az általa gyűjtött anyag alapján: flórákban, monographiákban, enumeratiókban, vagy kisebb-nagyobb másnemű értekezésekben közöltek. Arról a számos növény példányról, melyet nagylelkűen a bécsi növénycsereegylet rendelkezésére bocsátott, már volt említés, a marilauni dr. Kerner Antal bécsi tudomány egyetemi tanártól kiadott

„Flora exsiccata Austro-Hungarica“-nak, melyből mindjárt kétezer szám jelent meg, szintén kitartó munkatársa és majdnem minden centuriában találhatók Haynald Biboros Érsektől beküldött fajok.

A Parlatore felett tartott emlékbeszéd kiadása után, végre mégis nagy nehezen rászánta magát, akadémiai székfoglalójának a Magyar Növényteni Lapokban való közlésére és a Szentirási mézgák és gyanták termő növényei — című értekezést a következő jegyzettel látta el: „A tisztelt szerkesztőségnek ismételt nagybecsű felhívása bírhatott csak arra, hogy a szentirási gyanták és mézgák termőnövényeiről írt akadémiai székfoglaló értekezésemnek eme népszerű kivonatát, melyet akadémiai felszólítás folytán készítvén, az 1869-iki évben tartott közülésen felolvastam, de azóta halmozott s naponként újabb meg újabb egyházügyi, országgyűlési, delegatiói stb. foglalkozások miatt a sajtó alá készíteni rá nem értem, most tíz évi sírjából kiemelve, ismét elővegyem, a mennyire az utolsó hetek számos egyéb teendői s kalocsai könyvtári segédforrásaim távolléte megengedték, oculò criticò átnézzem s némi újabb adatokkal kiegészítve, kitűnő érdemességű lapja számára átengedjem. Értekezésem népszerű természete elegendőképen kimagyarázza annak okát, hogy a székfoglalómba fölvetett philologiai, növényteni és kritikus érveléseket csak messziről érintvén, a szövegbe terjedelmesen be nem írtam.“

Alig vette a Gyógyszerészi Hetilap, ezen nagyon érdekes tanulmány kiadásának hírért, midőn az utánnnyomási engedélyt kérte, s azt elnyerve sietett a tanulmányt, egész terjedelmében a magyar gyógyszerészek számára közölni. Akkor kilátásba helyezte a Magyar Növényteni Lapok szerkesztőjének Haynald, hogy a „Szentirási aromaticumok termőnövényeiről“ szóló értekezést is, mely majdnem teljesen elkészült, közölni fogja, de arra eddig még nem talált időt.

1881. június 17-én kalocsai érseki kertjének tavában egy érdekes új vízi növényt fedezett föl, melyet mint *Ceratophyllum pentacanthum*ot, terjedelmes latin ismertetéssel mutatott be a tudós világnak. Ugyancsak 1881-ben újólágy nyomatta ki Kalocsán a latin értekezést a szelíd gesztenyefa talajáról, azon alkalomból hogy dr. Ortvy Tivadar, csanádegyházmegyei áldozópap és tanár a pozsonyi jogakademián, hozzá azon kéréssel fordult, hogy a szelíd gesztenyének a hazában való honosságáról tájékoztatni kegyeskedjék, a dr. Ortvy-nak adott válaszsza. Ezeken a nagyobb értekezéseken kívül, még egy pár kisebb növényteni közlemény folyt tollából, melyek a Magyar Tudományos Akadémia Értesítőjében, a magyar és az osztrák növényteni lapokban láttak napvilágot, a melyek tartalma már fennebb érintetett.

Kiket részesített nagyobb vagy kisebb pártolásokban, azt itt megemlíteni alig van helyén, miután ez a fenkölt szellemű biboros főpap intencióinak alig felelne meg, és erre nézve, épen ezen oknál fogva, nem is birunk megbízható adatokkal. De helyén van felemlíteni, hogy alig ment valaki hazai vagy külföldi gyűjtőútra anélkül, hogy költségei fedezésében és az általa gyűjtött növényekben neki része ne lett volna; miről herbáriumának nem egy fényes neve nyújt bizonyosságot. Az Erdélyi Muzeum növényteni osztálya számára szép alapítványt tett. 1870 óta a Magyar Nemzeti Muzeumnak külön növényteni osztálya van, mi Haynald érdeme, ezen osztály számára ugyanakkor néhai

báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak tizenkétezer forintot ajánlott föl, mely alapítvány kamatainak miként való elhasználásáról az illető őr teszi a javaslatokat.

Még mint Erdélyi püspök sürgette Erdély flórájának megírását, annak kiadására nagyobb összeget ajánlott fel és hogy Fuss Flora Transsilvaniae excursoriája (Nagy-Szeben 1866.) napvilágot látott, első sorban Haynald érdeme.

A boldog emlékezetű fenséges Rudolf trónörökös által életbe hívott nagy díszmű, magyar szerkesztőbizottságának elnöke szintén a biboros Érsek.

A haza ismertetése, minden tekintetben szívén fekszik. Tanúskodnak erről az említett tények, tanúskodik erről a tudomány modern igényeinek megfelelően berendezett, nagyszerű csillagászati Haynald-observatorium, mely a biboros áldozatkészségéről ismét fényes tanujelt ad. Mintha látnoki módon anticipálta volna, ezen sokoldalú, a természettudományok körül szerzett érdemeket a híres Carus, szász titkos tanácsos, ki midőn mint elnök Haynaldot az ősrégi német Academia Caesarea Leopoldino-Carolina Naturae Curiosorum tagjai sorába felvette s az akkori szokás szerint Gerbert névvel diszítette, mely II. Sylvester pápa korábbi neve volt, azon pápácé, ki Szt. István, első szent királyunknak küldötte a szent koronát és kortársai előtt mint kiváló matematikus és physicus volt ösmeretes. Több tudományos akadémia és természettudományi társulat választotta Haynaldot tiszteleti tagjává. A louvaini katolikus universitas jubileuma alkalmával, épen botanikus érdemeit szem előtt tartván, a természettudományok tiszteleti doctorának proclamálta.

Nagy azon növénytani dolgozatok vagy munkák száma, melyek az évek hosszú során át Haynaldnak dedikáltattak és nagy azon növényeknek a sora, melyek nevével diszítették. Ezek a következők:

Algae

Achnanthes Haynaldii Schaarschmidt, Cosmarium Haynaldii Schaarschmidt, Pediastrum Haynaldii Istvánffi, Penium Haynaldii Schaarschmidt, Schizonema Haynaldii Schaarschmidt.

Fungi

Agaricus Haynaldii Roumeguère, Haynaldia Schulzer, H. umbrina Schulzer, Phlyctidium Haynaldii Schaarschmidt, Zignoella Haynaldii Schulzer et Saccardo.

Monocotyledones

Colchicum Haynaldii Heuffel, Cyripedium Haynaldianum Reichenbach fil., Haynaldia Schur, H. villosa Schur, Sesleria Haynaldiana Schur.

Dicotyledones

Anthemis Haynaldi Janka, Athamantha Haynaldi Borbás és Uechtritz, Campanula Haynaldi Szontagh, Centaurea Haynaldi Borbás, Ceratophyllum Haynaldianum Borbás, Cirsium Haynaldi Borbás, Cytisus Haynaldi Simonkai,

Draba Haynaldi Stur, *Epilobium* Haynaldianum Haussknecht, *Gentiana* Haynaldi Kanitz, *Gypsophila* Haynaldiana Janka, *Haynaldia* Kanitz és öt faj, *Hibiscus* Haynaldi Ferd. lib. baro a Mueller, *Hieracium* Haynaldii Naegeli et Peter, *Mentha* Haynaldiana Borbás. *Potentilla* Haynaldiana Janka, *Quercus* Haynaldiana Simkovics, *Ranunculus* Haynaldi Menyhárt, *Roripa* Haynaldiana Borbás, *Rosa* Haynaldiana Borbás, *Rubus* Haynaldianus Borbás, *Sceleranthus* Haynaldi Reichenbach, *Tilia* Haynaldi Simonkai, *Trifolium* Haynaldi Menyhárt, *T. Haynaldianum* Pantocsek, *Verbascum* Haynaldianum Borbás, *Viola* Haynaldi Wiesbauer.

A kegyeletnek és tiszteletnek, a tudományos elismerésnek és személyes hódolatnak ezen díszes koszorúja álljon itt, mintegy *Flora jubilaris Haynaldiana*, mely dicső és fényes nevét hosszú időközön át büszkén fogja hirdetni a hálás utókornak!

A képek jegyzéke.

- Haynald Lajos erdélyi püspök. Munkácsy M. festménye után.
Haynald Lajos bibornok, kalocsai érsek. Munkácsy M. festménye után.
3. lap: Haynald bibornok szülőháza Szécsényben. Kozics Ferencz tusrajza után.
5. „ Haynald bibornok szülővárosa Szécsény. Kozics Ferencz tusrajza után.
7. „ Haynald bibornok által Szécsényben alapított árvaház udvara. Kozics Ferencz tusrajza után.
9. „ Gróf Forgách, most Pulszky-féle kastély Szécsényben. (Északról.) Kozics Ferencz tusrajza után.
11. „ Vác látóképe. — Váci basilika. Makay Béla krétarajza után.
13. „ Vác főtere. Makay Béla krétarajza után.
15. „ Szécsényi plébániatemplom a Ferencziek zárdájával és a fiúiskola. Kozics Ferencz tusrajza után.
17. „ A kegyesrendűek váci colleg. és gymnasiuma. Erdődy Ferencz fényképe után.
23. „ Gyulafehérvári püspöki rezidentia. — Gyulafehérvári székesegyház. Makay Béla krétarajza után.
27. „ Gyulafehérvár.
33. „ Gyulafehérvári templom belseje.
57. „ Angelica kápolna belseje Romában.
71. „ 1. Árvaház. — 2. Gyermekszeminarium. — 3. Csillagda. — 4. Uj convictus. — 5. Elemi róm. kath. népiskola, Kalocsán.
73. „ Zombori nőzárda a templom térről.
97. „ Ujvidéki róm. kath. nőiskola keleti oldalról.
107. „ A budavári Mátyástemplom és a koronázási király eskü. Csoportosította Makay Béla.
120. „ A Haynald-zene-ösztöndíjről szóló alapító-levél befejező része.

